

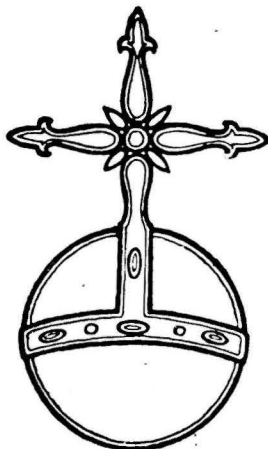
SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

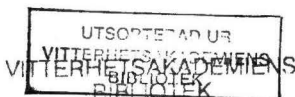

UPPLAND

BAND IV

STOCKHOLM

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

UPPLAND

BAND IV

ERLINGHUNDRA HÄRAD
SEMINGHUNDRA
HÄRAD

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Sid.

ERLINGHUNDRA HÄRAD.

Vol 1	Husby-Erlinghundra kyrka av Henrik Cornell	1
	Norrunda kyrka av Magnus Bonde och Anders Roland	23
VV:1	Odensala kyrka av Sigurd Wallin	54
	Knifsta kyrka av Gustaf Bolinder	105
—	Alsike kyrka av Karl Asplund och Sigurd Curman	131
	Vassunda kyrka av Ragnar Josephson	169
	Haga kyrka av Anders Billow	185

SEMINGHUNDRA HÄRAD av Ragnar Josephson och Ingeborg

Wilcke-Lindqvist.

VV:2	Skepptuna kyrka	205
	Lunda kyrka	265
	Orkesta kyrka	295
	Markims kyrka	337
	Skånella kyrka	374
	Vidbo kyrka	420
	Frösunda kyrka	458

REGISTER TILL BAND IV:

Ortsregister	503
Personregister	504
Sakregister	512

RÄTTELSER och TILLÄGG	519
-----------------------------	-----

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA BAND.

- A. 9. = Kartor i tusch och vattenfärg öv. Sthlm:s l. 9. L. A. Sign. A. 9. (Bl. a.: »Geometrisch Afritningh och Calculation Öfwer Semming Hundratz Häradtz Skatte- och Cronohemman . . . Afmätit . . . Anno 1637 och 38.»)
- A. 13. = Do. do. (Bl. a. karta öv. Orkesta sn 1690.)
- AFRITNINGAR = Avritningar af kyrkor och kyrkovapen i Uppland. 2 Bd. Ms. i K. B. Sign. Fl 3: a, b. Utgivna i Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria, Vol. I, 1—2, av Erik Wennberg under titeln: Johan Hadorphs resor: Avritningar av kyrkor och kyrkovapen i Uppland 1676—1685. Sthlm 1917.
- ANT. TIDSKR. = Antikvarisk Tidskrift för Sverige, utg. av V. H. A. AKAD. 1864—.
- A. T. A. = Antikvariskt-topografiska arkivet i Statens Historiska Museum, Sthlm. — Foto A. T. A. = i A. T. A. förvarad fotografi utan angiven fotograf.
- B. ST. = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.
- DIPL. SUEC. = Diplomatarium Suecanum, collegit et edidit J. G. Liljegren, B. E. Hildebrand. 1829—1865 (Tiden t. o. m. 1347).
- SV. DIPL. = Svenskt Diplomatarium från och med år 1401, utg. av Riksarkivet genom C. Silfverstolpe, K. H. Karlsson. 1875.
- DOMKAP. = Uppsala domkapitels arkiv, Uppsala.
- HERDAM. = Uppsala Årkestifts Herdaminne. Utg. av J. E. Fant och A. Th. Låstbom. 1842—1845. — Ny följd. Utg. av L. Nyström. 1 Bd. 1893.
- HILDEBRAND, SV. MED. = H. Hildebrand, Sveriges medeltid. 3 Bd. Sthlm 1879—1903.
- HILDEBRAND, Ö. UPPL. = H. Hildebrand, Berättelse om en resa i östra Uppland. Inl. till V. H. A. AKAD. 1868. Ms.
- HERN. STUD. = Utställningen af äldre kyrklig konst i Hernösand 1912. Studier. Sthlm 1914.
- IHRFORS = Ihrfors Uplandia Sacra. 5 Bd. 1894—99. Ms hos V. H. A. AKAD.
- K. B. = K. Biblioteket i Stockholm.
- L. A. = Lantmäteristyrelsens arkiv, Stockholm.
- MBL = V. H. A. AKAD:s månadsblad. 1872—1905.
- MS = Manuskript.
- PERINGER = Peringer, Runstenar och monumenter. 16 . . . Ms i K. B. Sign. Fl 5: 3, 7.
- PERINGSKIÖLD, Monumenta = Monumenta Sueo-gothorum antiqua et recentia. 10 Bd. Ms i K. B. Sign. Fh, 1—10.

- R. A. = Riksarkivet, Stockholm.
- R. A. PERG. = Svenska Riks-Archivets Pergamentsbrev, förtecknade av N. A. Kullberg. 3 Bd. 1866—72. (Omfattar tiden 1351—1400.)
- RANSAKN. = Ransakningar efter antiqviteter . . . 2 Bd. Ms. i K. B. Sign. Fl 9: 1, 2. — Delvis avtryckt i R. DYBECK, Runa. 1848, s. 11 f.
- STRÄNGN. STUD. = Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910. Studier. Sthlm 1913.
- SVERIGE = Sverige. Geografisk-topografisk-statistisk beskrivning . . . Utg. av K. Ahlenius m. fl. 1908—
- Sv. F. T. = Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. 1871—1905.
- U. B. = Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.
- U. F. T. = Upplands Fornminnesförenings Tidskrift. 1871—
- UPPLAND = Uppland. Skildring av land och folk. Utg. av K. Hum. Vetenskapssamf. i Uppsala gen. A. Erdman o. K. Hildebrand. 2 Bd. 1905—08.
- UPPS. STUD. = Utställningen av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918. Studier. I. Uppsala 1918.
- V. H. A. AKAD. = Kungl. Vitterhets-, Historie-, och Antikvitetsakademien, Stockholm.
- Ö. I. Ä. = Överintendentsämbetets arkiv, Stockholm. Nu K. Byggnadsstyrelsens arkiv (B. St).
-

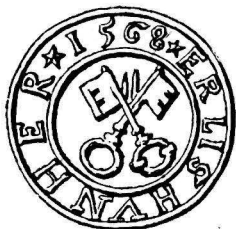
KYRKOR
I
ERLINGHUNDRA HÄRAD

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

UNDER MEDVERKAN AF KONST-
HISTORISKA SEMINARIET

VID UPPSALA UNIVERSITET
BEARBETADT OCH
UTGIFVET AF

SIGURD CURMAN
JOHNNY ROOSVAL

□ MED UNDERSTÖD AF □
K. VITTERHETS HISTORIE
OCH ANTIKVITETS AKA-
DEMIEN

UR UPPSALA
UNIVERSITETS
ÅRSSKRIFT
1912

UPPSALA 1912
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING

FÖRETAL.

Ett i tryck utgifvet, illustrerad beskrievande inventarium öfver landets konst- och kulturminnen har länge hört till önskemålen bland historiskt intresserade svenskar. Det är ett kraf, som knappast behöfver någon särskild motivering. Det ligger ju i öppen dag, att ett sådant skulle vara en af de mäktigaste häfstängerna såväl för de svenska konst- och kulturhistoriska vetenskapernas framåtförande, som för den praktiska fornminnesvårdens utvecklande. De många ansatser och förarbeten till en dylik inventarisering, som sedan århundraden tillbaka blifvit gjorda här i landet, visa, att detta behof stått klart redan för länge sedan bortgångna generationer. Därom vittna särskildt de betydande arbeten, som under vår storhetstid på 1600-talet utfördes för insamlande af material till Sveriges antikvariskt-topografiska beskrifning, och hvars mest kända resultat torde vara Peringskiölds »Monumenta», som i 10 väldiga folioband i Kgl. Biblioteket innesluter de handskrifna samlingarna till ett för tryckning afsedt, stort verk, af hvilket blott de två första tomerna blefvo färdiga och tryckta. Detta är dock endast en del af det högst intressanta material, som af enskilda forskare och sedermera af det nyupprättade Antikvitetskollegiet hopbragtes under 1600-talet och af hvilket ännu stora delar finnas kvar i våra offentliga bibliotek och arkiv. Under 1700-talet och förra delen af 1800-talet finna vi visserligen mången verksam och intresserad samlare af antikvariskt material, men arbetets anläggning och omfattning kan i allmänhet knappast jämföras med storhetstidens. Mest påminnande om denna äro väl Mandelgrens stora samlingar, som också delvis blefvo tryckta och hvilka därigenom

ända intill våra dagar varit bl. a. den viktigaste bildpublikationen öfver våra kyrkors medeltida målningar. Det var dock först genom upplägghandet af det Antikvariskt-topografiska arkivet — en under Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens vård ställd statssamling — som en bärkraftig hörnsten lades till en inventariering af Sverige. Den största förtjänsten om detta arkivs ordnande och samlande tillkommer gifvetvis förre Riksantikvariern Hans Hildebrand, som här nedlagt ett arbete, som icke nog kan uppskattas. Detta arkiv omfattar material såväl rörande lämningar och fynd från förhistorisk tid som angående byggnader och föremål från historisk tid, dock nästan endast kyrkliga. Rörande våra minnen af profan karaktär kompletteras Antikvariskt-topografiska arkivet delvis af de arkivsamlingar, som gjorts af Nordiska Museet, Kulturhistoriska Museet i Lund m. fl. institutioner, hvarjämte Öfverintendentsämbetets synnerligen rika samling af svenska arkitekturritningar utgör ett värdefullt bidrag till kändedomen om äldre byggnader, såväl kyrkliga som profana. Slutligen har Nationalmuseum utfört inventariering af värdefullare taflor och konstföremål å en del af landets större slott och herrgårdar. Personhistoriska samfundet har insamlat ett rikt material rörande i landet befintliga äldre porträtt o. s. v.

Trots alla dessa i och för sig förträffliga samlingar är det dock f. n. lättare för en svensk forskare att orientera sig i åtskilliga främmande länders framför allt Tysklands förråd af gammal konst än i Sveriges.¹ Ty dels äro våra samlingar ännu mycket ofullständiga, dels är de förstnämndas material publicerad i lättillgängliga, väl illustrerade böcker, hvaruti det vetenskapligt behandlats och ordnats, medan vi ännu sakna sådana materialpublikationer af större omfattning. Visserligen hafva vid olika tidpunkter och på olika håll försök till dylik publikation blifvit gjorda bl. a. af flera provinsers fornminnesföreningar, men resultaten hafva i allmänhet varit alltför knapphändiga och hafva dessutom sällan fullföljts efter ursprunglig plan. Dessutom hafva planerna varit sins-

¹ Öfver förnämligare, i Sverige befintliga utländska konstverk från nyare tid, särskildt taflor, är en synnerligen vacker publikation påbörjad genom den nyligen utkomna första delen af O. GRANBERGS *Inventaire général des trésors d'art, peintures et sculptures, principalement de maitres étrangers (non-scandinaves) en Suède.* — Äfven öfver andra särskildt framstående konstsaker i landet äga vi ju utmärkta publikationer såsom t. ex. J. BÖTTIGER, *Svenska Statens samling af väfda tapeter, äfven dessa till största delen utländska verk.*

emellan ganska olika. Och H. Hildebrands monumentala verk, Sveriges medeltid, är ju endast i viss mån en materialpublikation af här åsyftadt slag och utarbetadt med helt andra syftemål. Hvad vi därför behöfva är en enhetligt utförd och i enhetliga former utgifven, vetenskaplig beskrifning öfver hela landets konst- och kulturminnen.

För det arbete, hvars första häfte härmed framlägges inför allmänheten, har uppställts såsom mål att söka fylla detta önskemål beträffande de svenska kyrkornas konstminnen. Huru önskvärdt det än vore, att samtliga arter af konst- och kulturminnen inom landet blefve upptagna och behandlade i ett allmänt, svenskt inventarium, måste dock hvarje tanke på ett sådant företag öfvergifvas, för så vidt man vid en dylik publikation önskar såväl en någorlunda ingående behandling af företeelserna som en rimlig tid för dess färdigställande. Att uppdelade denna ideala, allmänna beskrifning i flere specialgrenar torde ur alla synpunkter vara mest ändamålsenligt, och den kyrkliga konsten bildar ju också en mycket naturlig enhet för sig.

Arbetet är afsedt att utföras enligt följande plan. Utgifvarna hafva för arbetet lyckats vinna ett antal yngre konstforskare och arkitekter, hvilkas antal vi hoppas småningom alltmera skall tillväxa. Dessa utföra efter en på förhand uppgjord plan det egentliga undersöknings-, uppmättnings- och afbildningsarbetet ute i byggena, hvarvid arbetet af ledningen fördelas så, att hvar och en får det för honom lämpligaste arbetsområdet. Ett viktigt förarbete för dessa undersökningar är gifvetvis ett noggrant studium af redan förefintligt material, såväl det tryckta, som det i arkiv och samlingar befintliga, hvarvid i synnerhet kyrkans egna arkivalier böra bli föremål för noggranna forskningar, då de visat sig vara mycket gifvande källor särskildt beträffande kyrkornas inventarier. Beskrifningarne och ritningarne fullbordas om möjligt på platsen och ordnas sedermera efter ett för hela arbetet bestämdt, enhetligt system, hvarefter manuskripten af ledningen granskas — i regel på platsen — och bearbetas samt befordras till trycket.

Vid utgifvandet torde den gamla landskapsindelningen utgöra den naturligaste stommen för arbetets hufvuduppdelning. Inom hvarje landskap skola kyrkorna utgifvas häradsvis, hvarvid stadskyrkorna af flera skäl skola behandlas såsom en grupp för sig och icke tillsammans med den omgifvande landsbygdens. Hvarje häfte skall i regel innehålla beskrifningarne öfver kyrkorna i ett härad

eller inom ett motsvarande område, dock under förutsättning, att häftets omfång därvid icke blir större, än att det kan säljas för ett jämförelsevis billigt pris, som möjliggör dess spridning såsom folkbok i de omhandlade socknarne. Annars delas häradet på flera häften. Ett lämpligt antal häften pagineras i följd för att utgöra ett band, hvilket förses dels med särskildt titelblad och fullständigt register, dels, där så är lämpligt, med en sammanfattande översikt öfver det i bandet behandlade området. När ett landskaps samtliga kyrkor blifvit genomgångna och utgifna, skall enligt planen såsom avslutning gifvas en öfversiktlig sammanställning af hela landskapets kyrkliga konstminnen och dess förhållande till landets i öfrigt och till den allmänna europeiska konsthistorien. För öfrigt måste naturligtvis den beskrivande synpunkten vara ledande för arbetets utgifvande. Det skall lämna ett i möjligaste mån fullständigt och korrekt material, med ledning af hvilket specialforskare sedermera kunna göra sina mera ingående vetenskapliga bearbetningar eller hvilket kan egga till ingående monografiskt detaljstudium af vissa särskilda byggnader. Arbetet tror sig naturligtvis icke göra ytterligare undersökningar af det gifna materialet onödiga, utan hoppas snarare föranleda och locka till sådana. Då det för den allmänna konsthistoriska vetenskapen är af betydelse, att äfven vårt lands konsthistoriska material blir beaktadt i den utländska litteraturen, hafva utgifvarne ansett sig böra för hvarje kyrka gifva en kort résumé på tyska, där föremål, som kunna hafva ett allmännare intresse, särskildt påpekas, hvarjämte figurerna samtliga blifvit försedda äfven med tysk underskrift. Vi böra helt visst icke försumma att äfven på detta område sprida kännedomen om vårt lands rika kultur till den öfriga världen.

Då det af många såväl yttre som inre skäl är lämpligt, att ett sådant undersökningsarbete som det här afsedda bedrifves på olika punkter inom landet på en gång, är äfven afsikten att börja publiceringen af flera olika landskaps kyrkor samtidigt. Utgifvarne afse att t. o. m. begynna på olika punkter inom ett och samma landskap, där undersökningarne fortskridit så långt, att man kunnat uppgöra lämplig områdesindelning för de olika banden. Uppland t. ex., där förarbetena skridit längst framåt, kommer sålunda att omfatta 11 band kyrkoberskrifningar förutom ett 12:te band med beskrifning öfver stadskyrkorna samt landskapsöfversikt. Det är också afsikten att angripa detta landskap från flera olika punkter samtidigt för att

kunna fullborda dess beskrifning snarast möjligt, under det att de andra landskapen allt efter omständigheterna småningom upptagas till samtidig bearbetning.

* * *

Det är ju själfallet, att ett så stort och omfattande arbete som det här i stora drag skisserade endast under den förutsättningen skall kunna slutföras inom rimlig tid, att så många intresserade krafter som möjligt samlas till arbete för det eftersträfvade målet. Det är också vår förhoppning, att det uppställda målet skall visa sig hafva förmåga att småningom samla och ena de på detta område verksamma krafterna till ett oegennyttigt och uppoffrande samarbete för det gemensamma bästa, ett samarbete, som kan tänkas ordnad på olika sätt allt efter omständigheterna. Lika visst som det för enhetligheten och homogeniteten i arbetet fordras en stark centralisering af ledning och utgifning, lika visst är det äfven, att en centralredaktion skall hafva ganska svårt att, i synnerhet för aflägsna delar af landet, utöfva den granskning och kontroll öfver de olika medarbetarnes forskningsresultat, som måste anses nödvändig. Utgifvarne hafva därför tänkt sig, att en sådan form af samarbete småningom skulle kunna etableras med vissa mera framstående forskare, att dessa åtog sig den närmaste ledningen och kontrollen öfver ett bestämdt landskaps eller landskapsområdes genomforskande och beskrivande och sålunda fungerade såsom redaktörer för dessa beskrifningar, hvarvid centralredaktionen hufvudsakligen hade att ombesörja tryckningen och tillse, att den eftersträfvade enhetligheten i behandlingen blefve ernådd. Vi hafva varit lyckliga nog att genast från början såsom ledare och redaktör för de bohuslänska kyrkornas beskrifning vinna en så lämplig person som Docenten D:r Axel L. Romdahl i Göteborg, och vi hoppas att framdeles äfven för andra landsändar finna personer, som äro lika villiga att påtaga sig det både mödosamma och oegennyttiga arbetet att vara ansvariga redaktörer och bearbetare af det insamlade materialet. Och därtill lägga vi en förhoppning, att ett visst samarbete skall kunna anordnas med såväl fornminnes- och museiföreningarne ute i landet som med andra föreningar, som hafva mera speciella intressen, hvilka helt eller delvis kunna falla inom ramen för det planerade arbetet. Likaså hoppas vi, att landets prästerskap skall vilja underlätta vårt arbete genom att lämna upplysningar och uppgifter rörande kyrkorna. I

synnerhet torde en icke obetydlig hjälp ifråga om genomforskan-
det af kyrkornas arkivalier stå att vinna på detta håll.

För utgifvarna har det naturligtvis varit af största betydelse att redan från början få mottaga stöd och bistånd af Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, under hvars vård ju står den största materialsamlingen, det förut omtalade Antikvariskt-topografiska arkivet. Ty vi hafva att tacksamt erkänna, hurusom vårt företag redan under sina förberedelser fått mottaga bevis på såväl Akademiens som Riksantikvariens intresse och välvilja, i det att Akademien beviljat ett understöd af 500 kronor till det första häftets utgifvande, hvarjämte Riksantikvariern Montelius med den för honom karakteristiska vidsyntheten på mångahanda sätt underlättat vårt arbete, för hvilket allt vi härmed få frambara ett värdsamt tack med förhoppning att under arbetets fortgång få åtnjuta samma förmåner. Äfven Nordiska Museet har redan från begynnelsen visat sig stödjande och hjälpande mot vårt arbete och har bl. a. välvilligt lämnat plåtarne för fotograferingen af Odensala kyrka.

Från provinsföreningar har företaget redan fått mottaga bevis på intresse, i det att Föreningen för undersökning af Västergötlands folkmål och Kommittén för utgifvande af Beskrifning öfver Västergötland hvardera genom Docenten S. Lampa hafva öfverlämnat 200 kronor att användas till kyrkundersökningar i Västergötland under 1911. Dessutom har Norra Smålands Fornminnesförening genom Ingenjören A. Friberg ställt sina rikhaltiga samlingar till arbetets förfogande samt på det mest tillmötesgående sätt utlofvat sin medverkan vid undersökningarne inom Jönköpings län. På samma sätt har äfven Föreningen för norrländsk hembygdsforskning i Härnösand genom D:r T. Hellman trädt i ett nära samarbete med oss för de norrländska kustlandskapens kyrkobeskrifningar. Och vi hysa de bästa förhoppningar om, att många andra föreningar af detta slag skola lämna sin tillslutning till det gemensamma arbetet. Så har t. ex. Svenska Turistföreningen utdelat tvänne studiestipendier om 100 kronor såsom understöd för studenter, som under sommaren 1911 arbetat på kyrkobeskrifningar. Slutligen har Uppsala Universitet på ett kraftigt sätt befordrat arbetet genom att upptaga det föreliggande häftet till tryckning i sin årsskrift och sålunda satt oss i stånd att framlägga ett påtagligt prof på det planerade arbetets art och beskaffenhet.

Utom ofvannämnda bidrag har till utgifvarnas förfogande stått en summa af c:a 200 kronor, utgörande inkomsten från föreläsningsserier, som af docenten Roosval hållits i Uppsala och på Gottland till förmån för företaget. Oaktadt sålunda ytterst små penningmedel hittills stått till förfogande, hafva dock ganska omfattande förarbeten kunnat utföras hufvudsakligen under det gångna året, om hvilka här skall lämnas några antydningar. I Blekinge hafva förberedande undersökningar utförts af fil. stud. S. Hellerström. På Gottland hafva kyrkorna i Martebo tingslag blifvit genomgångna och slutligt undersökta af docenten Roosval, fil. stud. H. Uddin och artisten John Österlund. I Västergötland hafva arkitekten A. Roland och fil. stud. E. Fischer uppmätt och beskrifvit 12 kyrkor i Kållands härad, under det att fil. stud. G. Bolinder samt det konsthistoriska seminariet vid Göteborgs Högskola under docenten Romdahls ledning begynnt undersökningen af Bohuslän. Fil. kand. H. Kjellin har under sommaren genomskött kyrkorna i Grums, Gillberga och Nordmarkens härad i Värmland. Södermanlands och Närke's kyrkor hafva preliminärt blifvit undersökta genom de omfattande förarbetena till Strängnäsutställningen 1910, hvilka undersökningar verkställdes af fil. lic. friherre Carl R. af Ugglas, fil. kand. S. Wallin och amanuensen fil. kand. A. Lindblom, hvilkas undersökningar utgöra en god stomme för dessa landskaps kyrkoberskrifningar. För Uppland föreligga färdiga utom detta häfte beskrifningar och mätningar öfver kyrkorna i Åkers, Frötuna och Länna skeppslag, utförda af fil. kand. E. Wennberg och ark. A. Fuhre, under det att Långhundra och Seminghundra härad samt vissa enskilda kyrkor äro under arbete på olika händer. I de uppländska kyrkorna äro dessutom åtskilliga förarbeten gjorda genom de exkursioner, som det konsthistoriska seminariet i Uppsala under de senare åren gjort, hvarvid äfven kyrkor i östra delen af Västmanland blifvit besökta. Från dessa studieresor finnas nämligen undersökningsprotokoll och fotografier samlade och inbundna. Till ungefär liknande fullständighet föreligger äfven af docenten Roosval insamladt undersökningsmaterial från samtliga gottländska och öländska kyrkor. I Dalarne hafva kyrkorna i trakten söder om Siljan börjat undersökas af fröken G. Boëthius. I Norrland äro kyrkorna i Medelpad genomarbetade af amanuensen vid Härnösands Museum fil. stud. H. Cornell. För dessa kyrkor saknas endast uppmätningarne. I Ångermanland hafva förberedande undersökningar bedrifvits af

12

samma person i och för den utställning af äldre kyrklig konst, som under sommaren 1912 skall hållas i Härnösand under ledning af doktor Hellman, docenten Roosval och amanuensen Cornell. Slutligen har genom den gångna sommarens utställning af äldre kyrklig konst i Östersund en god öfverblick vunnits öfver kyrkoinventarierna i Jämtland och Härjedalen. Utställningens erfarenheter torde komma vårt företag till godo genom det samarbete, som utlofvats oss af utställningens sekreterare fil. kand. E. Festin.

Att så pass mycket kunnat utföras med så ytterst obetydliga penningmedel beror uteslutande på det uppoffrande intresse och den hängifvenhet för arbetet, som visats af samtliga medarbetare och för hvilket utgifvarne känna behof att här uttrycka den djupaste tacksamhet. Men därpå hvarken kan eller bör arbetet i längden byggas. För dess fullföljande erfordras sålunda icke obetydliga ekonomiska medel, och därmed äro vi inne på företagets svåraste sida. Dock hysa vi den fasta tillförsikten, att möjligheter skola finnas, hvarigenom den ekonomiska sidan kan tillfredsställande ordnas, i det att såväl enskilda som framför allt myndigheter och offentliga institutioner skola befinnas villiga att understödja ett så viktigt arbetes fullföljande, och det torde måhända icke vara alltför djärft att hoppas på ett stöd från statens sida för detsamma. På bidragens större eller mindre riklighet är naturligtvis arbetets mer eller mindre hastiga fortskridande i högsta grad beroende. Utgifvarne tro sig emellertid hafva anledning till goda förhoppningar för arbetets framtid och äro fast beslutna att göra allt hvad göras kan för att föra arbetet framåt mot det eftersträfvade målet.

* * *

Slutligen några ord om det här föreliggande häftet. Såsom ofvan nämnts, är det närmast att betrakta såsom ett försök eller ett prof på huru dylika kyrkobeskrifningar kunna göras. Ur denna synpunkt har i detta häfte icke lagts an på en strängare likformighet i behandlingen, på det att olika sätt att lösa uppgiften måtte kunna komma under diskussion. Att detta första häfte lider af brister, är för utgifvarne ingalunda obekant. Särskildt lida källhänvisningarne helt visst af ofullständighet på grund af den oerhörda svårighet, hvarmed det är förenadt att på en jämförelsevis kort tid genomgå hithörande litteratur och forska i alla de

olika arkiven. Detta fel torde kunna afhjälpas, då vi i framtiden hoppas kunna ordna en mera stort lagd, systematisk bearbetning af källmaterialet. I detta sammanhang torde böra anmärkas, att hänvisningarne till Diplomatiarierna i detta häfte endast omfatta de diplom, där ifrågavarande kyrka tidigast finnes omnämnd eller där viktigare uppgifter om byggnaden angifvas.

Rörande beskrifningarnes omfattning och utförlighet kan naturligtvis alltid råda olika meningar. Å ena sidan är största möjliga omfattning och detaljrikedom ett önskemål, men å andra sidan kräfver både ekonomien och omsorgen om arbetets snabba bedrivande en viss begränsning. I föreliggande häfte har denna begränsning satts något olika för de olika kyrkorna. Så hafva t. ex. i allmänhet inga andra grafstenar beskrifvits än de medeltida samt de stenar från senare tid, som hafva någon konstnärlig utsirning, under det att inskrifterna i allm. icke angifvits. I Alsike kyrkas beskrifning däremot äro samtliga grafstenar upptagna med sina inskrifter. Inskrifterna på begravningsvapnen hafva i regel icke återgifvits, endast namnet med födelse- och dödsår, såsom de uppgifvas i inskriften. Annars äro biografiska uppgifter angifna efter Anrep, Sv. Adelsn ättartaflor, eller efter Uppsala Årkestifts Herdaminne, såvidt ej annan källa uppgifves. — Föremål, som befinna sig i museisamlingar, hafva i allmänhet behandlats mera knapphändigt, emedan de ansetts vara lättare tillgängliga för forskaren. Dessutom hafva dylika föremål blifvit mindre rikligt afbildade. Beträffande illustreringen är naturligtvis önskemålet att kunna gifva så många och stora afbildningar som möjligt, men därför sätter tyvärr ekonomien en mycket snart uppnådd gräns. Ett önskemål beträffande arkitekturaufbildningen är gifvetvis att alltid kunna gifva ej blott planer, utan äfven sektioner af samtliga kyrkor, hvilket vi hoppas kunna realisera framdeles. Alla planer äro emellertid återgifna i samma skala, nämligen $\frac{1}{300}$. — Det torde böra anmärkas, att då ursprungsuppgifter eller fixa årtal meddelas utan att annan källa anföres, äro de hämtade ur kyrkans arkivalier. Likaså bör angifvas, att med uttrycket »framåt» alltid afses riktning åt koret, med »bakåt» riktning mot väster. Vid beskrifningar tagas beteckningarne »höger» och »vänster» i regel från åskådarens synpunkt utom ifråga om heraldik, då de alltid tagas ur motsatt synpunkt. I heraldiken tänkes nämligen beskrifvaren stående bakom den sköld eller det heraldiska föremål, som beskrifves.

Vissa ojämnheter och olikheter i behandlingen af skillda kyrkor äro sannolikt omöjliga att helt undvika, ja, det torde t. o. m. knappast vara eftersträfvansvärdt att få alltför stor likformighet, ty denna kan också leda till enformighet. Men hvad som är af vikt att få fastställdt, det är graden af fullständighet samt omfånget och arten af de uppgifter, som böra gifvas i beskrifningarne, för att dessa skola uppfylla sitt ändamål: att gifva forskningen ett användbart material. I dessa afseenden kan ännu råda en viss tvekan. Önskvärdt vore, att intresserade läsare så tydligt som möjligt i pressen eller i meddelanden till utgifvarne (under adress: S. Curman, Karlavägen 32, Stockholm) därom ville uttala sina anmärkningar och önskemål. Öfver hufvud taget äro utgifvarne tacksamma såväl för den positiva kritik som för de upplysningar, som kunna leda till förbättrande och stadgande af det planerade arbetet.

Slutligen är det oss en kär plikt att utom till de ofvan nämnda uttala vår tacksamhet till alla dem, som med råd och upplysningar underlättat vårt arbete för detta häfte. Däribland märkas särskildt Professor Otto von Friesen, som benäget lämnat upplysningar om förekommande runstenar, och Intendenten Gustaf Upmark, som beträffande silfverföremålen ställt sin erfarenhet till vårt förfogande, hvarjämte Intendenten för Lifruskammaren Friherre Rudolf Cederström, Bibliotekarien Grefve C. M. Stenbock, Fil. Lic. Friherre Carl R. af Ugglas samt Fil. Dr Oscar Wieselgren vid flerfaldiga tillfällen lämnat värdefullt bistånd. Likaledes hafva arkitekterna F. Bensow, R. Hjort och K. Samuelsson samt artisten John Österlund genom ritningar och uppmätningar bidragit till detta häftes illustrering. — Då härmed det första häftet af Sveriges kyrkor framlägges för allmänheten, sker det med den förhoppningen att det må förunnas arbetet att från denna ringa början få växa ut till sitt fulla omfång och icke nödgas stanna på halfva vägen. Därtill kan hvar och en intresserad bidraga.

QUOD BONUM FAUSTUM FELIXQUE SIT!

STOCKHOLM I JANUARI 1912.

SIGURD CURMAN.

JOHNNY ROOSVAL.

FÖRKORTNINGAR

använda i detta häfte.

- AFRITNINGAR** = Afritningar af Kyrkor och Kyrko-vapen i Upland. 2 Bd. Manuskript i Kgl. Biblioteket, Stockholm; märkt Fl3: a och b. Enligt en ännu icke tryckt studie af fil. kand. E. Wennberg äro »Afritningarne» utförda åren 1680—1685 af Antikvitetskollegiets tecknare Johan Leitz och Petrus Helgonius. Teckningarne till kyrkorna i Erlichinghundra härad äro enligt W:s forskningar utförda hösten 1682.
- ANT. TIDSKR.** = Antikvarisk Tidskrift för Sverige utgifven af Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1864—.
- A. T. A.** = Antikvariskt-topografiska arkivet, omfattande en afbildnings-samling och en skriftsamling; förvaras i Statens Historiska Museum. — Foto. A. T. A. = i A. T. A. förvarad fotografi, för hvilken ingen fotograf angifves; u. å. = utan angifvet årtal.
- DIPL. SUEC.** = Diplomatarium Suecanum, collegit et edidit J. G. Liljegren, B. E. Hildebrand. 1829—1865. (Omfattar tiden t. o. m. 1347).
- Sv. Dipl.** = Svenskt Diplomatarium från och med år 1401, utgifvet af Riksarkivet genom C. Silfverstolpe, K. H. Karlsson. 1875—.
- IHRFORS** = Uplandia Sacra. 1894—1899. 5 Bd. Manuskript i Antikvariskt-topografiska arkivet, innehållande afbildningar och beskrifningar af Upplands kyrkor, upprättade (på latin) af Erik Ihrfors.
- K. B.** = Kgl. Biblioteket i Stockholm.
- MBL.** = Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Månadsblad. 1872—1905.
- Ms** = Manuskript.
- PERINGSKIÖLD, Monumenta** = Monumenta Sueo-Gothorum antiqua et recentia. — Minningsmärken, gamla och nyare, uti vårt Nordiske Attlant, Swea och Götha Riket. 10 Bd. Manuskript i Kgl. Biblioteket i Stockholm; märkt Fh, 1—10.
- Sverige** = Sverige, Geografisk topografisk statistisk beskrifning under medverkan af flera författare utg. af K. Ahlenius, A. Kempe och Apelquist. 1908—.
- Sv. F. T.** = Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. 1870—1905.
- U. B.** = Uppsala Universitetsbibliotek.
- U. F. T.** = Upplands Fornminnesförenings Tidskrift. 1871—.
- UPPLAND** = Upland, Skildring af land och folk, utg. af Kgl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala genom A. Erdman och K. Hildebrand. 1905—1908.
- Ö. I. Ä.** = Öfverintendentensämbetets arkiv i Stockholm.

HUSBY-ERLINGHUNDRA KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, ERLINGHUNDRA HÄRAD.

UPPSALA ÄRKESTIFT, ERLINGHUNDRA KONTRAKT.

Beskrifningen utförd af HENRIK CORNELL.

Tryckta källor: KLINGSFOR i U. F. T. II, s. 30. SVERIGE IV, s. 627 (med interiör af kyrkan före restaureringen). A. W. LUNDBERG i Tidskrift för Byggnadskonst och ingenjörsvetenskap, 1863, s. 183. R. STEFFEN, Romanska småkyrkor, 1901, s. 37. O. JANSE i UPPLAND, I, s. 557. C. R. AF UGGLAS, Mäster Magnus Granlund i KULT OCH KONST 1905, s. 78. DIPL. SUEC. III, 429, 430. (angående visitationer 1303 och 1319).

Handskrifna källor och afbildningssamlingar: IHRFORS, innehåller en exteriör från söder, en plan, en teckning af dopfunten och en af runstenen i långhusets sydmur samt inventarium och afskrift af kyrkoherden G. Nordstedts anteckningar om förbättringar och förvärf under hans tid (se nedan). AFRITNINGAR II, 109: En exteriör från söder samt, på ett löst blad, en konceptteckning till densamma. A. T. A.: 2 fotografier af kyrkan och en teckning (exteriör från söder). Ö. I. Å.: 3 blad ritningar (plan, fasad, förslag till bänk-inredning, alla osignerade) stadf. $\frac{3}{6}$ 1898.

Husby-Erlinghundra kyrkas arkivalier. I landsarkivet, Uppsala: De konsthistoriskt intressanta uppgifterna anträffas i de delar, som äro märkta K I, 1—3. Dessa innehålla inventarieförteckningar af 1714, af ej uppgifvet år samt af 1781; därjämte kyrkoherden G. Nordstedts för hvar år förda anteckningar om förbättringar och förvärf under hans tid (under förra hälften af 1700-talet). K I, 3 innehåller äfven de bevarade delarna af räkenskaperna 1758—99 samt sockenstämmoprotokoll 1781—1841. Protokollen från 1700-talet äro emellertid mycket svårt skadade och oftast oläsliga. Dessutom finnes på Landsarkivet i Uppsala bland Kyrko- och Prästgårdsinventarier Bunt 10, pag. 397 ett »Extract af Husby-Odensalas Kyrkas inventario öfversedt d. 18 Augusti Anno 1710». I kyrkans eget arkiv förvaras handlingar från senare hälften af 1800-talet.

Kyrkogården, klockstapeln, boden.

Kyrkogården är omgifven af en gråstensmur utan aftäck- KYRKO-
ning, 1 å 1,50 m. hög och omkr. 1 m. tjock. Mellan stenarna
finnas rester af bruk. I söder och väster ligga ingångar med enkla,
smidda järngrindar från år 1834.

Bogårdsmuren hade fordom aftäckning af trä, och öfver de båda ingångarna reste sig kyrkogårdsportar, af hvilka den västra hade en tornformig träöfverbyggnad (se nedan!). 1714 sägas muren och portarne vara förfallna och utan tak, men 1715—18 läggas nya tak. Arbetet utfördes såsom vanligt på denna tid genom gångled. Sammanslutna i arbetslag efter rotar fullgjorde man det för hvar och en bestämda antalet dagsverken. Dagen börjades med korum. Den, som uteblef, fick erlägga böter, motsvarande

Foto. H. Cernell 1911.

Fig. 1. Husby-Erlinghundra. Kyrkan med stapeln från väster.
Kirche und Glockenturm von Westen.

kostnaden för lega af annan person i hans ställe. — Emellertid tyckes sistnämnda reparation ej varit tillräcklig för de förfallna portalerna. 1720 nedrefs den södra, och en ny uppfördes i stället. Fyra år senare skedde detsamma med den västra. Egentliga driffjädern till dessa reparationer liksom till förbättringar på kyrkan i allmänhet under förra delen af 1700-talet var den kraftfulle kyrkoherden Gust. Nordstedt, hvilkens anteckningar om förbättringar och förvärf under hans tid (1713—1757) utgöra de konsthistoriskt värdefullaste delarna af kyrkans arkiv. Portarne stodo kvar till 1833; de ersattes 1834 af murade stolpar och järngrindar, utförda efter mönster af dem, som finnas vid Oden-sala kyrka. Orsaken till portarnes rivande var rent tillfällig, såsom framgår af följande utdrag ur socknestämmoprotokoll af den 28 juli 1833:

§ 2. Vid Pastors tillfrågan huru tornet öfver vestra kyrkogårdsporten blifvit med sitt kors nedstörtadt och krossadt, upplystes: att under murningen i den nya Socknestugan, brist på tegel hade visat sig och förledt två å 3 af församlingens medlemmar att på eget bevåg låta instörta detta trädorn på kyrkogården och utbryta det tegel hvarpå tornet hvilade, för att användas vid murningen i Socknestugan, Församlingen och pastor funno väl då, att desse män

icke betänt, att ingen enskildt, församlingen ohördan ägde rätt, att nedrifva en offentlig byggnad: att nedrifvarena icke insett uppbyggarens mening med detta torn och kors, som var att påminna dem, som inträdde i helgedomen om det segerrika värn de hade i höjden och huru deras Frälsare lärt dem att i Guds kraft bära korset, och beklagade att något sådant skulle hafva hänt som förtjente offentligt tilltal; men som de tillika hörde att desse män förledits till detta råd af ett rykte, som förmält, att detta torn, af ett gammalt sockenstämmobeslut var dömt att nedrifvas, så ansågo de all afsigt att störa den allmänna medborgerliga ordningen och all skymf vara undanröjd, och sjelfva geringen blott såsom en olycka för dess anstiftare» o. s. v.

På följande stämma beslöt man att nedtaga äfven södra stigluckan och i stället uppsätta murade stolpar med järngrindar.

Utanför kyrkogårdsmuren strax öster därom är kyrkans klockstapel belägen. Den uppfördes 1717 och »fodrades» 1719 med bräder och spån och blef 1819 »beslagen» med bräder. Samma år förändrades äfven takets utseende. I ett protokoll af den 24 juni 1818 heter det bl. a.: »§ 3. Skulle den öfre hufven på klockstapeln nu i sommar borttagas och den nedre hufven så spetsas att blott ett tak deraf blefve.» Man kan här af bilda sig en föreställning om huru hufven bör ha sett ut före 1818. Klockstapeln i Hvittinge kyrka har ännu ett utseende, som torde motsvara den i Husby-Erlinghundra fr. 1719—1818. En äldre klockstapel har äfven funnits. I inventarium af 1714 heter det på ett ställe: »En gammal förfallen klockstapel och en klocka». Denna är den äldsta stapel, man känner vid Husby kyrka. De tre spånklädda lodräta midtstöden inuti den nuvarande stapeln torde utgöra en rest af denna gamla, säkerligen öppna, af spånklädda stolpar resta klockstapel.

Två klockor finnas, gjutna 1843 och 1851 på sockenmagasinets bekostnad, den förra af Seipel & Liljendahl, den senare af Joh. A. Beckman, båda i Stockholm.

I kyrkogårdens sydöstra hörn ligger kyrkans knuttimrade, i senare tid brädfodrade bod, rödmålad med svarta knutar och tegeltak.

Kyrkobyggnaden.

Husby-Erlinghundra kyrka är uppförd hufvudsakligen af gråsten; tegel förekommer endast i hvalf och väggpelare samt fönster- och dörröfning. Golfvet är af trä, yttertakets spåntäckt. Tak- täckningen utfördes (frånsett senare reparationer) 1719. Med detta årtal äro äfven flöjlar å vapenhus- och långhustaken märkta.

PLAN.

Kyrkans plan och uppbyggnad framgår i hufvudsak af afbildningarne. Särskildt anmärkningsvärdt är det öfver koret uppskjutande tornet. I det inre äro korets båda östliga hörn afskurna för att göra koret rymligare. Äfvenså torde triumfbågen hafva blifvit något vidgad åt sidorna.

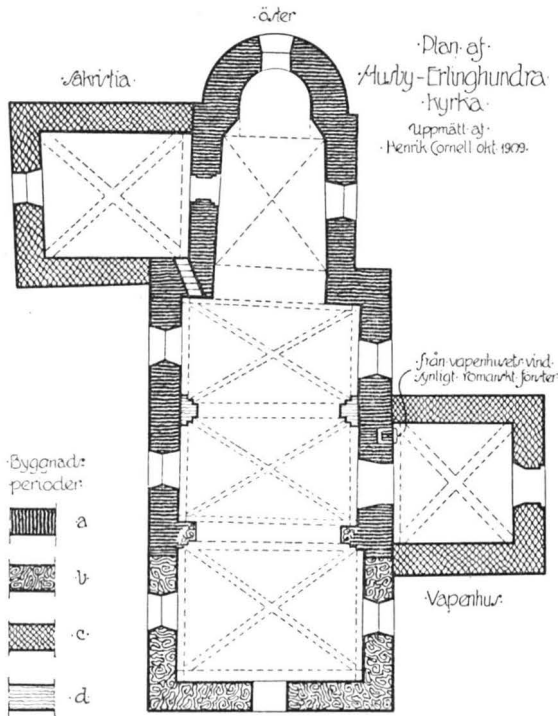
KOR MED
ÖSTTORN.

Fig. 2. Husby-Erlinghundra kyrka. Plan.
Grundriss.

husets vind. Genombrottet är infattadt med tegel. Trappan mynnar upptill genom en rundbågig öppning (utan tegel) ut i västra delen af norra tornmuren (fig. 11). Det bör anmärkas, att rundbågens diameter är större än afståndet mellan öppningens poster, hvarigenom vid båganfängen bildats smärre afsatser, använda såsom upplag för träformen vid bågens byggande.

Tornets murar bilda en omedelbar fortsättning uppåt af korets. Gråstenarna ligga i rätt regelbundna horisontala skift (fig. 4), och

Koret täckes med ett af gråsten utfördt, ribblöst krysshvalf, som är tämligen platt och saknar sköldbågar. Strax under hvalfvet, öfver triumfbågen i korets nordvästra hörn befinner sig en rektangulär muröppning, stängd af en på öppningens mot koret vettande sida liggande, med hake och märla slutna dörr (synlig å fig. 5), numera öfverkalkad och målad på samma sätt som vägarna. Innanför denna leder en starkt stigande spiraltrappa upp till tornets första våning. Hela dess vridning är 270° . Muren på dess västra sida är genombruten, så att den står i förbindelse med lång-

äro lagda i kalkbruk med i fogarna inkilad småsten. I murarna finnas hål efter bjälkar, rester efter två bjälklag, genom hvilka tornet förr varit uppdeladt. Rester efter afbrända stockar finnas åtminstone i två af dessa hål. Öfverst är tornmuren afjämnad med tegel, men öfver teglet uppskjutande gråstenar i ursprungligt bruk tyda på att murarne ursprungligen varit högre.

I södra muren strax ofvan korhvalvet sitter ett med tegel omfattadt, tydligen senare upptaget fönster och ofvanför det samma något åt väster ett med tegeligenmuradt fönster med båge af killformiga gråstenar. Det förstnämnda är för närvarande tornets enda fönster en egendomlighet, som förklaras af att tornet ursprungligen varit högre och alltså haft plats för flere öppningar. Sådana synas också på 1600-tals teckningen fig. 3.

Den karnis-svängda tornhufven härstammar från 1719 enligt anteckning i kyrkoarkivet. Den föregående tornbekröningens utseende framgår af fig. 3.

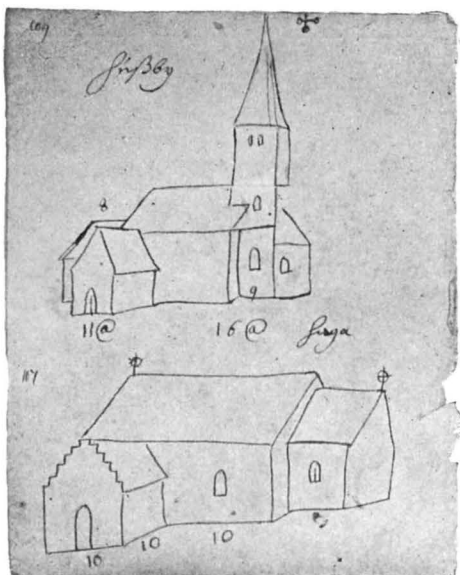

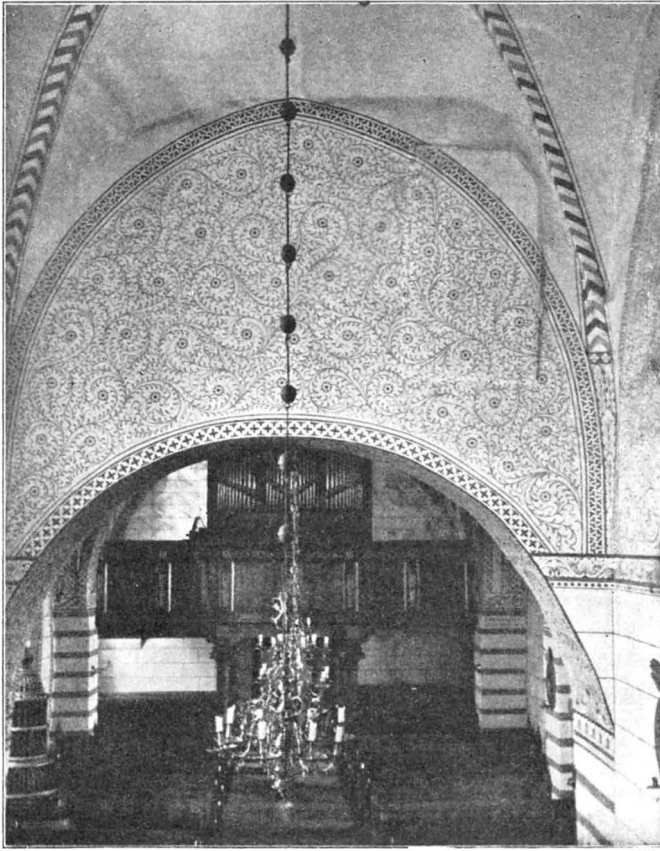
Fig. 3. Husby och Haga kyrkor på 1600-talet. Efter konceptritning i »Afrifningar». Die Kirchen Husby und Haga im 17. Jht. nach Handzeichnung.

Foto. H. Cornell 1910.

Fig. 4. Husby-Erlinghundra kyrka. Granitförband å östra tornmurens innersida, ofvan korhvalvet.

Granitverband im Inneren des 1:en Turmgeschosses.

Foto, H. Cornell 1910.

Fig. 5. Husby-Erlinghundra kyrka. Interiör mot väster sedd från altaret.
Innenansicht gegen Westen vom Altar.

LÅNGHUS. Långhusets murar ligga i förband med korets och tornets. Däremot finnes det på långhusets norra och södra mur en skarv, hvarom nedan skall förmälas. Långhusets västra mur avslutas upptill utan något röste. Yttertaket har i stället ett fall äfven mot väster. På långhusets sydmur finnes ett från vapenhusets vind synligt romanskt fönster, inifrån till något mer än hälften igenmuradt. Det sitter ungefär i jämnhöjd med hvalfanfängen (H. 120 cm., B. 80 cm. i murytan, c:a 35 cm. i dageröppningen, markeradt på fig. 2). Kyrkans öfriga breda, stickbågiga fönster synas ha erhållit sin nuvarande form tidigast i slutet af 1600-talet.

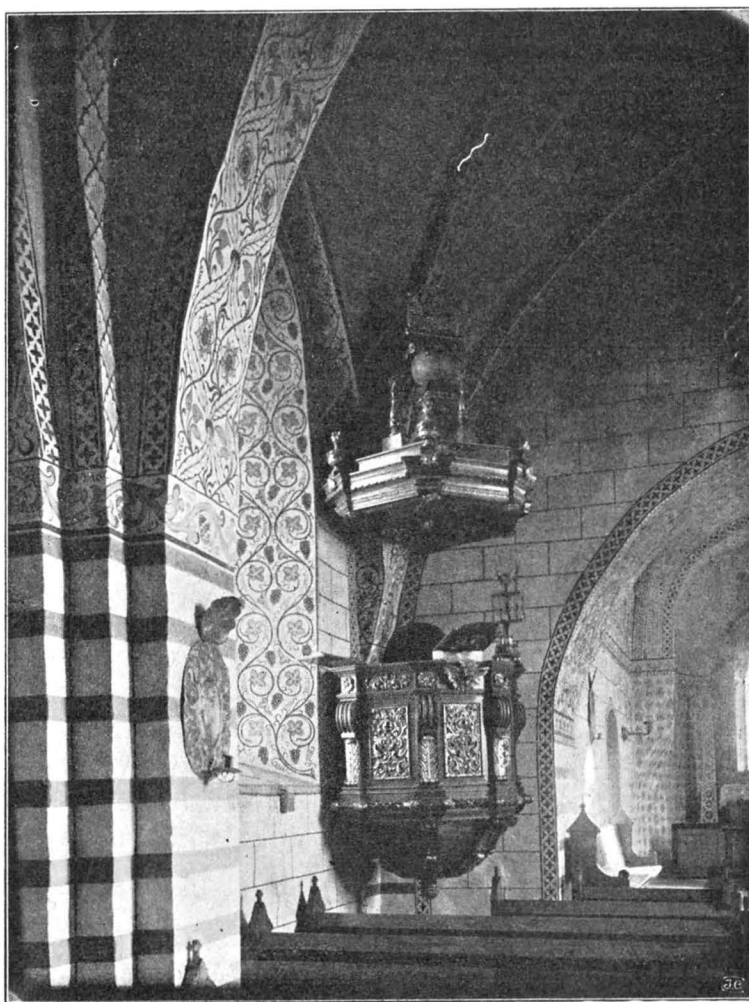

Foto. H. Cornell 1910.

Fig. 6. Husby-Erlinghundra kyrka. Långhusets nordöstra hörn med predikstol af år 1721. T. h. synes triumfbågen, koret och absiden. Nordöstliche Ecke des Langhauses mit Kanzel vom Jahre 1721. R. Triumphbogen, Chor und Apsis.

Hvalfven i långhuset äro på stick slagna krysshvalf af tegel med ribbor. De hvila på sköldbågar, som i de östra hörnen af östra hvalfvet och i de västra hörnen af västra hvalfven försvinna i muren, men på öfriga ställen upptagas af väggpelarnes innersta aftrappning. Det västra paret väggpelare afviker från det östra däri, att det

på sin östra sida ej är aftrappadt. På dessa väggpelares västra sida skjuta på några ställen stora gråstenar fram ur muren. Särskildt äro de framträdande högt upp på den norra väggpelaren. Dessa väggpelare, som uppbära den mycket grofva bågen mellan de båda västligare hvalfven, svälla upptill ut på den östra sidan. På vinden visar det sig tydligt, att dessa hvalf skiljas af en bred gördelbåge intill hvars östra sida ligger en särskild, för sig utförd smalare sköldbåge. Det är denna sköldbåge, som, där den försvinner i muren, ter sig som en utsvällning af väggpelarne.

VÄSTLIG TILL-
BYGGNAD.

På vapenhusets vind synes i långhusets mur på ett ställe c:a 25 cm. väster om de bakre väggpelarnes västra sida en tydlig lodrät skarv. På motsvarande ställe å långhusets vind finnas dels från södra, dels från norra muren utspringande rester af en i norr och söder gående mur. Man kan äfven iakttaga, att stenarna i de östligare af de vinklar, som dessa murfragment bilda med långhusets sträckmurar, ligga i förband, och att rappning på ett ställe finnes, som i hörnet bildar ett stycke, hvaremot något sådant icke kan upptäckas i de västliga vinklarna. Den del af långhuset, som ligger väster om de västra väggpelarne, visar för öfrigt till hela sin struktur stora olikheter med den östra delen. Ribborna i den östra delens hvalf äro åtminstone icke tydligt synliga på hvalfvens öfversida. På västligaste hvalfvet framträda de däremot starkt. Tegelmått i den östra delens båda hvalf äro: L. 28—29 1/2 cm., tjocklek 8—8 1/2 cm.; i västra hvalfvet: L. 26—27 cm. tjocklek 6—7 cm. Östra delens hvalf förete mycket kupiga kappor. Västligaste hvalfvet däremot icke. De förra äro synnerligen omsorgsfullt byggda, det senare mindre omsorgsfullt.

På en teckning i »Afritningar af Kyrkor och Kyrkovapen i Uppland», härstammande med all sannolikhet från 1680-talet, är den västligaste delen af Husby kyrka lägre än den östligare, som vid gränsen mellan de båda delarna slutar med ett röste (fig. 3).

Af allt detta kan man med full säkerhet draga den slutsatsen, att åtminstone öfre delen af långhusets västligaste del är en senare tillbyggnad. För daterandet af denna del äga vi, utom en reliefinskrift i östra delen af dess hvalf med årtalet 1690, tvänne öfver långhusets västport sittande, rödbruna stenar med inskrifter, på den norra: »Restauratum anno 1690 P. Et P. Petro I Melandro», på den södra: »Opera Laurenti M. Lancemanni in Brüsta 1690». Enligt dessa inskrifter skulle alltså tillbyggnaden vara gjord år 1690, hvilket äfven stämmer öfverens med teckningen i »Afritningar». Före 1690 har sålunda på detta ställe stått en lägre del, afskild från lång-

huset genom en mur, af hvilken rester ännu finnas på vinden. För att bedöma åldern på denna del af kyrkan måste vi först ägna vapenhuset en undersökning. Dess hvalfkappor stöda direkt på murarna utom i norr, där kappan uppbäres af en sköldbåge, och hvalfvet liknar till sitt allmänna utseende snarast långhusets två östra hvalf. Dess murar ligga ej i förband med långhusets. Det lilla romanska fönstret på vinden, som ofvan är omtaladt, visar äfven, att vapenhuset är en senare tillbyggnad. Emellertid skjuter dess västmur förbi den ofvannämnda skarfvén i långhusets mur. Däraf följer, att vapenhuset är yngre än underdelen af långhusets västra afdelning, som 1690 uppdrogs till jämnhöjd med långhuset och förenades med detta därigenom att muren dem emellan raserades och en kraftig båge i stället insattes. Material till murförhöjningen fick man antagligen från den nedrifna muren med dess höga röste. På detta sätt kan äfven frånvaron af ett röste på långhusets nuvarande västmur erhålla en förklaring. Det gamla material, som fanns till hands, tog slut, och det var då både billigare och bekvämare att låta vattentaket afvalmas mot väster än att bringa fram nytt material för att bygga ett röste. Huruvida den äldsta västliga delen är *ursprunglig* kan icke med fullständig visshet afgöras, då icke muren på norra sidan under putsen kunnat undersökas. Men sannolikheten talar för att den är en tillbyggnad, tillkommen tidigare än vapenhuset.

Från koret inkommer man genom en rundbågig ingång till sakristian. Dörren består af hopnitade järnplåtar. Handtaget och låsets beslag äro anmärkningsvärda genom sin ornamentik, som bl. a. har formen af gotiska kyrkfönster med masverk. (Se fig. 7 skyltens högra kant).

Sakristians murar ligga ej i förband med korefs, hvarför den torde vara en senare tillbyggnad. Hvalfvet är af tegel med samma mått som i vapenhusets. Det liknar äfven i öfrigt detta utom däri att hvalfribborna gå ända ned till golfvet i sakristian. Sköldbåge finnes endast på södra väggen. I röstet på norra muren sitter ofvan hvalfvet ett äfven utifrån synligt, numera igenmuradt, stickbågigt fönster. Dess omfattning är tegel i samma mått som sakristihvalfvet. Äfven igenmurningens tegel ha samma mått.

SAKRISTIA.

Detin. John Österlund.
Fig. 7. Husby-Erlinghundra kyrka. Sakristidörrens nyckelskylt och ring. (Teckn. efter fotografi).
Detail der eisenbeschlagenen Sakristeidhür.

Foto. J. Roosval.

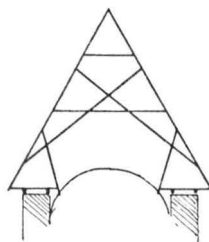
Fig. 8. Husby-Erlinghundra kyrka. Kyrkans ursprungliga dörr med smidda beslag, använd som afplankning i boden, före dess flyttning till vapenhuset.
Die ursprüngliche, eisenbeschlagene Thür der Kirche als Abbauung für Kohlen benutzt.

Sakristian har på norra sidan ett fönster, upphugget till sin nuvarande storlek år 1724. I sydvästra hörnet leder en trappa genom muren upp till predikstolen. Dörren till trappan är järnbeslagen sedan 1748 (efter ett inbrottsförsök).

Kyrkans ursprungliga port är bibehållen (3,02 m. hög, 1,55 m. bred nedtill, 1,50 m. bred upptill), har en tid förvarats i kyrkans bod som afplankning för kolförrådet (!). Den är öfvermålad med grå oljefärg. Af beslagen äro de orefflade banden tydligtvis senare tillkomna. Ursprunglig är icke häller nyckelplåten, hvars ornamentik har en senare karaktär än de enkla, romanska beslagen. Det värdefulla minnet har i senare tid blifvit räddadt från vidare skadegörelse och uppställt i vapenhuset.

Takstolarne äro af en vanlig typ (se fig. 9).

Takstolsfötterna hvila dock på rester af en äldre anordning, bestående af ett hammarband och från detta utgående bjälkändar, som numer äro afsågade strax innanför murarne, men som ursprungligen utan tvifvel löpte tvärs öfver kyrkan. Hammarbandet har å sin ytersida en ränna, i hvilken väl ursprungligen varit infälld en vågrät liggande bräda, som med sin andra kant var fästad i vattentakets nedersta kant (fig. 10). Jämför härmed de af O. Janse gjorda iakttagelserna ang. dylika anordningar i Östergötland (Se Medeltidsminnen från Östergötland, Stockholm 1907, sid. 5). Det är anmärkningsvärdt, att denna äldre takstolskonstruktion tydligt måst vika för hvalfven. Tvärbjälkarne sågades af för att bereda de högt uppskjutande hvalfven plats. I samband med dem tillkom alltså den i fig. 9 skisserade takstolen. I *dennas* södra hammarband förekomma två nedskärningar, af allt att döma en sorts trösklar för ingången eller rättare inkrypet till vinden. Så begagnas ännu den västliga af dessa nedskärningar, belägen i den öppning som från vapenhusvinden leder in till långhusvinden. Den strax öster därom liggande nedskärningen, som nu är gagnlös och oanvändbar, då den ligger på en plats, där vapenhusets vattentak försvårar inkrypning, bör ha användts under den tid, då vapenhuset icke fanns. Vapenhuset synes alltså vara yngre än den yngre takstolen och alltså yngre än hvalfven.

YTTERTAK.

Fig. 9. Husby-Erlinghundra. Skiss af takstolen öfv. långhuset. Dachstuhl über dem Langhause.

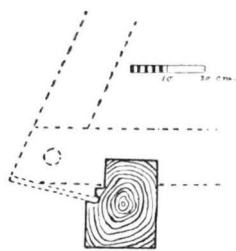

Fig. 10. Husby-Erlinghundra. Den äldre takstolens hammarband i tvärsnitt. Mauerlatte eines älteren Dachstuhles.

KYRKOTYPENS
HÄRLEDNING.

Småkyrkor med östtorn öfver koret förekomma förutom i Husby-Erlinghundra äfven i Skånela, Norrsunda och Färentuna i Uppland; i Tyskland återfinna vi dem i Altmark i de s. k. sieben verkehrten Kirchen samt i fyra kyrkor vid Rehm söder om Köln; i Österrike slutligen är typen tämligen vanlig i synnerhet i

Foto. H. Cornell 1910.

Fig. 11. Husby-Erlinghundra. Torntrappans mynning i 1:a tornvåningen.

Mündung der Wendeltreppe im ersten Turmgeschoss.

Steyermark. Beträffande orsaken till tornets förläggande i öster på de fyra Upplandskyrkorna ha några forskare sökt den i en förbindelse med de utländska representanterna för samma typ. Hildebrand anser typen vara inhemsk och nämner försvarshänsyn som med-

verkande orsak. — Ursprunget torde emellertid sökas i den uppländska arkitekturens ledande byggnadsverk under den äldre medeltiden sådana som Gamla Uppsala domkyrka och St. Pers kyrka i Sigtuna. Den sistnämnda bestod, som bekant, af en midtlyrkant upp-
bärande ett kraftigt torn, öster därom ett kor med apsis och på norra och södra sidorna två korsarmar med absider. Åt väster utgick ett långhus, hvilket med sin yttersta del till hälften omslöt ett västtorn. St. Per efterbildades nu ute på landsbyggen med de modifikationer, som betingas af mindre tillgångar och mindre behof. Korsarmarna i norr och söder föllo bort och koret och midtkvadraten sammansmälte till ett, hvarigenom koret blef botten-
våning i tornet. På så sätt uppkom troligen den typ, som representeras af Husby-Erlinghundra och de öfriga tre ofvannämnda kyrkorna.

Kyrkans inre blef 1898 till väggar och hvalf dekoreradt med rankor, kvadermålning, bårder och en ängel med språkband (i absiden). Dekorationsmålningen, som kostade 600 kr., är en dålig imitation af medeltidsmålning. Den saknar allt konstnärligt värde och måste betecknas som en olycklig förändring, liksom äfven den samtidigt utförda dels gråbruna, dels senapsbruna öfvermålningen af kyrkans gamla inredning, som fordom var helt hvit.

NYDEKO-
RERING.

Kyrkan uppvärmes genom en järnkamin uppställd i närheten af långhusets sydöstra fönster. UPPVÄRMNING.

Inredning och lösa inventarier.

Altare af trä. Fönstret mot hvilket altaret är uppställt är omgifvet af två breda, marmorerade pilastrar, hvars kapital prydas af förgyllda änglahufvuden. Disken är äfven marmorerad. Midt på altaret reser sig ett förgylldt kors med därpå hängande snidad duk. Denna altaranordning torde härstamma från 1799, att döma af ordalagen i kyrkans räkenskaper för detta år.

ALTARE.

Äldre altartafla, numera upphängd ofvanför triumfbågen mot långhuset, bestående af en oljemålning, framställande nattvarden, i snidad och förgylld ram, 1700-talets förra hälft. I äldre tid har funnits ett altarskåp, hvars rester troligen finnas bland kyrkans äldre träskulpturer (se nedan).

ÄLDRE ALTAR-
TAFLA.

Predikstol af furu, numera senapsbrun med förgyllda sniderier. Predikstolen uppsattes 1721 och är troligen utförd i den stockholmske bildhuggaren *Burchardt Prechts* verkstad. Den målades och förgyll-
des första gången 1732. I ett inventarium af d. 12 febr. 1714 heter det bl. a.: »En gammal Predikstol med vattenfärg öfverstru-

PREDIKSTOL.

ken och en förgylt sool bakefter». I kyrkans bod finnes en cirkelrund blå skifva med flammande förgylld sol, möjligen en rest af gamla predikstolen?

BÄNKINREDNING M. M.

Två pyramider, H. 251 cm., nu ställda vid altaret, uppsattes och förgylldes på samma gång som predikstolen och stodo väl urspr. på bänkarnes främsta plintar. Nummertafila från 1725, foten ny, ommålad i grönbrunt. Kyrkans öppna bänkar härstamma från 1898, då de gamla slutna, hvita bänkrummen utrefvos och såldes (!). De lära ha påmint om det nuvarande läktarskranket, hvars fält skiljas genom pilastrar och hvars fris prydes af S-formiga ornament i plattskärning (trol. från 1700-talet). Detta skrank liksom orgelfasaden (med förgyllda snidade ornament) tillhöra den gamla inredningen (orgelfasaden från 1800-talets förra hälft), men äro tyvärr nu på ett högst vanprydande sätt öfverdragna med brun oljefärg. Äfven detta skedde vid den beklagliga restaureringen 1898 och utan Kungl. Maj:ts tillstånd.

ORGEL.

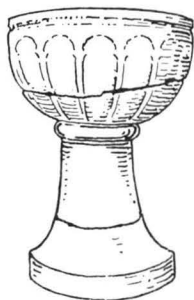

Fig. 12. Dopffunt. Taufstein, 13:es Jahrh.

DOPFFUNT.

I 1714-års inventarium nämnas »En gammal lectare omåladt samt gammal Bänkj ar utan dörr» och en »timmesten» på kyrkogården.

Funt af kalksten. H. 120 cm. Gottländskt arbete från 1200-talets slut. Förvaras nu i vapenhuset. »En stenefont som

flyttades ut ur koret för dess obevämligheets omtalas i inventariet af 1714. Stod (enl. KLINGSPOR i U. F. T.) sedermera på kyrkogården. Dess rätta plats är inne i kyrkans västra del.

Fig. 13. Jungfru Maria sörjande vid korsets fot.

Fig. 14. Johannes evangelisten sörjande vid korsets fot.

Fig. 15. S. Mikael på draken.

Medeltida träskulpturer från Husby kyrka i Museet för nordiska fornsaker i Uppsala. Foto. H. Cornell 1910. Mittelalterliche Holzplastik.

Krucifix. H. 230 cm., B. 150 cm. 1300-talet (Fig. 16). St. Mikael på draken. H. 145 cm., B. 45 cm. (Fig. 15), Har fordrom haft

MEDELTIDA
TRÄSKULPTUR.

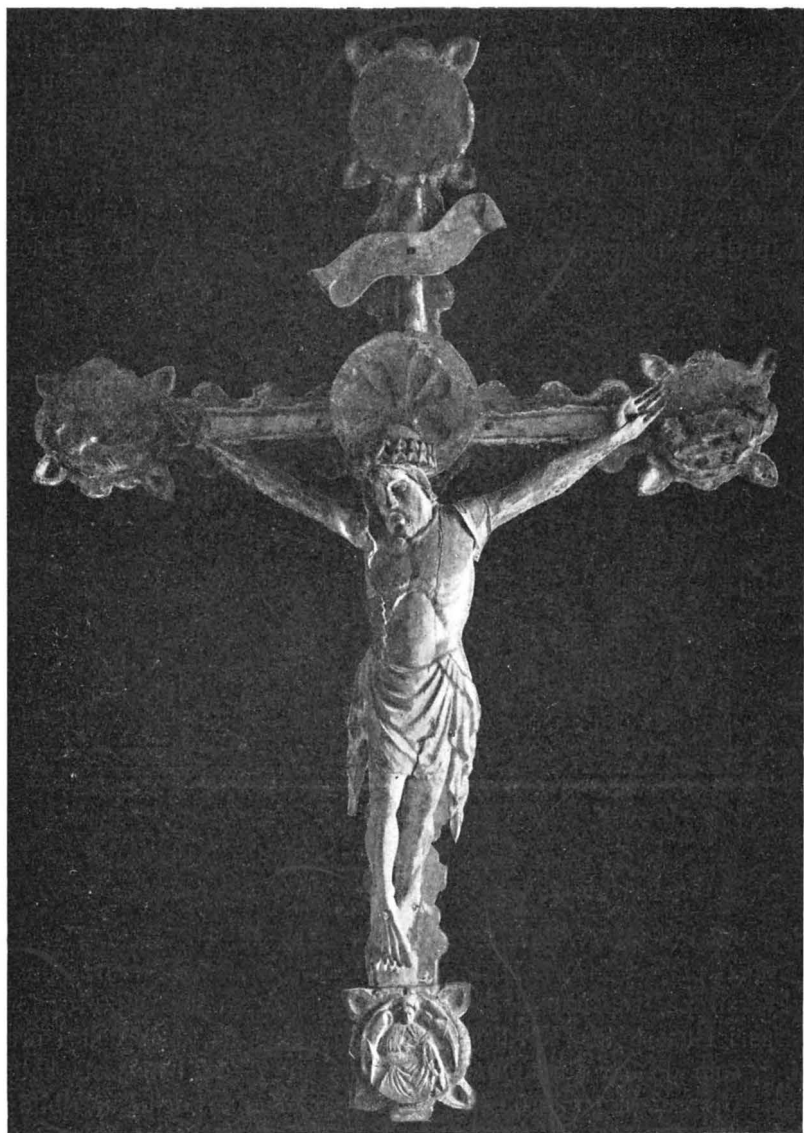

Foto. H. Cornell 1910.

Fig. 16. Triumfkrcifix från 1300-talet. Nu i museet för nordiska fornsaker i Uppsala.

Triumphkreuz. 14. Jht.

stora vingar, hvaraf en liten del återstår. Är skuren och målad äfven på ryggsidan. 1200-talet. Den sörjande Johannes. H. 109 cm. 1300-talet (Fig. 14). Jungfru Maria sittande (barnet förloradt). H. 87 cm., B. 37 cm. 1200-talet (Fig. 18). St. Erasmus i grytan. H. 86 cm. Om den helige Erasmus berättas flera legender. Enligt de mest spridda (från slutet af medeltiden) led han martyrdöden på så sätt, att hans inälfvor medelst vindspel drogos ur hans kropp, eller att han nedkastades i en kittel med smältande bly. 1400-talets slut. Torde ha tillhört ett altarskåp (Fig. 17). Maria sörjande vid korset H. 78 cm. 1300-talet (Fig. 13). Stående kvinnligt helgon med krona och bok. H. 88 cm. 1400-talet.

Fig. 17. Den helige biskopen Erasmus.

Fig. 18. Jungfru Maria.

Fig. 19. Kvinnligt helgon.

från Junttilts kyrka

Medeltida träskulpturer från Husby kyrka i Museet för nord. fornsaker i Uppsala. Foto. H. Cornell 1910. Mittelalterliche Holzplastik.

Torde ha tillhört ett altarskåp (Fig. 19). Ängel. H. 50 cm. Har säkerligen utgjort krönet på en ljusstaf. En sådan förvaras ännu i kyrkan på vapenhusets vind. Samtliga dessa träskulpturer förvaras i Museet för Nordiska fornsaker, Uppsala, och äga i ordning, som de här stå uppräknade, numren 7—14 i museets katalog. Ursprungligen torde krucifixet med Johannes och Maria bildat en enhetlig grupp, sannolikt uppställd på en tvärsöfver triumfbågen gående bjälke. Samtliga dessa träskulpturer synas vara inhemskt arbete.

En medeltida skulptur, som nu är försvunnen, nämnes i 1781 års inventarium: »I st. riddare Sanct Jöran till häst».

Jungfru Bild 520

Tron och Hoppet, två helt förgyllda, fullrunda trästatyer. H. 64 cm. Uppsattes 1741 på altaret såsom »profileurer» d. v. s. sidofigurer. De äro antagligen utförda af Mäster Magnus Granlund¹ och tillhöra hans tidigaste alstring. Nu förvarade i sakristian.

TRÄSKULPTUR
FR. NYARE
TID.

Den korsfäste, oljemålning på väf. H. 91 cm., B. 60 cm. 1600- eller 1700-talet. — Golgatha, oljemålning på väf. H. 92 cm., B. 66 cm. Enkelt arbete från 1700-talet, som återgår på ett original från 1500-talet. Taflorna hänga i sakristian.

TAFLOR.

Slät, förgylld silfverkalk med tillhörande patén. H. 24 cm. På fotens översida äro ingraverade Erik Gyllenstjernas och Beata Yxkulls vapen och namn samt år 1654. På kuppan är graveradt IHS och under botten »Husby-Odensala». Kalken är skänkt från Steninge af Erik Gyllenstjerna och Beata Yxkull år 1654 och var då icke förgylld. Den förgylldes år 1727 (enl. Nordstedts anteckningar).

SILFVER.

Oblatask af silfver. H. 4 cm., B. 8 cm., L. 10 cm. På locket äro graverade två änglar, hållande en monstrans emellan sig (fig. 20). Under botten två stämplor. Omnämnes i inventarium af 1714 och säges där vara skänkt ifrån Steninge. — Oblatask, oval, af silfver, dekorerad helt öfver med blommor och blad i drifvet arbete. H. 4,5 cm., B. 9,5 cm., L. 12 cm.

J. Österlund del.
Fig. 20. Oblataskens
lock.
Deckel einer silbernen
Oblatenpyxis.

Under botten finnas bokstäfverna C. G. S. — A. M. S. ingraverade samt två stämplor. Invändigt förgylld. Asken skänktes d. 8 maj 1727 till Husby kyrka af Fru Anna Maria Soop på Steninge, enka efter grefven Carl Eriksson Gyllenstjerna. (Nordstedts anteckningar). — Kanna, päronformig, af silfver. H. 21 cm. Under botten tre stämplor: en otydlig, en med bokstäfverna $\begin{matrix} C D \\ D \end{matrix}$ en med årsbokstafven Q (kapital, = 1704). Inköptes genom kyrkoherden Gust. Nordstedt 1747. — Ett par ljusstakar af silfver i drifvet arbete med fruktornament. H. 30 cm. (fig. 21 B.) Finnas upptagna i inventarium af 1714 och sägas vara skänkta från Steninge. 1600-talets slut.

Dopskål af tenn med två handtag slutande med klor, som hålla kulor. Otydligt bladornament på handtagens skaft. H. 9 cm.,

DOPSKÅL.

¹ Jmfr CARL R. AF UGGLAS, Mäster Magnus Granlund, en svensk kyrkodekoratör på 1700-talet i KULT och KONST 1905, sid. 75.

B. 31 cm. Skadad. Skänktes 1714 för att brukas vid barndop af Anders Andersson i Broby. Samma år utflyttades stenfunten ur koret.

KRONOR och
STAKAR.

Ljuskrona af mässing, i korhvalfvet. En plåt under kronan bär följande inskrift: »För Åhratt Till Husby Kyrca af: Johan Anderson

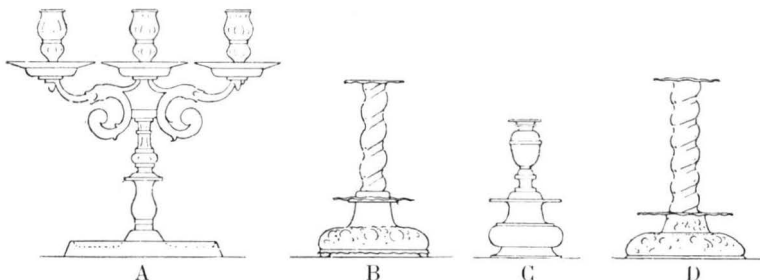

Fig. 21. Ljusstakar af brons, silver, tenn, koppar.
Leuchter aus Bronze, Silber, Zinn und Kupfer.

Broby: och Catrina Mälkers Doter. A^o. 1714». Synlig å fig. 5. — Ljuskrona af mässing, i långhusets östligaste hvalf. Enl. inskrift omgjuten 1821 utaf en 1726 skänkt krona. — Ljuskrona af mässing, i långhusets mellersta hvalf, enligt inskrift skänkt » med waxelius uti » 1673. — Ljusstake af brons, trepipig. H. 37 cm., plattans diameter 22 cm., B. 40 cm. Under botten finnas bomärken (fig. 21 A). Skänktes till kyrkan år 1717 af Olof Pährson i Sätuna. — Ett par ljusplåtar af mässing med drifvet blomornament. 1600-talets slut. — Ett par ljusarmar af mässing med drifvet ornament, 1600-talet (fig. 22). — Ett par ljusarmar af brons. Omkring 1700 (fig. 23). — Ett par ljusstakar af koppar med drifna blomorna-

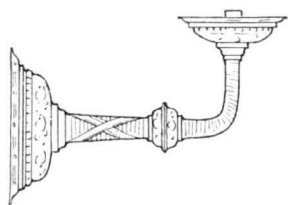

Fig. 22. Ljusarm af mässing.
Wandarm aus Messing.

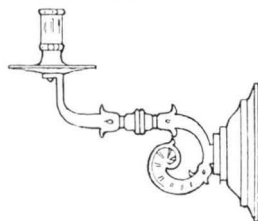

Fig. 23. Ljusarm af brons.
Wandarm aus Bronze.

ment och vridna skaft. H. 31 cm. (fig. 21 D). — Ett par tennljusstakar H. 21 cm. På hvar och en är ingraveradt: O. H. S. — A. E. D. samt stämpel innehållande en krona m. m. (fig. 21 C). 1700-talet.

Kalkkläde af hvitt siden, 50×50 cm. På midten är ett af smala **TEXTILIER**.
guldgaloner bildadt I H S, däröfver en krona och därunder en slinga
af guldspetsar (bredd 1,5 cm.). I hörnen finnas rosor af guldspetsar
samt guldtofsar. Kring kanten löper en guldspets af samma bredd
som den ofvannämnda. Klädet är fodradt med rödt siden. Slutet
af 1700-talet. — Två st. enkla sammetsåfvar med skaff.

Fig. 24. Epitafium öfver Måns
Pederson †1670 och hans maka.

Geschnitzte und gemalte Epitaphien aus d. 17. Jht.

Fig. 25. Epitafium öfver Kapiten.
Matz Örn †1654.

Epitafium af måladt och snidadt trä, öfver länsmannen **EPITAFIER**.
Måns Pederson † 1670 och hans fru † 1669 (fig. 24). H. 61
cm., B. 45 cm. Under inskriften är den korsfäste målad med en
manlig figur till vänster och en kvinnlig till höger, väl porträtt af
de båda aflidna. — Epitafium af snidadt och måladt trä öfver
Kapiten Matz Örn † 1654 (fig. 25). H. 82 cm., B. 48 cm.
Båda epitafierna äro numer olämpligt nog undanhängda i sakristian.

Matz Öorns värja, (fig. 26), L. 98,5 cm. Den tveeggade, **VÄRJA**.
83 cm. långa klingan har å båda sidor från fästet 31 cm. framåt
spår af etsad ornering: växtornament samt fyra inskrifter i kursiv

stil: »Deus protector noster» d. v. s. »Gud vår beskyddare». På yttersidan närmast fästet en stämpel, 1 cm. hög, möjligen innehållande en gloriekrönt man vänd åt vänster, klädd i fotsid dräkt, hållande på vänstra axeln en palmkvist, i höger hand ett halster(?). På fästets alla metalldelar (järn) finnas spår af förgyllning. På

Fig. 26.
Matz Örn's
värja omkr.
1625.

knopp och byglar finnas spår af etsad ornering i blomstermönster. Kafle af trä, lindad med omväxlande enkla och spiralvridna, tunna mässingstrådar, öfverst och nederst med en fläta af spiralvridna trådar. Värjan är mycket rostig och kafelns lindning lossnad. Värjan hängde före 1898 bredvid kaptenen Mats Örn's epitafium († 1654) enl. U. F. T. II, 30 och har således antagligen burits af honom. 1620—30-talen. Jämför värja i Lifruskammaren (Vägvisaren n:r 490) begagnad af (sedermera) Karl X Gustaf »i Tyska kriget, då H. M:t var ryttmästare».

RUNSTEN. I södra yttermuren, under långhusets fönster, är murad en runsten från förra hälften af 1000-talet med en inskrift af följande innebörd: »Björn, Finnveds son, lät resa denna sten till sin egen åminnelse».

STOL. Stol af ek, i sakristian. H. 1 m. Sitsens H. 45 cm. Stolen är gjord i rococostil af en typ, vanlig vid 1700-talets mitt.

Sammanfattning af Husby-Erlinghundra kyrkas konsthistoria.

I. En kyrka af gråsten, åtminstone invändigt putsad. Gråstenshvalf i apsid och kor, platt trätak i långhuset. Det lilla, nu från vapenhusvinden synliga fönstret och den präktiga, järnbeslagna dörren tillhöra äfven den ällsta kyrkan. Bygget skedde på en tid, då man ännu icke kände teglet, hvilket eljest borde ha kommit till användning, åtminstone i korhvalfvet. Kyrkan uppstod under inflytande af granitkyrkorna i Sigtuna och bör väl hafva uppförts icke alltför långt efter dessa. Jfr. fig. 2, period a. Troligen midten af 1100-talet. Af kyrkans inventarier från detta skede är intet bevaradt.

II (fig. 2, period b). Kyrkan får åt väster en förlängning, motsvarande det nuvarande västligaste hvalfvet. Denna förlängning blef emellertid icke murad till samma höjd som det öfriga långhuset. Under detta skede får kyrkan en för det inres utseende mycket viktig prydnad: den i fig. 13, 14, 16 afbildade korsfästelse-

gruppen, som troligen hade sin plats på en tvärs öfver triumfbågen liggande bjälke. — 1200- eller 1300-talet.

III (fig. 2, period d). Hvalfslagning i långhuset, nya takstolar. Troligen får ungefär vid denna tid tornhufven det högspetsiga utsende, som visas å fig. 3. — 1400-talets förra hälft.

IV (fig. 2, period c). Sakristia och vapenhus tillbyggas (troligen 1400-talet). Två altarskåp anskaffas, hvaraf Erasmusbildn och kvinno-statyetten (fig. 17 o. 19) utgöra rester (slutet af 1400-talet). Möjligen dekoreras kyrkan vid denna tid med kalkmålningar. En öppen klockstapel bygges vid slutet af medeltiden eller i början af nyare tid.

V. Kyrkans västligaste del höjes och hvälfves 1690. Ljusplåtarna och ljusarmarna höra till samma sekel.

VI. Nytt spåntak och ny huf å tornet 1719, som samtidigt eller förut reducerats till sin nuvarande, måttliga höjd. Ny, inklädd stapel. Predikstol 1721; något senare ny altaranordning med de Granlundiska bilderna.

VII. Stigluckorna rifvas och ersättas af grindar, klockstapelns öfre huf aflägnas. Ny altaranordning: den nuvarande. — Början af 1800-talet.

VIII. Restaurering, omfattande i hufvudsak ornamentala målning i det inre, nya bänkar, ny läktare. Förslaget till nya bänkar och bänkskärm stadfästades genom Kgl. bref 3 juni 1898.

Résumé.

Die Kirche, ganz aus Granit in regelmässigem Verband aufgeführt, bestand ursprünglich aus einem flachgedeckten Langhause, Chor mit Tonnengewölbe und Apsis mit Helmgewölbe aus Feldstein. Über dem Chor ein hoher Turm, ebenfalls aus Granit. Diese ungewöhnliche Anordnung ist wahrscheinlich entstanden durch Einfluss von den nahegelegenen Granitkirchen in der Stadt Sigtuna, welche wahrscheinlich auf Grund ausländischer Einflüsse ausgebildeten romanischen Grundriss haben. Die Kirche Husby ist eine Reduktion dieses entwickelten Typus. Der reduzierte Typus kommt noch in den nahegelegenen Kirchen in Norrsunda, Skånåla und Färentuna vor. Vgl. »die sieben verkehrten Kirchen» in Altmark nebst gewisse Kirchen am Rhein und in Steyermark.

Die älteste Anlage der Kirche Husby um die Mitte d. 12. Jht. Grundriss = Fig. 2, Periode a. Ein ursprüngliches, romanisches Fenster ist noch auf dem Dachboden der südlichen Vorhalle vorhanden.

In 13. oder 14. Jht. wurde die Kirche gegen Westen verlängert. Die Mauern des zugefügten Teiles waren nicht so hoch wie die Langhausmauern. (Fig. 2, Periode b). Im 15. Jht. wurde das Langhaus mit 2 einfachen Kreuzgewölben aus Backstein gedeckt (Fig. 2, Periode d). Sakristei und Vorhalle (»vapenhus» = Waffenhaus) aus Granit wurden zugebaut, wahrsch. im 15. Jht.

Foto. H. Cornell 1911.

Fig. 27. Husby-Erlinghundra kyrka
från nordost.

Die Kirche von Nordosten.

(Fig. 2, Periode c). Der westlichste Teil der Kirche wurde erhöht und gewölbt 1690.

1719 wurde der jetzige mit Schnideln gedeckte Turmhelm ausgeführt (Fig. 27), nachdem das oberste Stockwerk des Steinturmes abgerissen war. Frühere Gestalt, vgl. Zeichnung Ende 17. Jht. (Fig. 3, oberes Bild). Das Innere der Kirche von Anfang geputzt. Die Kirche war vielleicht früher mit mittelalterlichen Kalkmalereien versehen. Die jetzige gemalte Dekoration ist eine Imitation, von einer Restaurierung 1898 stammend.

Von der inneren Ausstattung zu bemerken: Kanzel vom Jahre 1721 (Fig. 6) wahrscheinlich aus dem Werkstatt des in Stockholm tätigen Bremer Bildhauers Burchardt Precht (1651—1738). Mittelalterliche Holzplastik aus den 13. 14. u. 15. Jht., jetzt im Museum för nordiska fornsaker in Uppsala (Fig. 13—19).

Bei der Kirche steht ein hölzerner Glockenturm aus d. J. 1717.

Fig. 28. Norrsunda kyrka från söder.
Efter en akvarell af arkitekten E. Törngren.
Die Kirche von Süden. Aquarelle.

NORRSUNDA KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, ERLINGHUNDRA HÄRAD.
UPPSALA ÄRKESTIFT, SEMINGHUNDRA KONTRAKT.
ANNEX TILL SKÅNELA.

Beskrifningen utförd af Fil. Kand. Frih. MAGNUS BONDE och
Arkitekten ANDERS ROLAND.

Tryckta källor: KLINGSFOR i U. F. T. IV, s. 14. — HILDEBRAND, Sveriges Medeltid, Band III s. 209, där de viktigaste byggnadsperioderna angifvas, jämte en plan, där hvalfbeteckningen i koret dock är oriktig. — HILDEBRAND, Rundkyrkorna i Sverige i Sv. F. T. VIII, s. 275. — E. EKHOFF, Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk i AARB. F. NORD. OLDKYND. 1899, s. 19. Referat däraf i TEKN. TIDSKR. Afdeln. f. bygn.-konst. 1900, s. 66. — O. JANSE i UPPLAND, I, s. 556 och 557, innehåller plan och en exteriör från sydost. Dessutom behandlas frågan om tornets placering i öster; se härom Husby kyrkas beskrifning vid s. 12. — SVERIGE IV, s. 631: »enär tornet ursprungligen uppförts i försvarsändamål, hänga klockorna i stapeln.» — DIPL. SVEC. III, s. 148. Norrsunda nämnes första gången i dipl. 1946 i sammanhang med den s. k. sexårsgården 1314.

Handskrifna källor och afbildningssamlingar. IHRFORS: plan, exteriör, arkivutdrag. — AFRITNINGAR II, 111: en exteriör från söder. — PERINGSKIÖLD,

MONUMENTA III, 8:o-bladen i slutet af volymen: afskrift af inskrift öfver Johan Sparre. — A. T. A.: plan, 7 exteriörfoto.; 25 foto. af målningar före och efter restaurering, 11 interiörer och bilder af inventarier. Vidare inventarium 1829, afskr. af beskrifning öfver kyrkan af kyrkoh. R. Norén 1900 samt afskr. ur Peringskiöld. — Ö. I. Å.: 1 ritning t. orgelfasad af O. S. Tempelman, gillad ²²/₆ 1808, 5 blad ritningar t. restaurering af G. Petterson, stadf. ³⁰/₃ 1901, 3 exteriör- och 1 interiörfoto. — I Prof. M. TÖRNGRENS ägo, Stockholm: en akvarellexteriör af ark. E. Törngren.

Kyrkans arkivalier. Räkenskaperna bibehållna från 1700, sockenstämmo-protokollen från 1747, ällsta inventariet är från omkr. år 1700. Ur arkivet må anföras följande uppgifter på grund af deras kulturhistoriska värde: 1708 sker kollekt för fångarna i Turkiet, 1718, 19, och 21 för fångarne i Ryssland. »Collecten för Archimand i Grekland» bortsändes 1705 (arkimandrit betyder i Grekland klosterföreståndare). Härmed afses troligen en lösen för kristna fångar hos turkarne. 1720 inledas räkenskaperna med en (hos Ihrfors afskrifven) förklaring, hvori man beklagar sig öfver nödmynten, dessa »bedröfvelige och mycket skadelige mynt», sörjer öfver att man efter stränga befallningar, den ena strängare än den andra måst utleverera befintliga plåtar, caroliner samt annat redbart mynt, men deremot intaga mynttecken. Ett sockenstämmobeslut af 1752 föreskrifver, att församlingen icke får trängas vid utgåendet vid vite af 1 stop vin. Angående ungdomen, särdeles gossarne, meddelas bestämda föreskrifter om vissa ceremoniers utförande. De skola hålla sig uti koret, till dess siste versen af tron sjunges, och då gå till de pallar, som utåt gången vid kvinnfolkbänkarnes framsätts af kyrkovaktaren, tagandes där i ordning hvar och en sitt rum och när böerna läsas falla de alla tillika därvid på knä. Men när versen från predikstolen sjunges, gå de åter fram i koret igen i samma ordning som förut och pallarne borttagas af kyrkovaktaren och sättas på sida i koret eller sakristian. Sedan, då all gudstjänsten är slutad, må ingen af ungdomen understå sig att gå ut ur kyrkan, förrän allt annat folk är utgånget — den som bryter mot detta, förfaller åt stockstraffet nästa söndag från sammanringningen och till dess folket skiljes från kyrkan. År 1798 dömes verkligen en gosse Carl till att undergå stockstraff en novembersöndag, på grund af fruktsnatteri i »Camererskan Schagerströms trädgård». Tre gånger under loppet af 13 år (1748—61) ha späda barn råkat bli ihjälkväfda af modern i sängen. Stämman nöjer sig emellertid här med att uttala sitt djupa beklagande af olyckan. Församlingen sköter sin medicin lika själfständigt som sin jurisdiktion och sänder sin klockare 1761 att lära sig slå åder i lasarettet i Stockholm. Innehafvaren af klockarämbetet gör emellertid församlingen år 1782 den betydliga förtreten att tillgripa en kopparkista ur den Sparreska grafven och forsla den till Stockholm. Naturligtvis blef brottet upptäckt, och klockaren häktad i Stockholm. Hans hustru blef sinnesförvirrad, barnen utackorderade i socknen, och kopparkistan återställdes till grafven. År 1776 hade kyrkan varit utsatt för andra tjuftvar, som förminskade hennes förråd af med guld- och silfverspetsar eller dylika broderier försedda tyger. På en stämma 1793 beslöts med anledning af ett Kungl. bref af 19 april ang. öfverflöd med sidentyg, att hos Kungl. Maj:t i underdånighet utbedja sig, det socknens kvinnfolk måtte tillåtas att som hittills bruka blott *mössor* och *halsdukar* af siden, och att, om någon förmögnare hade skaffat sig något större dylikt plagg till heders, det dä åtminstone få utslita. I början af 1830-

talet, då kolerafaran nalkades, öfverlägges ofta i stämman om åtgärder mot farsoten, 1831 köpes en desinfektionsapparat, »Professor Almroths rönkningsapparat», 1834 ordnas sjukrum och utväljas sjukbesökare.

Kyrkans äldre arkivalier förvaras samtliga i Landsarkivet i Uppsala.

Kyrkogården och klockstapeln.

Kyrkogården utbreder sig på vanligt sätt hufvudsakligen KYRKOÅRD. åt söder och öster från kyrkan (betydligt utvidgad åt söder). Dess västra mur löper så tätt intill kyrkan, att den där måste böja sig utåt väster för att icke sammanstöta med kyrkan. Denna oregelbundenhet beror antagligen på att kyrkan, som vi längre fram skola se, ursprungligen var betydligt kortare västerut, hvarvid kyrkogårdsmuren kunde gå i rak linje. En västlig och en sydlig ingång finnas med firsidiga, rappade, tegelmurade pelare och enkla järngrindar. I äldre tid var gråstensmuren försedd med tak. Åren 1748—50 utföra sockenborna aftäckning af muren.

Stapeln, belägen väster om kyrkogården, innehåller troligen KLOCKSTAPEL. i sin stomme delar af en äldre, öppen stapel. De tre lodräta, runda stolparne äro nämligen betäckta med spikhål af sådan art, att de bäst förklaras, om stolparne antagas ursprungligen varit spånklädda. Klockstapeln skulle då ursprungligen i hufvudsak haft ungefär samma utseende som den ännu stående stapeln i Nacka¹. År 1711 göres ett mindre arbete vid stapeln för 12 d:r koppar, 1763 öfverdragas »syllar och stödband» med nya bräder. 1781 repareras stapeln. 1803 företes en ritning till klockstapels-taket, och 1804 utföres ett nytt, spånklädt tak, som ännu å sin väderfana bär samma årtal. Troligen utfördes inklädseln af hela stapeln vid denna tid. Arbetet skedde med socknemännens hjälp efter »gångled matlagsvis», och man är ifrig att bli färdig före »andertiden» (= skördetiden). Klockorna äro gjutna 1810 och 1852. KLOCKOR.

Kyrkobyggnaden.

Kyrkan består af enskeppigt långhus, kor med absid i öster, PLAN och MATERIAL. vapenhus i söder och sakristia i norr. Åt söder ligger dessutom ett grafkor. Öfver koret är ett stentorn uppbyggt. Skepp, kor med torn och absid äro uppbyggda af stora, valda kullerstenar af granit, som numera ut- och invändigt putsats.² Äfven sakristia och vapenhus äro byggda af granit, som putsats. Dekorationen å grafkorets

¹ Afb. i FATABUREN 1911, sid. 21.

² Kyrkans yttre har under sommaren 1911 utan vederbörligt tillstånd blifvit gultmaladt, — en föga välbetänkt förändring.

röste af sandsten, hörnkedjor och sockel af granit; öfriga delar bestå af tegel, som putsats och målats med fogindelning, imiterande tegel. Kyrkans samtliga tak äro täckta med furuspån, som tjärats. Grafkoret är täckt med galvaniserad, korrugerad (!) plåt.

KOR. Koret, som är golflagd med kalkstensplattor, har ett fönster på södra sidan och dörr till sakristian på norra sidan. Triumfbågen saknar anfangslistor och går i lif med korväggarna. Hildebrand påpekar, att detta beror på triumfbågens vidgande i senare tid. Absiden är halvcirkelformig, något utdragen, och täckes af ett halft kupolhvalf. I öster har absiden ett rundbågigt fönster,

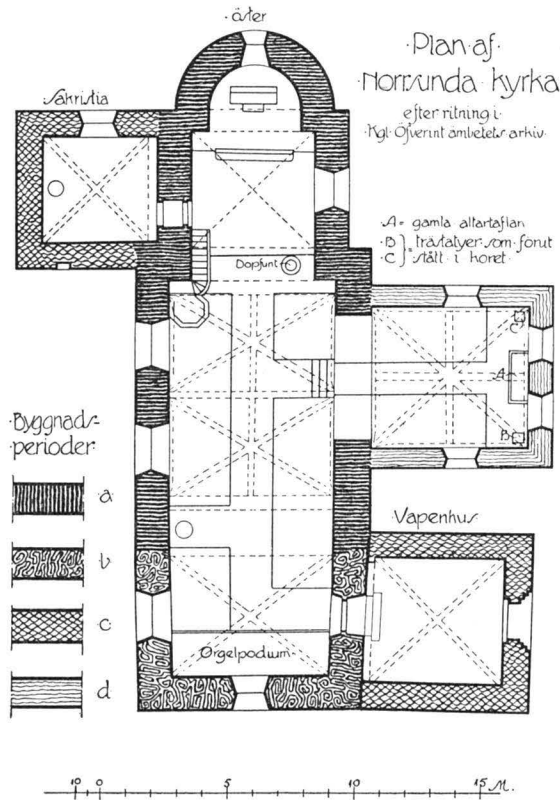

Fig. 29. Norrsunda kyrka. Plan.

som vid sista restaureringen (1902) försetts med modern glasmålning efter ritning af Intendenten Gustaf Petterson. I absidens södra del finnes i väggen en nästan cirkelrund nisch, som troligen är en lämning af ett äldre fönster. Dess höjd är 133 cm., bredd 140 cm. Koret har krysshvalf utan strålar, byggdt af gråstensskärfvor och skifferliknande

sten. Det är samtidigt med de omgivande murarna. Materialet till hvalfslagningen torde vara hämtadt i det omedelbara grannskapet; strax vid sakristian sticker ett berg upp i dagen och dess bergart är till synes lika den, som bl. a. blifvit använd i det romanska hvalfvet öfver koret — en lättklufven skifferart. Flisorna i hvalfvet äro lagda i ringar med föga buktning. Hvalfvet är högst straxt öster om midtpunkten. Ungefär midt emellan denna och det sydvästra hörnet af tornet är en liten ring lagd i den ursprungliga hvalfkonstruktionen. Här har varit ett ursprungligt hål ned genom hvalfvet, sannolikt för en klocksträng ned till koret.

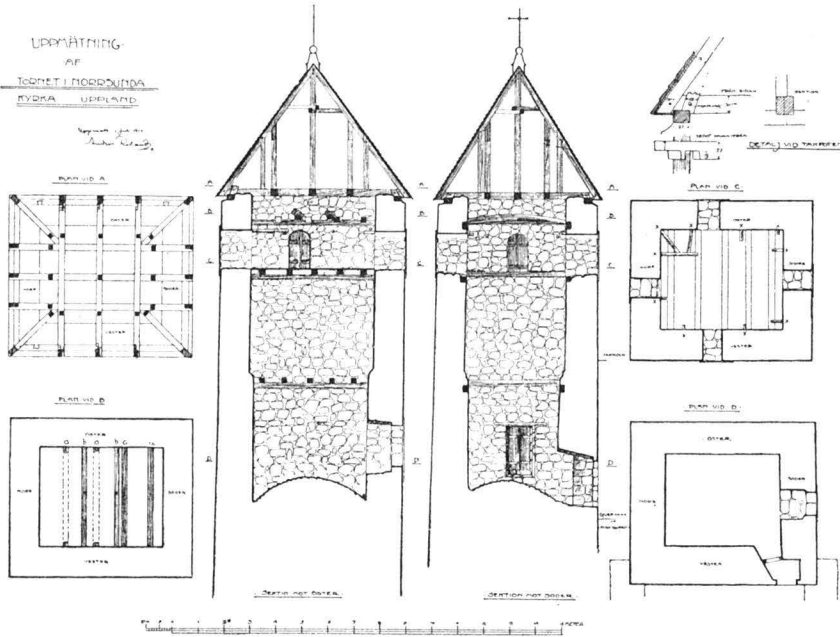

Fig. 30. Norrsunda kyrka. Uppmätning af tornet (utförd af A. Roland).
Aufnahme des Ostturmes.

Det nu skildrade hvalfvet bildar golv i tornets första våning **ÖST-TORN.** (fig. 30). Tornet utgör en direkt fortsättning på korets väggar. Det är något bredare i norr och söder än i öster och väster, och består af tre våningar, skilda genom bjälklag från hvarandra. Det har en glugg i första våningen på södra sidan, och fyra gluggar i öfversta (tredje) våningen.

Kommunikationen mellan våningarne sker på pinnstegar.

Från skeppets vind leder en öppning in i tornets första våning. Denna öppning ligger i sydvästra hörnet, är 70 cm. bred och

168 cm. hög, och dess undre kant ligger 45 cm. ofvanför öfverkanten på skeppets murar. (Jmfr fig. 30, plan vid D). Passagens botten höjer sig så småningom upp till korhvalfvets öfversida. Öppningen utåt kyrkvinden har anslag på båda sidor, men inga spår af dörranordning synas. Midt i passagen sitter en modern järndörr i en med tegel inmurad järnram.

Tornmurens yttre sidor inåt vindarna visa i rader lagda stenar med bredt utstrukna fogar utan spår af ristning. Inåt sakristivinden å ursprungligen synlig yttermur (jmfr. s. 32) finnes dock på ett ställe i skeppets nordöstra hörn en bruksfog med ristning i de platt utstrukna

Fig. 31. Norrsunda kyrka på 1600-talet.
Efter »Afritningar».

Die Kirche von Süden im 17. Jht. Handzeichnung.

fogarna. Ristningen är utförd i rutor med 3 å 5 cm:s sidor, tämligen oregelbundet och finns blott på ett enda ställe. Det är ovisst, om murytan för öfrigt bibehållit sitt ursprungliga utseende eller om hon i sin helhet varit beklädd med puts.

Tornets första våning har en glugg eller dörr i södra väggen. Den är öfvertäckt med furuplankor och försedd med anslag i murens yttersidor samt tröskel. Hvälfningen i yttre murlifvet är af tegel och yngre. Luckorna sitta på tornets utsida. Denna glugg är, åtminstone i sin nuvarande form, icke ursprunglig.

Första våningen öfvertäckes med ett bjälklag, hvilande på remstycken i öster och väster. Tredje och fjärde bjälken från S. ha en utskärning, troligen för beredande af plats för upphissning af en klocka.

Samma utskärning af bjälkarna finnes i nästa bjälklag, äfven liggande på remstycken i öster och väster. Detta bjälklag bildar

golfvet i tornets öfversta våning, som har en rundbågig glugg åt alla fyra väderstrecken. Dessa gluggar bibehålla sin ursprungliga form. I bågarne synas ännu aftryck af skålbräderna. Golfvet ligger något högre än gluggarnes botten. Vidare märkes, att innerväggarne i denna våning äro behandlade såsom murens ursprungliga yttersidor med väl utstrukna fogar. Däremot stå fogarne i de båda nedre våningarnes innerväggar delvis öppna och utan fogstrykning. Däraf synes framgå, att öfversta våningen varit afsedd att stå med öppna gluggar och vara mera utsatt för väderlekens inverkan. Nu äro visserligen gluggarne stängda med luckor, betydligt större än gluggarne. Med dessa luckor har man tydligen i senare tid velat gifva intryck af större öppningar, och genom att förskjuta dem åt ena eller andra hållet har man sökt dölja de ursprungliga gluggarnes något osymmetriska placering. Ursprungligen stodo gluggarne antagligen alltid öppna. De tjänstgjorde nämligen som ljudgluggar.

I tornets öfversta våning finnas nämligen ringstolsanordningar af samma ålder som tornet. Denna ällsta anordning bestod af fyra ekbjälkar (markerade a å fig. 30, plan vid B), af hvilka två ligga kvar oförändrade, under det de båda andra äro aftagna. Dessa bjälkar äro inlagda vid tornets uppförande, ty den ursprungliga putsen sluter sig oskadad intill dem. Urtagningar för klockornas svängtappar i de båda kvarliggande bjälkarne visa, att emellan dem hängt två klockor samt mellan den andra och tredje (nu försvunna) bjälken en klocka. En yngre ringstol har sedermera blifvit insatt, bestående af tvänne på midten något uppåtböjda ekbjälkar (å fig. 30, plan vid B markerade b). Dessa hafva haft stöd under midten, hvilket framgår af tapphål under bjälkarne. De hafva burit en klocka. Dessa stolar äro senare inlagda, ty stenar hafva rifvits ur muren för att få bjälkarne på sin plats.

Bjälklagen äro sins emellan försträfvade genom senare insatta, vertikala stöd af furu, som spikats i bjälkarne. — I klockvåningens hörn sitta vid hörnen en del trästumpar (\times å fig. 30, plan vid C). De äro af ek och äro sannolikt kvarsittande rester af ställningsvirke.

Af det föregående torde tydligt hafva framgått, att tornet ursprungligen afsetts för klockornas upphängning. Att man har ett ursprungligt hål i korhvalfvet för klocklina stärker detta ytterligare. För att kunna verkställa den katolska gudstjänstens talrika ringningar, utan att hvarje gång nödgas gå den långa och besvärliga

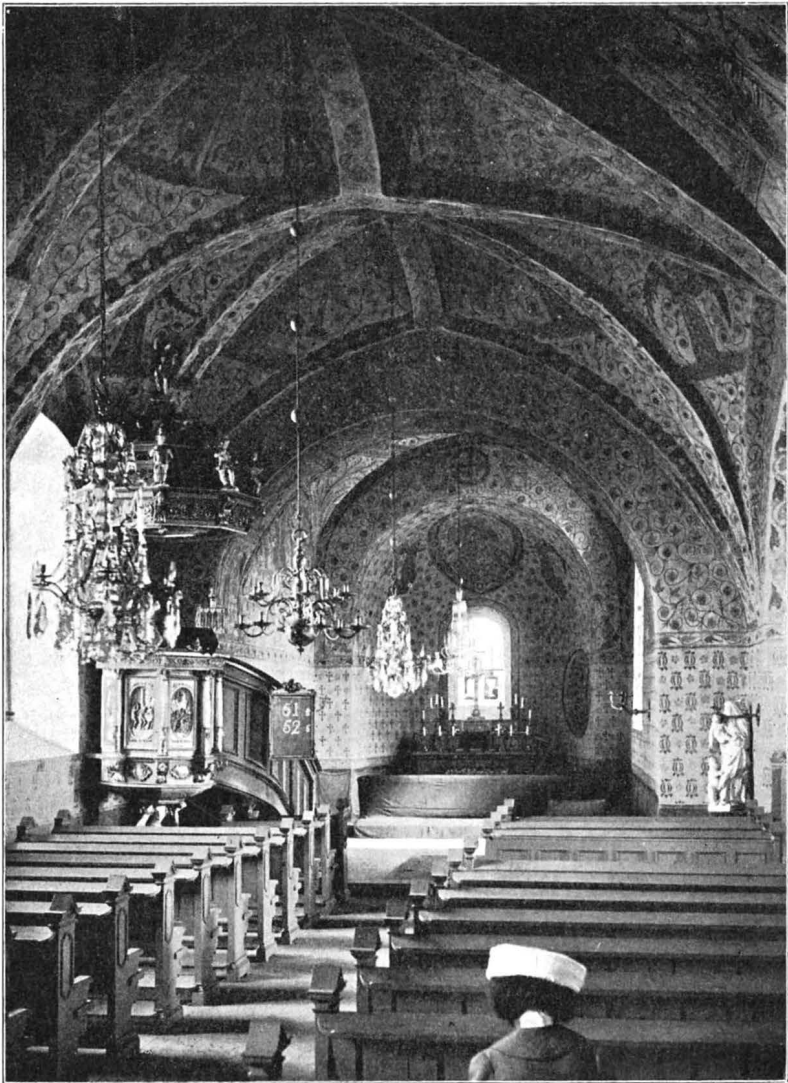

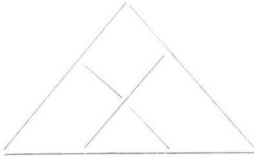
Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 32. Norrsunda kyrka. Interiör mot koret.
Innenansicht gegen den Chor.

vägen upp till tornet öfver långhusets vind, var denna anordning naturligtvis af stor betydelse. Detta undersökningsresultat rörande Norrsunda gamla torn är af vikt för bedömande af frågan om de medeltida kyrktornens ursprungliga ändamål.

Tornmuren avslutas upptill på yttersidan af ett remstycke, hvori den nuvarande tornhufvens underrede är inhugget halft i halft. Remstycket har i de östra och västra stockarne märken efter ett annat remstycke, som legat på murens inre sida. Den nuvarande tornhufven med stomme af furu, täckt med täljd furuspån på panel af furu, är icke ursprunglig. De nuvarande sparrarne äro ihuggna i yttre ändan af underredets stockar, men längre in på dessa synas inhuggningar för brantare sparrar (se fig. 30 öfverst t. h.). Dessa sparrar hörde tydligen till den höga, spetsiga spira, som fanns före den nuvarande och som synes å bilden i »Afritningar» (fig. 31). Denna huf fanns sålunda på 1600-talets slut. Icke heller denna huf är ursprunglig, ty det från denna huf stammande, nuvarande underredet visar sig vara senare än tornets remstycken. När den spetsiga spiran uppförts och hurudan dess föregångare sett ut, därom lämna bevarade rester eller dokument ingen upplysning. Nuvarande enkla tälttak uppfördes sannolikt under 1800-talets första hälft, i allt fall efter 1752, ty då åtog sig, enl. sockenstämmoprotokoll, tornbyggaren Axel Enbom från Rö socken »at willja spånslå och aldeles reparera både utan och innan tornet uti alt hwad som kan fattas». Vidare framgår, att till denna reparation »Huddingeboerne levererade 25,210 spån under vintern 1753». Sedan finnas under 1700-talet inga utgifter för tornspiran.

Långhusets golf af trä under bänkarna, i gången af zig-zaglagda tegelstenar. Här finnes ett fönster i väster och tre fönster på norra sidan, alla upptagna eller förstörade i senare tid. Långhuset består af tvänne delar, såsom redan påpekats af Hildebrand (Sveriges Medeltid). *Den ällsta, östra delen* är öfverhvälfd med *tvänne 6-delade krysshvalf* af tegel med ribbor och sköldbågar af samma material, men utan väggpelare. *Tillbyggnaden i väster* har tegelhvalf med fyra kappor och ribbor, men utan sköldbågar. Hvalvet är väl alltså sannolikt samtidigt med sköldmurarne. Skillnaden mellan skeppets olika delar markeras genom en bred rundbåge mellan hvalfven. Denna båge har först i senare tid upptagits till sin nuvarande vidd. På vinden synes mynningen af en trappa, som gått i den bortrifna, forna västmuren.

Vissa förhållanden ofvan hvalfven göra antagligt, att skeppets äldre del ursprungligen icke varit hvälfd, utan försedd med platt trätak. Å vinden finnas nämligen ännu bibehållna två takbjälkar af ek med spikhål på undersidorna, som bestyrka möjligheten af det nämnda, platta trätaket. Med större säkerhet framgår af dessa bjälkars form den forna takstolskonstruktionen, hvars hufvudlinjer här rekonstruerats. Af samma ålder som dessa bjälkar äro antagligen de å långhusets äldre del ännu kvarsittande yttre remstyckena på murarne, försedda med två aftrappningar liksom remstyckena i Husby (jmfir fig. 10). Vid hvalfvens insläende byggdes nya takstolar, som icke stodo i vägen för hvalfven, af den typ, som fig. 33 visar. Det är anmärkningsvärdt, att murarnes innerkanter icke äro försedda med remstycken. Då det västliga tillbygget uppförts och fått sitt hvalf, byggdes här en takstol, som är mycket lik den nyss berörda, men dock af olika tillverkning och af sämre virke. Här äro remstycken lagda

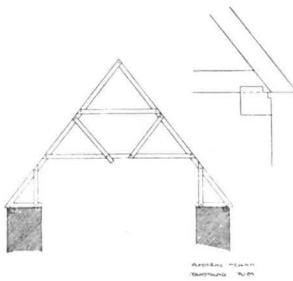

Fig 33. Takstolen å långhusets äldre del.

Dachstuhl am älteren Teiles des Langhauses.

VAPENHUS.

vet stöder direkt på murarna utom i norr, där en sköldbåge finnes, hvilket ger anledning till antagandet, att vapenhuset byggts senare än långhusets västra del. Detta antagande styrkes af att vapenhusets väggar ej stå i förband med långhuset, hvarjämte från vapenhusets vind synes, att långhusets vägg här sannolikt varit täckt med puts, alltså fordom en synlig yttermur. Till vinden leder en liten glugg i vapenhusets sydöstra hörn.

SAKRISTIA.

Sakristian har på sin östra vägg ett litet fönster. Dess hvalf påminner fullkomligt om vapenhusets, hvarför dessa begge tillbyggnader möjligen kunna vara samtida. Att sakristian är en tillbyggnad, kan man tydligt iakttaga på dess vind. Hvalfribborna i sakristian

lagda på murarnes både yttre och inre kanter, och de yttre remstyckena ha inga aftrappningar. Det förefaller af ofvanstående antagligt, att man först ersatt trätaket i äldre skeppet med hvalf och ny takstol, och sedan, men icke lång tid efteråt, gjort den västliga förlängningen, som omedelbart hvälfdes och fick den ännu bevarade takstolen.

Vapenhuset täckes af ett krysshvalf af tegel med breda ribbor. Hvalf-

hafva alldeles samma mått som de i vapenhuset, och i likhet med dessa nå de nästan ned till golfvet.

En senare tillbyggnad är det år 1633 uppförda grafkoret ^{GRAFKOR.} (fig. 34) med ett fönster i öster, ett i väster och två i söder. Det täckes af ett ribbhvalf, deladt i 8 kappor. Dess gafvelröste är arkitektoniskt uppdeladt med kolonn- och pilasterställningar samt nischer. I midtfältet de Sparreska och Oxenstiernska vapnen samt en latinsk inskriptionstafva, enligt hvilken Ebba Oxenstierna år 1633 reste minnesvården till ära för sin af lidne man, Johan Sparre (f. 1587, † 1632), lagman i Tio härads lagsaga i Småland och ståthållare i ärkestiftet Mainz. De å ömse sidor om inskriftstafvan stående kvinnliga sandstensstoderna böra enligt 1600-talets sinnebildslära betecknas såsom Hoppet, utmärkt genom en fågel i handen, och Tron, som stöder sig mot en korstecknad sköld. På grund af likheten med Mäster Heinrich Blumes arbeten å Axel Oxenstiernas slott Tidö torde detta kapell kunna åtminstone försöksvis tillskrivas denne mästare. (Jfr. UPMARK, Svensk byggnadskonst, pl. 21). Vid uppbyggandet af detta grafkor har långhusets södra vägg genombrutits med en bred bågöppning.

En gammal anteckning meddelar, att »Thetta monument blef förnyat in Augusto 1704» (Palmsköldska saml. i U. B. 275. pag. 917). »Grafkoret vardt 1810 inredt med bänkar och förstördes troligen då en mängd minnen» (U. F. T. VI, 15). Där uppställdes äfven orgeln, som vid senaste restaurering flyttades till sin nuvarande plats i väster.

I kapellets griftrum står bl. a. en kopparkista, hvori en Ebba Sparre, grefvinna till Lekö († 1662), ligger begravnen. Drottning Kristinas enda bekanta, kvinnliga gunstling, »la belle comtesse», som hon för sin skönhet kallades (U. F. T. VI, 16). Det var antagli-

Foto. A. T. A. u. ö.

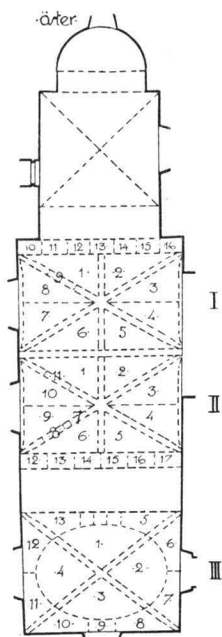
Fig. 34. Norrsunda. Sparreska grafkoret från år 1633. Grabkapelle des Johan Sparre, Statthalters der Erzdiocese Mainz, 1633 aufgeführt.

gen den sköna Ebba Sparres stoft och kista, som en klockare på 1700-talet stal ur grafven (se sid. 24).

KALKMÅLNING.

RESTAURERING.

Kyrkans samtliga hvalf och väggar äro dekorerade med kalkmålningar, hvilka fått sitt nuvarande utseende genom en restaura- tion, utförd år 1902. Därvid aftäcktes medeltida målningar, som voro öfverkalkade. Sådana funnos i långhusets tre hvalf med undantag af följande platser: södra delarna af hvalfven I och II (omfattande nedre hälfterna af I: 4, I: 5, II: 2 och hela II: 3), hvilka hvalfpartier omslagits i samband med upptagande af bågen till

Schematiskt plan af hvalfven med målningarna i Norrsunda kyrka.

Fig. 35. Norrsunda. Plan öfver hvalfmålningarna. Schema der Gewölbemalerstein.

grafkoret; ett stycke af södra kappan i hvalf III (= västra hälften af III: 7), där en lucka till vinden var belägen. I koret funnos blott ett par fragment af dekoration, nämligen en stor blomma i hvalfhjässan och öfversta delen af det ornament, som följt diagonalkanten mellan norra och västra hvalfkapporna. Korhvalfvets målningar hade sannolikt förstörts genom ändringar dels i samband med triumfbågens vidgande, dels vid altartafflans uppsättande på 1700-talet (se sid. 40).

Målningarna voro i stort sedt rätt väl bibehållna med tydliga färger och skarpa konturer, hvilket framgår af fotografier, tagna af antikvariären O. Janse omedelbart efter renknackningen (nu i A. T. A.). Däremot funnos många mindre skador, beroende på att smärre puts- eller färgpartier affallit. Vid restaureringen kompletterades dessa målningar, hvarvid dels alla konturer och färgytor ifylldes med ny färg, dels bortfallna partier nymålades. Återstående delar af kyrkans hvalf och väggar försågos med nya målningar, hvarvid figurkompositioner målades i absiden, å korets hvalf och väggar, å triumfbågen, å bågen emot grafkoret och den breda bågen mellan hvalfven II och III. Väggarna schablonerades. De nya målningarna äro medeltidsimitationer. Något angifvande af gränsen mellan de ursprungliga och de nykomponerade partierna förekommer ej. Genom sin sammanblandning af vidt skilda, medeltida stilelement angifva de nymålade partierna ganska tydligt sitt oäkta ursprung.

Genom sin sammanblandning af vidt skilda, medeltida stilelement angifva de nymålade partierna ganska tydligt sitt oäkta ursprung.

Medeltidsmålningarna äro utförda i kalkfärg med hufvudfärgerna rödbrunt (*caput mortuum*), grönt och grått samt med sparsamt användande af svart till konturer o. dyl. TEKNIK.

Motiven för målningarna äro figurescener och enskilda figurer, inramade af vegetativ ornamentik. ORNAMENTIK. Hvalfhjässorna äro ornerade med en stor blomma med parflikiga blad. Å hvalfstrålarna förekommer dels ett symmetriskt, fortlöpande bladornament af en om romansk ornamentik erinrande karaktär, dels bladslingor af något varierande former med blommor, breda treflikiga blad och smala, trådlikt flikiga blad. Liknande bladslingor med inströdda, små stjärnor utfylla hvalfkapporna omkring figurerna. Utmed hjässlinjen af norra och södra kapporna af hvalfven II och III äro målade smala, stiliserade träd med parvis ställda blad och stora blommor. Dessa hafva ett starkt romanskt kynne, något liknande de »lifsträd», som förekomma på i synnerhet Västergötlands romanska grafstenar (s. k. liljestenar).

Figurerna stå på en smal remsa af mark, bevuxen med gräs och blommor(?), närmast liknande ögon å påfågelfjädrar. FIGURSTIL. Figurerna äro i regel långsträckta och raka. Dräkterna, som falla i raka, stela parallelveck, bära i allmänhet ett blomstermönster i mörk färg, schabloneradt på ljusare botten. Teckningen är föröfrigt enkel konturteckning med af färg utfyllda ytor. Modellering tycks ej ha förekommit. Dock är det icke möjligt att med säkerhet bedöma detta efter den grundliga öfvermålningen. Inga inskrifter finnas och tyckas aldrig ha förekommit. Språkband förekomma vid evangelistsymbolerna, dock utan spår af inskrifter.

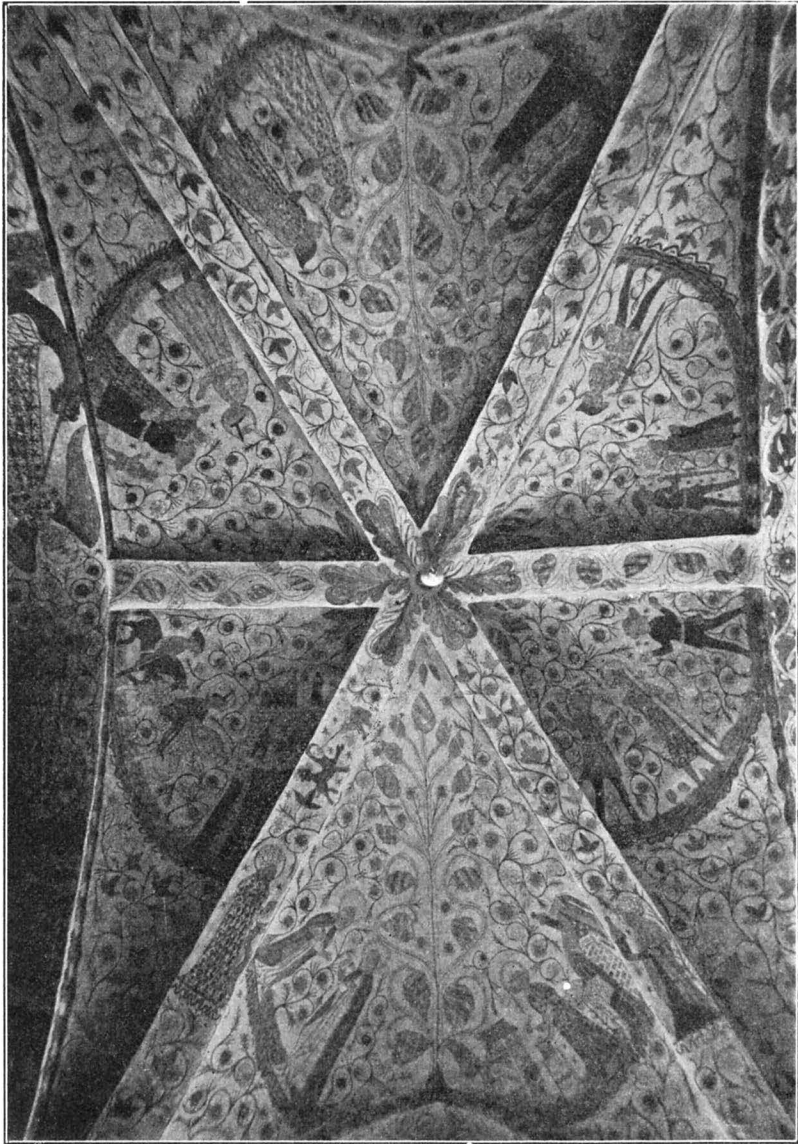
Målningarna torde ha tillkommit före eller omkring midten af 1400-talet. DATERING. Därpå tyder dels figurernas stil och scenernas stela och uppradade komposition, dels ornamentikens karaktär.

Figurescenernas allmänna anordning i hvalfven är i hufvudsak följande. ALLMÄN
DISPOSITION. I hvalf I stå änglar med Kristi passionsverktyg samt ett par kvinliga helgon. I hvalf II framställes troligen en rad scener ur en (sammanhängande?) helgonlegend, möjligen med ett par ej sammanhörande legendariska scener inskjutna. I hvalf III stå öfverst i hvalfkapporna de fyra evangelisternas symboler och nedanför dem en gammaltestamentlig bild och en serie bilder ur Kristi passion.

Ett par gördelbågar och hvalfribbor bära bilder af enskilda helgon och änglar samt en fantastisk djurscen.

Söder.

Väster.

Öster.

Norr.

Foto. S. Curman, 1911.

Fig. 36. Norrsunda. Hvalfmålning från 1400-talet i mellersta långhushvalfvet (II).
Efter restaurering.

Kalkmalerei aus d. 15. Jht. im mittleren Gewölbe des Langhauses. Nach Restaurierung.

Hvalf I. (Siffrorna hänvisa till skemat fig. 35).

- I: 1—5. *Fem änglar med Kristi passionsverktyg*, nämligen: 1 med kolonnen, 2 med gisslet, 3 med törnekronan, 4 med hammaren (nymålade 1902), 5 med spikarna (nedre delen nymålade 1902).
- I: 6. *Den heliga Gertrud?* Krönt, kvinnligt helgon hållande en kyrkmodell.
- I: 7. *Den heliga Appollinia?*, hållande en tång med en tand (?).
- I: 8. *Ängel med palmkvist*, hvilken han räcker mot helgonet i I: 7.
- I: 9. (å hvalfribsban). *Krönt kvinna*, utan gloria eller attribut (hufvudet nymålade 1902).
- I: 10. *Kvinnligt helgon* hållande en blomma.
- I: 11. *Krönt, kvinnligt helgon* hållande en bok.
- I: 12, 14. *Två änglar*, spelande på stränginstrument.
- I: 13. *Kristi bröstbild*.
- I: 15. *Manligt (?) helgon* hållande en klockkläpp(?).
- I: 16. *Krönt, kvinnligt helgon* hållande en bok.

Huruvida 10 och 16 äro nymålade eller ursprungliga, kan icke afgöras, då de icke synas å fotografierna, som togos före restaureringen.

Hvalf II¹ (fig. 36).

- II: 1. *Den helige Stefanus martyrium(?)*. Manligt helgon står bunden och stenas af två andra män.
- II: 2. *En kung åtföljd af en man med svärd* möter en annan man med svärd. (Konungens nedre del och hela den sistnämnda figuren utom hufvudet äro nymålade 1902). Å fotografi af målningen före restaurering synes hufvudet af en man strax framför konungen. Detta nu förloradt. Hela framställningen tydligen förvanskad.
- II: 3. *Två kvinnor*. (Nymålade 1902).
- II: 4. *Manligt helgon* med en upp och nedvänd biskopsmitra i händerna möter två män, af hvilka den ene tycks hålla något med en slef i mitran. (Förstnämnda helgons nedre parti nymålade 1902).
- II: 5. *Ett helgon* med mitra på hufvudet, samtalar med en kvinna och en man bärande ett lindebarn, följda af en man i liten skala (en gosse?).
- II: 6. *Samma helgon* rider, följd af en annan ryttare, mot en befästad byggnad (slott eller stadsport?).
- II: 9. *Två kvinnliga helgon i nunnedräkter* med böcker i händerna. (Den heliga Birgitta och den heliga Katarina af Vadstena?).
- II: 10. *Den helige Eligius skor en häst*. Samma helgon(?) som i bilderna II: 5—6 skor vid ett städ framför en härd en afslagen hästföt; bakom honom står en häst med afslaget framben.
- II: 7. (å hvalfribsban). *Två stridande fantasidjur*.
- II: 8. (å hvalfribsban). *Den heliga Margareta* med en drake i band.

¹ Det har icke varit möjligt att ikonografiskt tyda framställningarna i detta hvalf. Det synes antagligt, att större delen tillhöra den helige Eligii legend, men scenerna hafva icke kunnat identifieras med de vanligare Eligiilegenderna, sannolikt till en del beroende på den godtyckliga kompletteringen af målningarna. Se härom närmare DETZEL, *Christliche Ikonographie*, Freiburg i. B. (1896) II, s. 310—312.

Foto J. Rosoval 1911.

Fig. 37. Norrsunda kyrka. Kalkmålning från 1400-talet i östra delen af södra hvalfkappan i det västligaste hvalfvet (III: 2, 6). Efter restaurering.
Gewölbemalerei aus dem 15. Jht. im westlichsten Teile der Kirche. Nach Restaurierung.

- II: 11. (å hvalfribban). *Den heliga Barbara*, hållande ett torn.
 II: 12. *Kvinligt helgon*. (Nymålade 1902?).
 II: 13. *Helig biskop* hållande en borste(?).
 II: 14. *Krönt manligt helgon* hållande en lans. (Den helige Olof?)
 II: 15. *Den helige Mikael stridande mot draken*.
 II: 16. *Krönt, kvinligt helgon* med bok i ena handen, blomma i den andra
 (åtm. öfre delen af figuren ursprunglig).
 II: 17. *Sittande kung* med svärd i handen. (Nymålade 1902?).

Hvalf III.

- III: 1. *Evangelisten Johannes symbol*, en örn, hållande med ena klon ett tomt språkband.
 III: 2. *Evangelisten Marcus symbol*, ett bevingadt lejon (se fig. 37), med ett tomt språkband mellan framtassarna. Ursprungligen har lejonet hållit språkbandet med sin högra framtass (missförstådt af restauratorn; jmf. III: 3).
 III: 3. *Evangelisten Lucas symbol*, en bevingad ox, hållande ett tomt språkband med ena framfoten.
 III: 4. *Evangelisten Mattheus symbol*, en bevingad människa. (Nymålade 1902?).
 III: 5. *Simson slår filisterna med en åsnakindbåge*.
 III: 6. *Kristus inför Pilatus*, hvilken två sina händer (fig. 37). Nedre högra delen af bilden är kompletterad år 1902 och delvis oriktigt återgifven; Pilati rock har ursprungligen blott räckt till knäet.
 III: 7. *Kristus förrådes af Judas*. Högra delen af bilden är nymålade 1902 på platsen för en igensatt lucka till vinden. Scenen är därvid oriktigt kompletterad. Af den ursprungliga bilden syntes blott Kristus med händerna bundna framför bröstet, såsom å föreg. bild (III: 6) följd af knektar samt till höger om honom rester af bladslingor. Dessa äro nu öfvermålade med Judasfiguren, hvaraf inga som helst spår funnos. Scenen har ursprungligen säkert framställt ett annat moment af lidandeshistorien.
 III: 8. *Kristus gisslas*.
 III: 9. Ornamental blomma, målade 1902. Ursprungligen fanns här en scen ur passionshistorien, antagligen *Kristus kindpustas*. Fragment däraf funnos före restaureringen.
 III: 10. *Kristus törnekrönes*.
 III: 11—12. Bladslingor (målade 1902?).
 III: 13. *Kristus korsfästes*. Bilden framställer fastspikandet vid korset.

De år 1902 målade figurerna.

- Absidhvalfvet: *Kristus som världsdomare* i mandorla, buren af två änglar.
 Korhvalfvet: inom fyrpass, ett i hvarje kupa: *den Helige Andes Dufva, Lamm med korsfana, Fågel Fenix* och *Pelikanen*; i svicklarna åtta *musicerande och tillbedjande änglar*.
 Korets södra vägg: *Madonnan i mandorla*.
 Korets norra vägg: *Nådastolen*.
 Triumfbågen, bågen mot graffkoret och den breda, i senare tid vidgade bågen mellan hvalf II och III: enskilda *helgon* och *änglar*.

GRAFKORETS
MÅLNING.

Grafkorets hvalf och väggar dekorerades 1902 med målning brunt i brunt, imiterande stuckdekoration efter förebilder från 1600-talets senare hälft. Grafkoret härstammar dock själft från århundradets förra hälft.

UPPVÄRM-
NING.

Kyrkan är uppvärmd af en i långhuset stående kamin, som illa röker ned hvalf och väggar.

Inredning och lösa inventarier.

ALTARE.

Altaranordningen härstammar från senaste restaurering. Altarbordet muradt och täckt med en grön stens kifva. Därpå ett öfverstycke af grönmåladt trä, hvarpå står ett modernt krucifix af aluminiumbronserad (!) metall-legering, signerad K. Wiholm 1902.

I en fördjupning på altarets framsida har placerats en träskulptur, hvitmålad och förgylld, föreställande nattvardens instiftande enligt Leonardo da Vincis nattvard, ehuru i omvänd ordning. Reliefen är tagen ur den gamla altarprydnaden.

ÄLDRE ALTAR-
PRYDNAD.

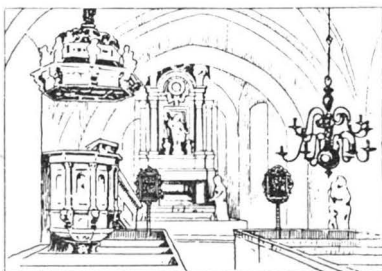

Fig. 38. Interiör mot koret före 1902.
Teckning efter fotografi.

Innenansicht gegen den Chor vor der Re-
staurierung 1902.

Den äldre altarprydnaden var en arkitektonisk anordning med en i trä snidad, korshållande Kristus som centralfigur, omgifven af Matteus och Lucas i tredubbelt mindre skala. Före restaureringen hade denna sin plats framför den med en brädvägg afspärrade absiden, men flyttades 1902 till grafkoret, där den ställts mellan dettas bågige sydfönster, ehuru i stympadt skick. Det förut befintliga underredet med nattvardsreliefen i en scenlikt fördjupad nisch saknas numera, och sidostatyerna stå icke mer på sina gamla platser. Genom sin väldiga höjd, för hvars skull man 1774 måste hugga sig in i korhvalfvet, röjer denna ståtliga altarprydnad, att hon ursprungligen icke var byggd för denna kyrka. Hon tillhörde Rosersbergs slott och skänktes därifrån. År 1774 nämnes i sockenstämman »den skänk och dyrbara prydnad som H. K. H. Prins Carl gifvit Norrsunda förs. till nytta och glädje — dyrbara ornamenten som hittills varit tillhöriga Kungl. Hofkyrkan i Rosersberg, — altar och predikstol det förra 17 alnar högt.» Mäster SÖRLING vid Rosersberg skulle uppsätta altare och predikstol.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 39. Norrsunda kyrka. Predikstol, förut tillhörig
Rosersbergs slottskapell. Från tiden 1624—1647.
Kanzel aus der Zeit 1624—47, früher der Kapelle des Schlosses Rosersberg zugehörig.

Att döma af altarprydnadens utseende har den tillverkats under den tid, då Grefve Bengt Oxenstierna ägde och förskönade Rosersberg (1682—1702)¹.

En hvitmålad trästaty, framställande kärleken, Caritas, uppställd i skeppets sydöstra hörn (synl. å fig. 32), har antagligen kommit till kyrkan samtidigt med den rosersbergska altarprydnaden.

PREDIKSTOL.

Såsom nämnts, tillhörde äfven en predikstol den hertiglga gåfvan af 1774. Det är den ännu kvarstående (fig. 39), före re-

Foto. S. Curman 1911.

Fig. 40. Norrsunda, Yttersta domen, oljemålning af Martin de Vos.
Das jüngste Gericht. Ölgemålde von Martin de Vos,

staureringen hvit med förgyllda detaljer, numer grågrönt målad och förgylld. Det synes, som om äfven predikstolen varit något för hög, eftersom den bärande statyn under densamma måst låta stympa sina ben för att få plats. Mellan kolonnerna på bröstningen sitter en serie reliefer ur passionshistorien, i hvilken fordom säkerligen in-

¹ ERNST ORTMAN, Beskrifning öfver Kungl. Lustlottet Rosersberg, Sthlm 1821.

gått en nu i sakristian förvarad relief öfver Fotatvagningen. I fältet närmast predikstolstrappan en relief med Johannes döparen. En relief med Kristus, numera förvarad i sakristian, har troligen varit den förras pendant på andra sidan predikstolsingången. Predikstolens stil visar på 1600-talets förra hälft. Den har alltså antagligen tillkommit i samband med Gabriel Gabrielsson Oxenstiernas byggnadsverksamhet på det af honom 1624 förvärfvade Rosersberg. G. G. Oxenstierna dog år 1647. På predikstolen ett timglas på rikt skulpterad och förgylld ståndare af typisk ro- TIMGLAS.
kokoform.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 41. Norrsunda. Detalj ur yttersta domen, fig. 40.

Das jüngste Gericht. Ausschnitt d. Fig. 40.

Orgeln, hvars fasad är ritad 1808 af Tempelman enligt sig- ORGEL.
natur å en ännu i Öfverintendentsämbetet förvarad ritning, stod först i grafkoret, men flyttades 1902 till sin nuvarande plats å ett podium längst i väster. — Ett annat »Project till Orgverk uti Norrsunda Kyrka som kommer att Apteras uti Öpningen af Graf-Choret å Södra Sidan i Kyrkan» (osignerad, laverad ritning) förvaras i Topogr. planschsaml. i U. B.

BÄNKAR. Bänkarne, som före restaureringen 1902 voro slutna och hvitmålade, äro nu öppna.

NUMMER- Före restaureringen stodo tvänne siffertaflor med i svart
TAFLOK. och guld målade ramar med ornamentik från 1700-talets början framför bänkraderna (se fig. 38). En af dem är ännu bibehållen i kyrkan, den andra förvaras i klockstapel.

DOPPFUNT. En medeltida, oornrad sandstens-funt med cylindrisk fot och cuppa och indraget midtparti är uppställd i koret. H. 68 cm.

Hv
TAFLA. Yttersta domen, oljemålning på trä, troligen af nederländaren Martin de Vos (f. omkr. 1531 † 1603.) En slätt är fylld af nakna uppståndna eller ur sina grafvar uppstående. Till vänster omhändertagas de saliga af änglar, till höger slitas de osaliga bort af djäflar. Kristus tronar därofvän bland moln, omgifven af Maria, Johannes och änglar. H. 145 cm. B. 202 cm. (inom ramen). Förgylld, snidad roccoco-ram (fig. 40 och 41).

Taflan är skänkt af konung Carl XIII enligt 1809 års inventarium och har först haft sin plats på korets norra vägg. Nu är den upphängd i Sparreska grafkoret. Den skänktes år 1774 tillsammans med altare och predikstol.

SILFVER. Kalk af förgylldt silfver från omkring 1600 (fig. 42). På två af fotens sex utbuktningar äro fastnitade plåtar af oförgylldt silfver med vapen, jämte initialerna I S och E O i gravyr. Under dessa plåtar framskyntar en annan gravering. På de öfriga 4 utbuktningarne äro likaledes plaketter af oförgylldt silfver fastnitade med en Korsfästelse, en krönt Maria med barnet och två änglar, allt i relief. Kalken är stämplad å foten med en krona och MB. Enligt vapen och initialer skänkt af Johan Sparre och Ebba Oxenstierna. Enligt stämplarne har Stockholms-guldsmeden *Mickel Böcker* arbetat på kalken, möjligen dock blott gjort en reparatur eller ändring¹. — H. 28,5 cm.

Kanna af silfver, inuti förgylld (fig. 43). På locket ett ingraveradt, sammanslingradt monogram. På framsidan äro Sparreska och Oxenstiernska vapnen ingraverade jämte årtalet 1634. Stämplad såsom kalken och troligen också tillverkad af mästern *Mickel Böcker* i Stockholm. Gåfva såsom kalken. H. 21 cm.

Oblatask (fig. 44), rektangulär, af silfver, innantill förgylld, ornerad med graverade rankor och med samma vapen som kalken jämte årtalet 1634. Gåfva liksom kalken. H. 7,5 cm. L. 11,3 cm.

¹ Enl. meddel. af Dr. Gustaf Upmark.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 42. Norrsunda. Kalk af förgylldt silfver från omkr. 1600.
Vergoldeter silberner Kelch (um 1600), wahrscheinlich von dem Stockholmer
Goldschmied Mickel Bucker.

Oblatask af silfver (fig. 43); nämnes i inventarierna af 1809 såsom »en ny rund oblatask». Den prydes af ett på locket liggande lamm. Stämplad A. FORNHOLM, G2 (= 1789), Tre kronor, S:t Erik, och å locket A. F. H. Längd 14,5 cm.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 43. Norrsunda. Kanna och oblatask af silfver.
Weinkanne (um 1600) und Oblatenlade (1789) aus Silber.

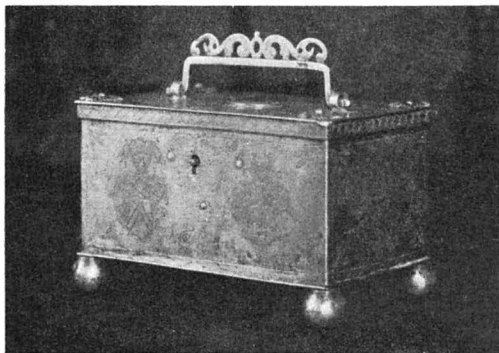

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 44. Norrsunda. Oblatask af silfver.
Silberne Oblatenlade (um 1634).

Bukig silfverkanna. H. 39 cm. På locket ett liggande lamm med fana. Enligt stämplarne tillverkad år 1836 i Stockholm af en guldsmed med initialerna G. F.

Skål på hög fot af drifvet silfver i eftergjord roccocostil. H. 23,5 m. Enligt stämplarne tillverkad i Stockholm 1855 af guldsmeden C. H. På fotens undersida står »Gifven af Herr Öfversten B. v. Schinkel på Wallstanäs till Norrsunda kyrka år 1855 vid dess sons 1:a nattvardsgång».

Ljuskröna af mässing med 6+6 armar, skänkt från Wall-LJUSKRONOR
och
STAKAR. stanäs gård under 1600-talet (enligt inventariet från omkring 1700). Synlig å fig. 32. H. 76 cm.

2 lika, 6-pipiga ljuskronor af slipadt glas med bladformiga hängen. Sannolikt 1700-talet eller äldre. H. 98 cm.

Ljuskröna, 8-pipig, af gjutet och slipadt glas, från 1600-talet. Hänger i grafkoret. H. 120 cm. (fig. 45).

Dessa trenne kronor äro skänkta af brukspatron Joh. Fr. v. Schinckel på Wallstanäs (enl. inv. 1821).

Ljuskröna, 6-pipig, af likartad hufvudform som den föregående. Imitationsarbete från 1800-talet. Hänger i koret. H. 135 cm.

Ljusarm af drifven mässing med tre pipor, dekorerad med frukter och blad. 1600-talet. Ursprungligen afsedd blott för ett ljus, på 1700-talet försedd med två nya armar. L. 47 cm. Väggbucklans diam. 23 cm.

Ljusarm af drifven mässing, 1-pipig, 1600-talet. L. 45 cm. Diam. 23 cm.

D:o, 1600-talet, med fäste för sköld, som nu saknas. L. 44 cm. Diam. 26 cm.

D:o, 1600-talet med fästen för 2 nu förkomna småarmar. L. 32 cm. Diam. 23 cm.

D:o, 3-pipig, 1600-talet. L. 53 cm. Diam. 23 cm.

Dessa hänga samtliga i långhuset. I koret hänga 3 moderna, 3-pipiga ljusarmar med sköld. Efterbildningar af 1600-talstyp. L. 37 cm. Diam. 22 cm.

Foto. S. Curman 1911.

Fig. 45. Norrsunda. Ljuskröna af gjutet och slipadt glas. 1600-talet. Kronleuchter aus Glas, 17. Jht.

Ljusplåtar, 2 par tvåarmade af drifven mässing. Modernt arbete. H. resp. 53 och 61 cm.

Ett par ljusstakar af mässing med drifna och punsade ornament. 1600-talet. H. 47 cm.

Ett par ljusstakar af mässing af typ, liknande fig. 21 C, med punsade ornament, 1600-talet. H. 22 cm.

Ett par ljusstakar af drifven mässing af typ, liknande fig. 21 D. H. 24 cm.

Ljusstake af mässing (fig. 46), i form af en liten naken ängel, som i hvardera handen håller en ljuspipa och står på en fotplatta af svartmålad plåt. Troligen från mitten af 1700-talet. H. 31,5 cm. Skänkt af inspektoren Zetterstrand på Vallstanäs (enl. inv. 1787).

Ett par trearmade ljusstakar af gjuten mässing från 1800-talets början. H. 44 cm.

Antependium af röd, fasonerad sammet med Spareska och Oxenstiernska vapnen, märkt 1635 och försedt med ett broderadt altarbryn från början af 1500-talet, med en framställning af jungfru Maria på månskäran, symboliska djur och storformade blomsterrankor, som uppväxa ur en vas. Nu i Statens Historiska

Museum. (Inv. nr. 13647). L. omkr. 270 cm.

Mässhake af rödt siden, broderad med blommor och akantusrankor i guld och silfver, kantad med en guldspets. På ena sidan en krucifixus i silfverreliefbroderi på kors af guldgaloner, därunder i broderi »1706». På andra sidan en sol af applicerad guldtyg. Bottentyget torde förut ha tjänat ett annat, troligen världsligt ändamål. Nu i Statens Hist. Museum (Inv. n:o 14473),

Mässhake af röd, pressad sammet med guldgaloner, nämnd i 1809 års inventarium.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 46. Ljusstake af mässing.
Leuchter aus Messing.

Bokdyna af röd sammet med vapnen Sparre och Oxenstierna samt IS och EO i silfverbroderi, som applicerats å det nya sammestyget. B. 31 cm. L. 43 cm. Gifvare är tydligen det å grafkapellets inskrift nämnda paret (jfr. s. 33).

Tre häfvar. En af röd sammet med galoner; å skafthylsan är graveradt: »Maria Hartman 1704». En af blekgrön sammet med utnötta silfverbroderier, 1700-talet. En af röd sammet, 1800-talet.

I sakristian — ett tyvärr fuktigt och för böckernas bestånd farligt förvaringsrum — finnes ett ofullständigt exemplar af Missale Bok.

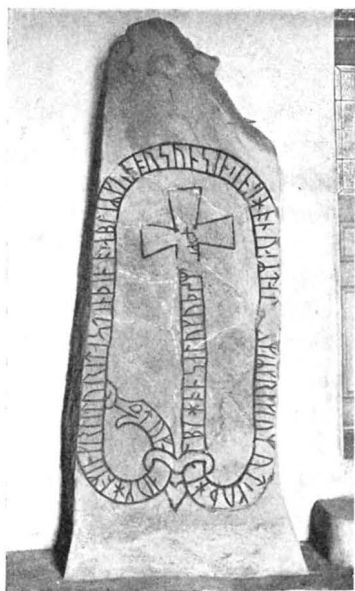

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 47. Runsten rest öfver en Greklandsfarare.

Runenstein. 1025—1050.

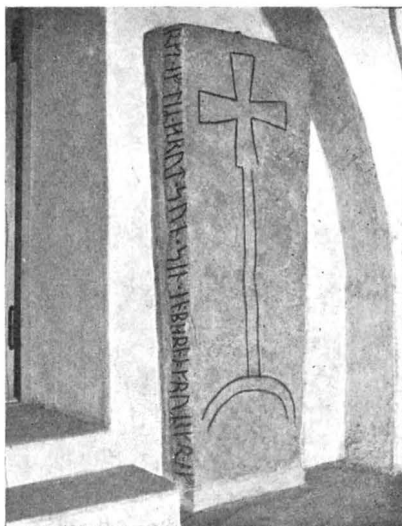

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 48. Grafhäll med runskrift.
Grabstein mit Runen. Ende des 11. Jhts.

Upsalense, (d. v. s. mässhandbok för ärkestiftet), tryckt i Basel 1513, inbunden i troligen samtida, rikt pressadt, men nu mycket skadadt läderband med mässingsbeslag.

I vapenhuset stå å ömse sidor om ingången till skeppet två RUNSTENAR. runstenar fastmurade. Den västra stenens (fig. 47) inskrift förmåler, att »Tofva och Hemming läto resa denna sten efter Gunnar sin son. Och han dog ute i Grekland. Gud och Guds moder hjälpe hans själ». Den är huggen af runristaren Asmund eller hans skola och här-

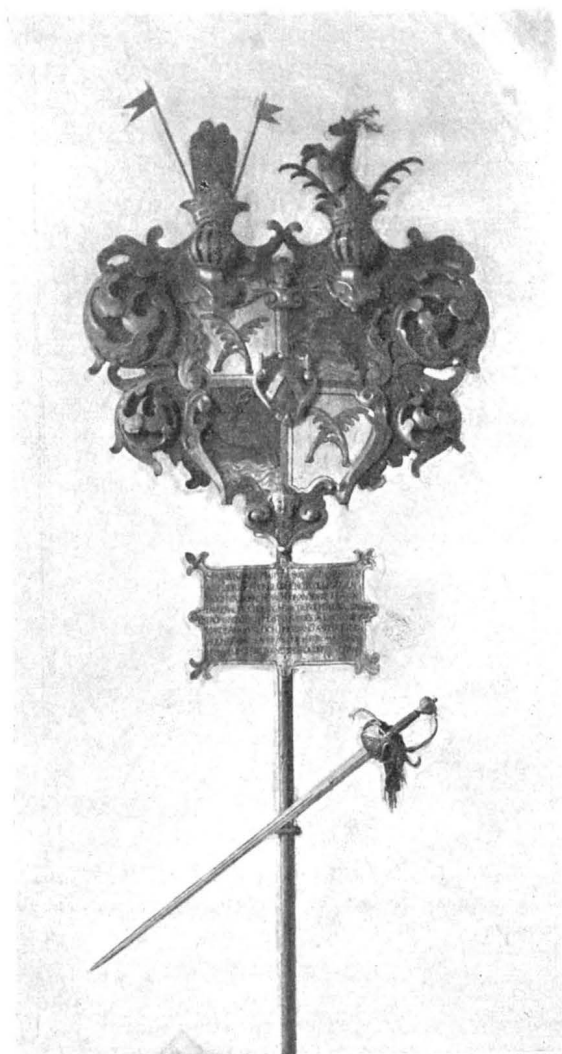

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 49. Hufvudbanér öfver Johan Sparre † 1659 med värja.
Funeralwappen des J. Sparre mit dem Degen des Verstorbenen(?)

stammar tidigast från tiden 1025—1050¹. Den har ursprungligen icke tillhört kyrkan, utan flyttats dit från sin forna plats i grannskapet.

Det östra, af Gåfle-sandsten huggna runmonumentet (fig. 48) är, såsom den på kanterna anbragta inskriften visar, icke en runsten i vanlig bemärkelse, utan en grafhäll, som ursprungligen i liggande ställning, troligen på ett underrede, täckt en graf å Norrsunda kyrkogård.

Dess inskrift lyder: »Vig lät göra denna vård till minne af sin son Jorund. Och Björn och Rörik (lätö göra den) till minne [af sin broder?].» — Den härstammar från slutet af 1000-talet, då man icke mer som på den förutnämnda runstens tid begrof å ättebacken, utan på kyrkans kyrkogård¹, och är det ällsta minnet af kyrklig konst inom Norrsunda kyrkas område. Före restaureringen låg stenen i koret, där inskriften var osynlig. Tyvärr är den äfven nu så oändamålsenligt uppställd, att en inskriftsida är tillmurad, den undre.

I koret midt för stora gången ligga tvänne enkla grafstenar af brun kalksten, 1600-talet, den ena anmärkningsvärdt liten.

Ett i trä snidadt, måladt och förgylldt hufvud-banér (fig. 49) öfver assessorn friherre Johan Sparre (född 1630, † 1659). Den på en plåt å bärstången målade inskriften är fullständigt återgifven af Klingspor i U. F. T..

Å stången är hängd en värja med fäste af snidadt stål utom kafflen, som är lindad med metalltråd (fig. 50). Å klingans öfre del äro inskrifter, linjer och rankornament etsade; på yttresidan: IOHANN WILLEMS ME FECIT-SOLING och FIDE SED CUI VIDE (d. v. s. »Johann Willems i Solingen gjorde mig» och »se till på hvem du förlitar dig.»)

På innersidan NEC TEMERE . NEC TIMIDE och SOLI: DEO: GLORIA: (d. v. s. »hvarken dumdrigt, ej heller rädd» och »Endast Gud vare äran»). Dessutom mästartämpel i form af en krönt sköld med åttauddig stjärna.

Troligen från 1600-talets förra hälft. Möjligen, ehuru icke säkert, har värjan tillhört assessorn friherre Johan Sparre. Total längd 113 cm.

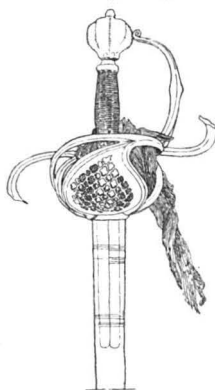

Fig. 50. Detalj af värjan å fig. 49. Teckn. efter foto.

GRAFSTENAR.

BEGRAFNINGSVAPEN.

¹ Meddeladt af professor Otto von Friesen.

Sammanfattning af Norrsunda kyrkas konsthistoria.

I. Den runskrifna grafhällen i vapenhuset antyder möjligen, att det redan i slutet af 1000-talet fanns en kyrka på denna plats, sannolikt en träkyrka.

II. Den sedermera byggda stenkyrkan (= period a å planen fig. 29) hade ursprungligen samma utseende som Husby kyrkas 1:a skede (se sid. 20). 1100-talet.

III. Långhuset hvälfves. Förra hälften af 1400-talet.

IV. Långhuset förlänges västerut med hvälfd tillbyggnad, hvar-efter hela kyrkans inre dekorerar med kalkmålning (= period b å fig. 29). 1400-talet.

V. Vapenhus och sakristia tillbyggas (= period c å fig. 29). 1400-talet.

VI. Grafkoret bygges 1633 för lagmannen Johan Sparre af hans änka Ebba Oxenstierna. I samband därmed skänkas 1634—35 en praktfull uppsättning af silfver och textilier för altartjänsten (= period d å fig. 29).

VII. Under 1600-talets senare hälft tillkomma många ljusplåtar och -armar. Nu bygges troligen en öppen klockstapel.

VIII. Predikstol, altarprydnad och Yttersta-domstaflan samt Caritas-statyn skänkas från Rosersbergs slott och uppsätts i slutet af 1700-talet.

IX. Klockstapelns inbrädor och karnistak. Kyrktornet förlorar sin höga spira och får sitt nuvarande, låga tak. Början af 1800-talet.

X. Restaurering enligt ritningar af ark. G. Petterson (kopior däraf i Ö. I. Ä.), som med vissa af Antikvitetsakademien gjorda förbehåll stadfästades genom Kgl. bref ^{30/3} 1901. Restaureringen, som utfördes 1902, omfattade iståndsättning af korabsiden, nytt fönster i denna med glasmålning, nytt altare, nya bänkar, framtagning af hvalfmålning och ny dekorerings å vissa hvalf och väggar, flyttning af orgeln m. m.

Résumé.

Die im 12. Jht. aus Granit gebaute Kirche war ursprünglich von demselben Typus wie die in Husby-Erlinghundra in ihrer ältesten Periode (vgl. S. 21). Siehe die mit a bezeichnete Periode des Grundrisses Fig. 29. Diese Kirche war im Langhause nicht gewölbt, wurde aber im 15. Jht. vollständig eingewölbt. In demselben Jht., aber etwas später, wurde die westlichste Travée angebaut, noch später kamen die Sakristei und die Vorhalle hinzu. Die Gewölbe sowohl der älteren Teile des Langhauses wie die des neuen westlichen Teiles wurden, wahrscheinlich unmittelbar nach ihrer Fertigstellung, mit Malereien geschmückt, mit Motiven aus verschiedenen Heiligenlegenden und (in der westlichen Travée) aus der Passionsgeschichte. Um 1633 wurde eine südliche Kapelle zugebaut, als Grabstätte für Johan Sparre, der unter anderen Ämtern auch dasjenige eines Statthalters der Erzdiözese Mainz innehatte. Gleichzeitig und etwas später kam der grössere Teil der jetzt befindlichen Beleuchtungsarmatur, meistens als fromme Gaben, der Kirche zu. Um 1700 scheint ein offener, freistehender, hölzerner Glockenturm entstanden zu sein. Die Glocken hingen früher im Kirchturme, wo noch heute *ursprüngliche* Glockenstühle vorhanden sind, eine grosse und bemerkenswerte Seltenheit. Die jetzige innere Ausstattung ist hauptsächlich Ende des 18. Jhts. in den Besitz der Kirche gekommen. Damals wurde nämlich von der Kapelle des nahe gelegenen, (nunmehr) königlichen Schlosses Rosersberg eine Kanzel, ein Altaraufbau und verschiedene hölzerne Frei-*statuen* (alles aus der Mitte des 17:en Jhts.) der Kirche Norrsunda geschenkt. In unseren Tagen ist die Kirche restauriert worden. Die übertünchten Gewölbemalereien wurden dabei freigelegt und, leider in unvorsichtiger Art, ergänzt; neues offenes Gestühl ersetzte die alten geschlossenen Bänke, der Altaraufsatz kam in die Grabkapelle. Von besonders kunstgeschichtlichem Interesse ist das in der Grabkapelle aufgehängte, gut beleuchtete Ölgemälde (Fig. 40 u. 41), das das jüngste Gericht darstellt. Es ist oben dem Niederländer Martin de Vos zugeschrieben worden.

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 51. Odensala kyrka. Exteriör från sydväst.
Die Kirche von Südwesten.

ODENSALA KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, ERLINGHUNDRA HÄRAD.

UPPSALA ÄRKESTIFT, ERLINGHUNDRA KONTRAKT.

Beskrifningen utförd af Fil. Kand. SIGURD WALLIN.

Tryckta källor: *DIPL. SUEC.* II, s. 12, n:o 918, år 1286, där kyrkan nämnes första gången; IV, s. 384, n:o 3071, år 1334, testamente till S:t Petri altare. — A. W. LUNDBERG, *Konsthistoriska anteckningar rörande några äldre kyrkobyggnader i Uppland*, i *Tidskrift för byggnadskonst och ingenjörsvetenskap* V. Sthlm 1863, s. 187. — H. HILDEBRAND, *Bidrag till Svenska Medeltidens Konsthistoria*, i *ANT. TIDSKR.* II o. III (om hvalfmålningarne). — C. A. KLINGSPO, i *U. F. T.* II, s. 44—47. — *MBL.* I, 1872, s. 109; VII, 1890, s. 152; VII, 1891, s. 3; VIII, 1895, s. 17—18. — O. SYLWAN, *Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut*, i *ANT. TIDSKR.* XIV n:o 1, 1899, s. 45, 47, 100, 103, 122—130, 133, 137, 140, 142, 159, 164 (om vägg- och hvalfmålningarne). — O. JANSE, *Olofskult i Uppland*, i *Studier tillägnade Oscar Montelius 1903*, s. 157, (afb. af S. Olof i altarskåpet). — *SVERIGE* IV, 1907, s. 626, 627.

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 52. Odensala klockstapel sedd
från söder.
Glockenturm von Süden.

Handskrifna källor och afbildningssamlingar. IHRFORS innehåller en exteriör från söder och en plan af kyrkan samt en bild af klockstapeln och åtskilliga utdrag ur kyrkböckerna från 1700-talet. — AFRITNINGAR II, s. 107, en exteriör från söder, teckning med bläck, jämte två vapensköldar i färg (fig. 63) samt på ett löst blad en konceptteckning i blyerts (fig. 64). — PERINGSKIÖLD, Monumenta III, fol. 139, 140, afbildning af runsten vid kyrkdörren; i volymens slut inbundna blad i 8:o anteckningar om målningar och inventarier. — A. T. A.: 5 teckningar, delvis i färg, af kyrkan, målningarna och altarskåpet af Sohlman; 12 blad färgskisser af målningarna af K. AROSENIUS; 18 fotografier före och efter 1896 års restaurering (jfr nedan); inventarium 1829. — Ö. I. Å.: 1 blad ritning till altare och 3 blad ritningar till orgel, alla från 1700-talets senare del, en daterad 1788; 4 blad kopior af ritningar af AGI LINDEGREN till restaurering (plan, altare, altarring, bänkar) stadf. ^{16/8} 1895. — PALMSKIÖLDSKA SAMLINGEN U. B.: n:o XIV. Tom. XXII. fol. 1035—1043, om sockennamnet m. m.

Kyrkans arkivalier. I LANDSARKIVET, UPPSALA: de konsthistoriskt intressanta uppgifterna anträffas i följande delar: sockenstämmoprotokoll (citeras »prot.») 1713—1786 i volymen K. I. 1; 1787—1827 i K. I. 2; 1828—1835 i L. I. 5; kyrkorådsprotokoll 1824—1842 i K. III.; kyrkoräkenskaper, kladd och huvudbok 1758—1801 (citeras »räkensk.») i L. I. 1—7; inventarier (citeras »inv.») i K. I. 1: från 1713, fol. 1; 1758? fol. 6; 1781 fol. 37; 1786 fol. 184; 1819 sist i volymen; kronologisk förteckning öfver å kyrkan utförda arbeten

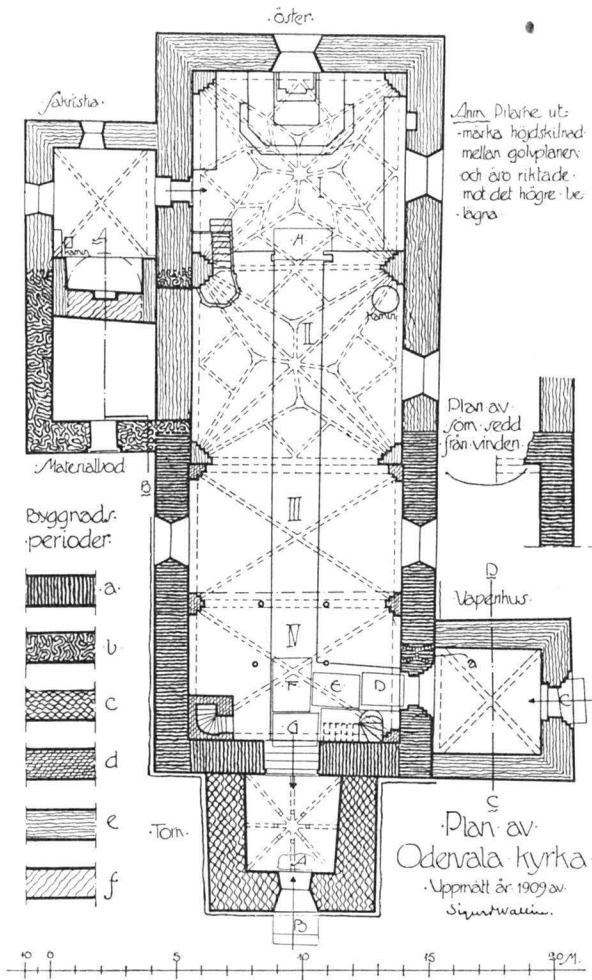

Fig. 53. Odensala kyrka. Plan.
Grundriss.

1713—1781 (citeras »arb. i kyrkan») i K. I. 1, fol. 30; kronologisk förteckning öfver inventariernas tillökning (citeras »inv. tillökn.») i K. I. 1: 1713—1757 fol. 3; 1759—1774 fol. 9. Ett inventarium från 1630 är förvaradt i bunt »Kyrko- och Prästgårdsinventarier». — I Kyrkan förvaras handlingar från senare tid, däribland AGI LINDEGREN'S originalritningar till restaurering 1895 (jfr ofvan Ö. I. Ä.).

Kyrkogården och klockstapel.

Kyrkogården, som ursprungligen hufvudsakligen sträckte sig KYRKOgåRD. åt väster, har på 1800-talet betydligt utvidgats åt norr. Den omges af en gråstensmur utan någon afläckning, i hvars ursprungliga sträckning finnas tre ingångar med tegelgrindstolpar och järngrindar; i den nya delen af muren finnes en ingång med stenstolpar och järngrindar. 1602 hade bogårdsmuren trätak, ty då beskylldes kyrkoherden för att hans drängar stulo spik ur bogårdsmuren (Upsala ärkestifts herdaminne, utg. af Fant och Låstbom II, s. 372). 1715 var bogårdsmuren rappad och belagd med trätak samt försedd med tre murade »stigluckor» i öster, väster och söder, hvilka alla reparerades och ombyggdes 1715—1717 (arb. i kyrkan). Underhåll och reparationer ontalas oupphörligt och utföras genom gängled. 1820 nedtogos de förfallna stigluckorna, och i deras ställe uppmurades de nuvarande stolparna och insattes grindarna 1820—1823 (prot.). 1820 planterades löfträd utmed kyrkogårdsmuren.

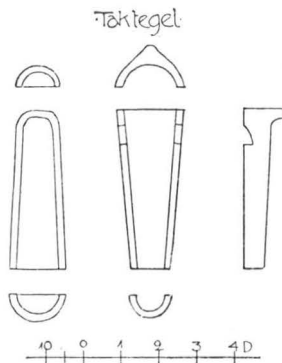

Fig. 54. Odensala kyrka.
Medeltida taktegel.
Mittelalterliche Dachziegel.

Klockstapel (fig. 52) är brädfodrad, rödfärgad, med spånklädt tak. Öfverst å ett järnkors finnes en flöjel med årtalet 1815 samt förgylld, sjuuddig stjärna mellan två lagerkvistar. Stapeln nybyggdes 1725 »i Skiörsta giärdes backa» (= den nuvarande platsen, omkr. 400 m. söder om kyrkan) i stället för den gamla, förfallna stapeln på kyrkogården. 1726 infodrades den med bräder. KLOCKSTAPEL.

I stapeln hänga tre klockor, gjutna 1894 (den mellanstora, KLOCKOR. omgjuten af en år 1737 af Gerhard Meyer i Stockholm gjuten och af grefvinnan Anna Maria Gyllenstierna född Soop skänkt klocka) och 1871 (den största och minsta, den senare omgjuten af en 1696 genom J. Bierman i Stockholm gjuten klocka), allt enligt inskrifterna på klockorna.

Kyrkobyggnaden.

Odensala kyrka utgöres, såsom planen fig. 53 visar, af ett PLAN. rektangulärt långhus, hvars östligaste del är inredd till kor. I väster ligger ett torn, norr om långhusets östra del en utbyggnad, inrym-

mande sakristia samt material- och bårbod, och vid kyrkans södra vägg längst i väster ligger ett vapenhus.

MATERIAL
och
EXTERIÖR.

Kyrkan är uppförd af obearbetad gråsten i kalkbruk. Kring dörrar och fönster finnas inmurningar af tegel, mest tillkomna i senare tid vid förstoring af öppningarna. Långhusets sträckmurar äro påbyggda med tegel 80 cm. högt. A långhuset, sakristian och vapenhuset finnas enkla, dragna taklister af tegel. Dessa och murarnas höjande utfördes 1770—1771, då äfven väggarna utvändigt reparerades i anledning af en eldsvåda fjärde dag jul 1769, hvarvid kyrkans tak afbrann (prot. 14 jan. 1770; räkensk. 1770).

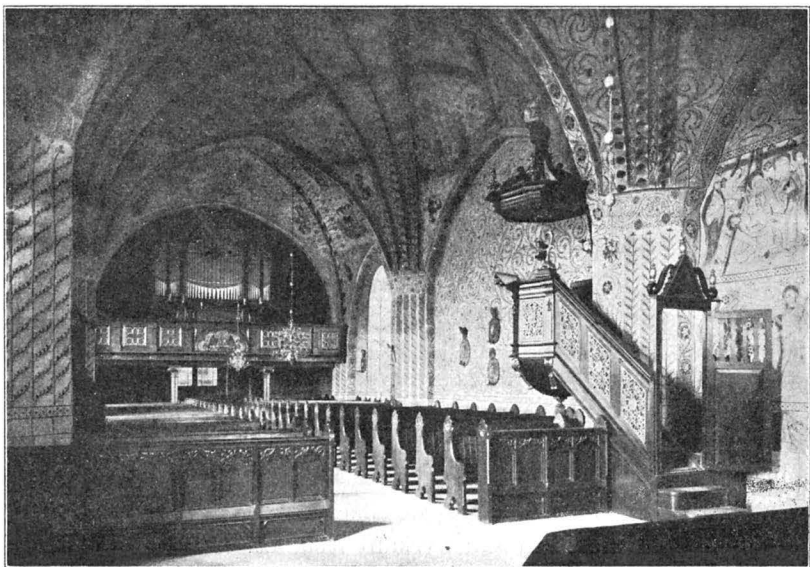

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 55. Odensala kyrka. Interiör mot väster.

Innenansicht gegen Westen.

Egentlig sockel förekommer icke; dock är kring tornet och långhusets västra del ett utskjutande grundskift synligt omkr. 25 cm. ofvan jord (markeradt å planen fig. 53). Väggarna äro utvändigt groft spritputsade samt affärgade gråhvita i ljus röd brytning med slätputsade omfattningar kring fönster och murhörn. 1729 »blef hela Kyrckjan utan til rappat och kalkslagen samt bestruken med röd tegelfärg och hvita ränder» (arb. i kyrkan). Yttertaken äro täckta med tjärad träspån (å långhuset omlaggd senast 1910—1911 med sågad furuspån). En liten, spånklädd spira rider på

östra gaveln; denna och vapenhusgaveln bära flöjlar af järn. Tak-täckningsmaterialet har varit detsamma åtminstone allt ifrån 1700-talets början. I kyrkans arkiv omtalas ofta spåntakens reparation samt betrykande med tjära och rödfärg. De nuvarande takstolarna härstamma från reparationen 1770. Under medeltiden har här förekommit tak af s. k. munktegel, af hvilket ett 20-tal konvexa och konkava pannor förvaras å långhusvinden (fig. 54). Inne-

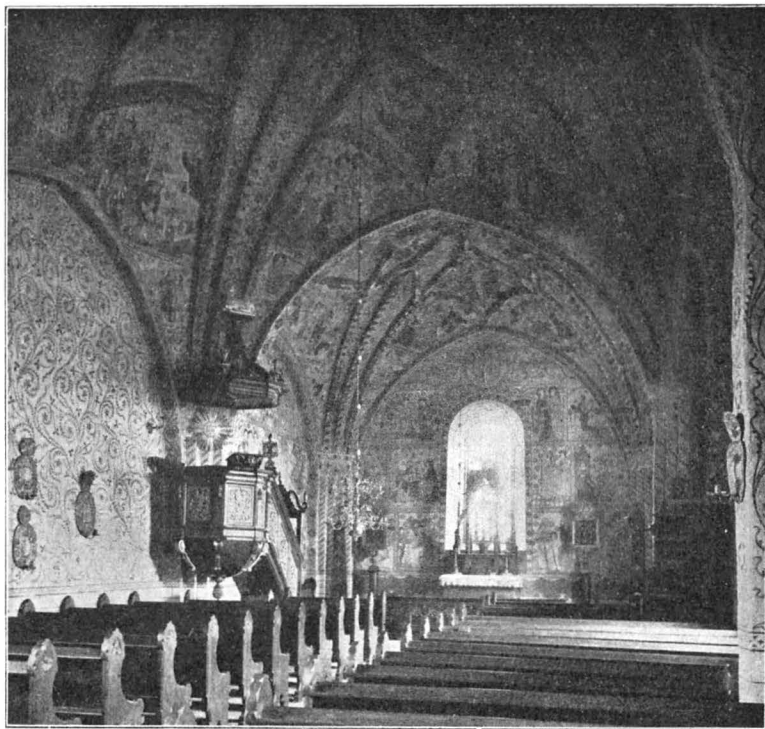

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 56. Odensala kyrka. Interiör mot öster.
Innenansicht gegen Osten.

taken bestå af tegelhalf. Golvvet är i kyrkan af kalkstensplattor med trä i bänkkvarteren; i sakristian, vapenhuset och tornet af tegel.

Det nuvarande långhusets västra hälft är kyrkans ällsta del (fig. 53, period a). Denna har i öster afslutats med en gavelmur, och det är ej osannolikt, att öster därom funnits ett smalare kor, möjligen försedt med absid. Kyrkans plan skulle i så fall ha

LÅNGHUS.

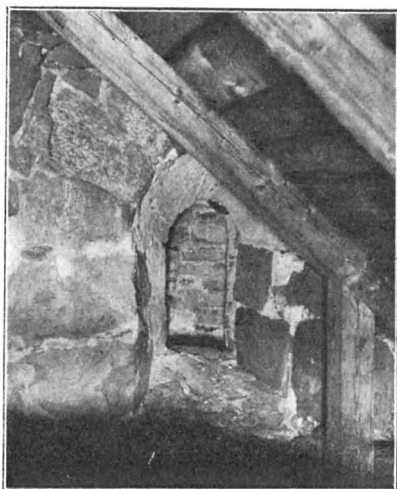

Foto. H. Cornell 1909.

Fig. 57. Odensala kyrka. Ursprungligt romanskt fönster, sedt från vapenhusvinden.

Ursprüngliches, romanisches Fenster.

under det att de östra sträckmurarna stöta stumt mot tvärmuren. Stycken af samma mur kvarstodo före 1896 års restaurering äfven inuti kyrkan under väggpeparna (muntligt meddelande af kyrkoherde J. J. Lundén, 1910).

Murarna i den ursprungliga kyrkan äro byggda af ungefär jämnstora gråstenar, lagda i ganska regelbundna, horisontala rader med skolning, samt ha antagligen från början varit putsade både utvändigt och invändigt. Ingången var från södra sidan på samma plats, där nu ingången från vapenhuset är — den nuvarande portalen af tegel är dock ej ursprunglig. Af fönstren finnes ett ännu bevaradt (fig. 57, 58 och 53, a) beläget högt upp på södra väggen, nu

varit öfverensstämmande med annexkyrkan Husby-Erlinghundras under dess första period (jfr. fig. 2, period a), med hvilken denna del af Odensala kyrka antagligen är ungefär samtidig. Af den ofvannämnda ursprungliga östra gafelmuren finnas sönderbrutna rester kvar å vinden både vid norra och södra murarna vid gränsen mellan hvalfven II och III (jfr. fig. 53, detaljen till höger). Att denna gafelmur tillhört den västra delen af byggnaden och att den östra är tillbyggd, framgår däraf, att ett i hörnen sammanhängande, ursprungligt putslager finnes å västra sidan,

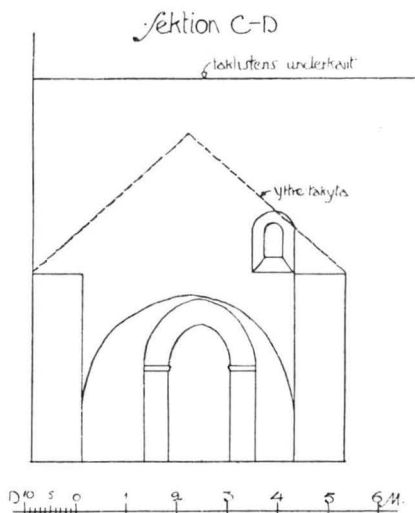

Fig. 58. Odensala kyrka. Sektion genom vapenhuset utmed kyrkans södra vägg (C—D å planen fig. 53).
Schnitt C—D, die Lage des Fensters Fig. 57 zeigend.

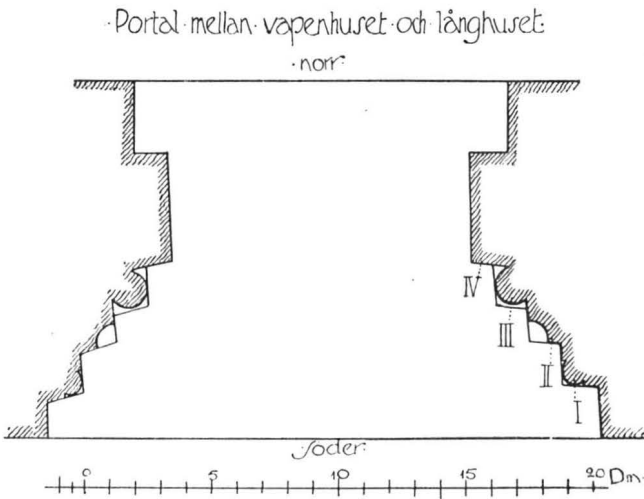

Fig. 59. Plan af portalen fig. 61.
Plan des Portales Fig. 61.

å vapenhusets vind. Dess smyg är hvälfld af gråsten, i hvilket material äfven falsen för träkarmen är utförd. Af denna senare återstå endast ett par kolade rester upptill och nedtill. Fönsteröppningen är 70 cm. hög. Kyrkans innertak, som nu består af senare inbyggda hvalf (se nedan, s. 62) har antagligen ursprungligen varit ett trätak; jfr. ofvan s. 60 angående murarnas inre afputsning ända upp till öfverkanten. Af den ursprungliga kyrkans utseende och inredning är för öfrigt intet bevaradt.

Denna ällsta kyrka försågs redan tidigt med två tillbyggnader, den ena norr om koret — antagligen en sakristia (fig. 53, period b) — den andra ett torn i väster (fig. 53, period c). Jfr. nedan.

Nästa förändring var ombyggandet af ingången i söder genom uppförande af den ännu kvarvarande portalen (fig. 59 och 61). Denna är uppförd af tegel, hvars profilering sannolikt är utuggen med mejsel i de saltorkade stenarna före bränningen. Å baserna finnas rester af ett par hörnornament. Både i teknik och formgivning är porta-

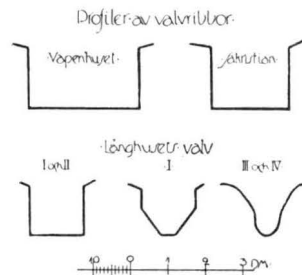

Fig. 60. Odensala kyrka.
Hvalfriornas profiler i långhuset, sakristian och vapenhuset.

Schnitte der Gewölberippen in den verschiedenen Baugliedern der Kirche.

len nära besläktad med portalerna å Sigtuna Mariakyrka, Skoklosters kyrka och Strängnäs domkyrka och är antagligen byggd under 1200-talets senare hälft. År 1718 var den försedd med en enkeldörr, hvilken då utbyttes mot två nya halfdörrar (arb. i kyrkan). De nuvarande enkla bräddörrarna med öfverstycke af trä äro gjorda 1896.

I stället för det ursprungliga innertaket inslogos tegelhvalf bestående af två på väggpelare hvilande krysshvalf med ribbor (hvalfven III o. IV, fig. 53, period d). Ribbornas profil (obs! med putsning) synes å fig. 60; å hvalfvens öfversida äro de ej synliga; hvalfkapporna äro slagna på stick (tegelmått $28 \times ? \times 8$ cm.).

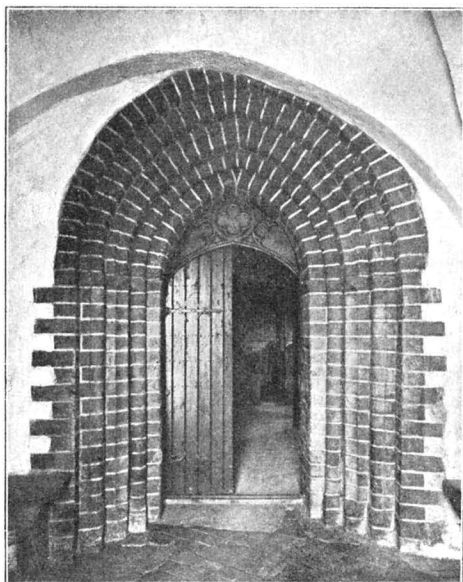

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 61. Odensala kyrka. Södra långhusportalen, inbyggd i vapenhuset. Från 1200-talets senare hälft.

Backsteinsportal von d. späteren Hälfte des 13. Jhts, mit den Portalen der Marienkirchen in Sigtuna und Sko und des Domes in Strängnäs befreundet.

Spiraltrappan i nordvästra hörnet är byggd i samband med hvalfsystemet. Till konstruktionen och ribbans profil likna dessa hvalf Väster-Åkers kyrkas (Uppl.), hvilka antagligen äro slagna år 1331.¹

Vid denna tid fanns i kyrkan ett altare, helgadt åt St. Petrus (jfr. inventarierna, sid. 89). Om inredningen för öfrigt är intet känt, men fönstren måste redan vid denna tid ha blifvit förändrade, ty det ofvan omtalade, ursprungliga fönstret sitter så högt upp, att det blifvit tilltäppt af hvalfven.

Den största förändringen å kyrkobyggnaden skedde mot medeltidens slut, då hela nuvarande östra delen af långhuset tillbyggdes (fig. 53, period e). Det smalare koret och långhusets östgafvel nedrefvos då, och långhusmurarna fortsattes mot öster i flykt med

¹ Jfr. FORNVÄNNEN 1911, s. 84—86.

de gamla. Det nya rummet täcktes med ett hvalfsystem, hvilande på flersprångiga väggpelare och bestående af två stjärnhalf af tegel med ribbor. Ribbornas profiler framgå af fig. 60. På hvalfvens öfversida äro ribborna synliga. (Tegelmått $29,5 \times 13 \times 8,5$ cm.) Vapenhuset och sakristian tillbyggdes antagligen samtidigt med långhuset (se nedan). Dörröppningen in till sakristian är spetsbågig och i sin nedre del något vidgad (jfr. fig. 75). Dörren är af trä, försedd med ornerade, medeltida järnbeslag vid nyckelhålet och dörringen, delvis täckta af senare påsatta, horisontala järnband (fig. 62).

Kyrkans inre dekoreras med kalkmålningar (ännu till stor del bevarade, se nedan), hvilket antagligen skedde omedelbart efter de sist omtalade hvalfvens byggande. Målningarna äro utförda under Jakob Ulfssons ärkebiskopstid (1469—1514) och synas angifva, att den senaste tillbyggnaden skedde omkr. år 1500.

Kyrkorummet fick genom ombyggnaden den karaktär, som — fränsedt inredningen — i stort sedt ännu är bevarad. Den viktigaste inredningen var följande (jfr. nedan, inventarierna): altarskåpet af år 1514, stod på altaret fritt från östra väggen; ett altare vid väggpelaren, där predikstolen nu står, täckt af en stenhäll med munkstil; triumfkrucifixet och andra bilder på ett korskrank mellan kor och långhus; en korstol vid korets södra vägg. I östra fönstret funnos Sten Sture d. ä:s och ärkebiskop Jakob Ulfssons vapen målade (Peringskiöld), i södra fönstret ett Oxenstiernavapen och en från vänster styckad sköld (»Afritningar», se fig. 63). Dessa fönster äro ej bevarade, och öfverhufvud finnas inga fönster från denna tid kvar i kyrkan oförändrade.

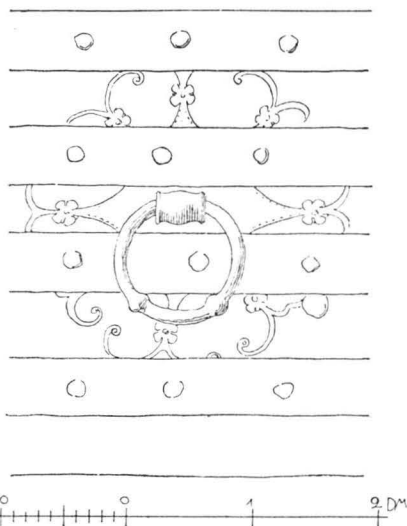

Fig. 62. Odensala kyrka. Medeltida järnbeslag å sakristidörren.
Mittelalterlicher Beschlag von Schmiedeeisen an der Thür der Sakristei.

År 1713, då kyrkoherden Nordstedt befordrades till Odensala pastorat från en prästtjänst i Stockholm, fann han kyrkan i hufvudsak oförändrad från medeltidens slut. Han lät då utföra åtskilliga reparationsarbeten och moderniserade i flera afseenden interiören. Äfven hans efterträdare läto tid efter annan utföra

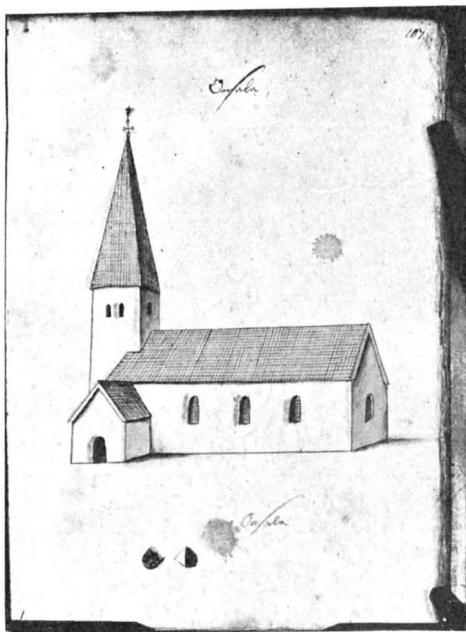

Fig. 63. Odensala kyrka från sydöst.
Teckning från år 1682 i »Afrifningar».

Die Kirche von Südosten. Handzeichnung aus d. J. 1682.

liknande arbeten, ehuru mindre omfattande. 1714 flyttades altaret till östra väggen, bortogs offeraltaret vid norra väggpejlaren, uppsattes ny predikstol (den nuvarande), nedtogs korskranket och uppsattes pyramider vid kordörren (se nedan, inventarierna). Fönstren voro 1713 små och söndriga (Inv. 1713). I norra väggen upptogs 1717 ett nytt fönster i III. travén och försågs med träkarvar och bågar. 1718 förstörades de tre södra fönstren. I samband härmed hvitlimmades väggarna invändigt å »den undra dehlen i kyrekjan under fönstren, samt rundt omkring them alla tre op till hvalfvet jempte Wapenhuset». 1725 fingo alla fönstren solbänkar af »skiön Tälge- elr. Öhlandz Sten». 1726 förstörades det östra fönstret något, och järngallren jämte de gamla, mörka glasen borttogos och ersattes af nya i smidd järnbåge. (Arb. i kyrkan.) 1759 förändrades fönstret på östgafveln från »et smalt och kort lång fönster» till »et stort trind fönster», för att öka belysningen i koret (inv. tillökn., arb. i kyrkan). Nya fönster insattes 1792, hvarvid man beslutat göra bågar af smidt järn. Då sådant ej kunde anskaffas, gjordes de emellertid af trä som förut. Rutorna gjordes större och fönstergluggarna upphöggs (prot. 1791, 1792, räkensk. 1792). Samma år hvitlimmades väggarna invändigt »samt pelarna alt til

hvalfbogan börjar», (prot. 1792, räkensk. 1792). Samtidigt uppsattes äfven en ny altaruppsats (se nedan, inventarierna), utgörande omramning kring det östra fönstret, hvilket då åter hade formen af ett »långfönster». Sådana fönstren detta år blefvo, ha de sedan förblifvit, stora, stickbågiga, med utåt och inåt skränande smygar samt karmar och bågar af trä med ofärgadt glas. Endast det östra fönstret har åter blifvit omgjordt. 1896 insattes nämligen däri ett måladt fönster med ett par änglafigurer samt ornament.

1714 lagades tegelgolfvet i kyrkan, och 1718 inlades trägolf i hela kyrkan i samband med bänkbyggnad (arb. i kyrkan). 1810 omlades golfvet med plansten, (prot. 1808, 1810).

1896 restaurerades kyrkans inre enligt ritningar af arkitekten Agi Lindegren. Därvid restaurerades målningarna (se nedan), och ny inredning utfördes, bestående af altare med altaruppsats och altarring, bänk- inredning, orgel och orgel- läktare samt det ofvan

omtalade fönstret öfver altaret. På ritningen är föreslaget upptagande af två nischer i koret på sidorna om sakristidörren, hvilket ej utförts.

Tornet, som är tillbyggt till den ursprungliga kyrkan (fig. TORN. 53, period c), rider med sin östra mur på långhusets gafvelröste. Gråstensförbandet i murarna är af ungefär samma art, som i långhusets ällsta del, om ock något mindre regelbundet. Bottenvåningen täckes af ett åttadeladt ribbhvalf af tegel; ribborna likna i genomskärning dem i långhusets hvalf III o. IV och äro ej synliga å hvalfvets öfversida. Kapporna äro slagna på stick och en helsten

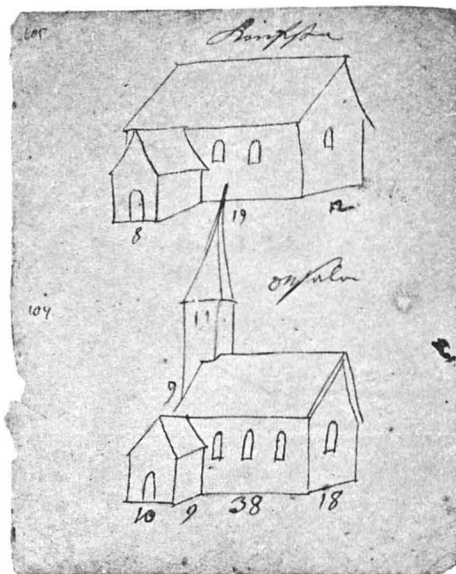

Fig. 64. Knifsta och Odensala kyrkor.
Konceptteckning till fig. 63.
Die Kirchen Knifsta und Odensala im Jahre 1682.
Konzeptzeichnung zur Fig. 63.

tjocka (tegelmått $? \times 13,5 \times 9$ cm.). Hvalfvet hvilar ej på hörnpe-lare eller sköldbågar.

Tornets bottenvåning står i förbindelse med långhuset genom en rundbågig öppning, i hvilken nu finnas dubbeldörrar med stora glasrutor. Golfvet är af tegel. 1724 inlades här golf och ordnades med bänkar, och samma år upptogs den rundbågiga dörröppningen i västmuren med öfverljus öfver dörrarna (arb. i kyrkan). De nuvarande dubbeldörrarna äro koppbarbeslagna och bära

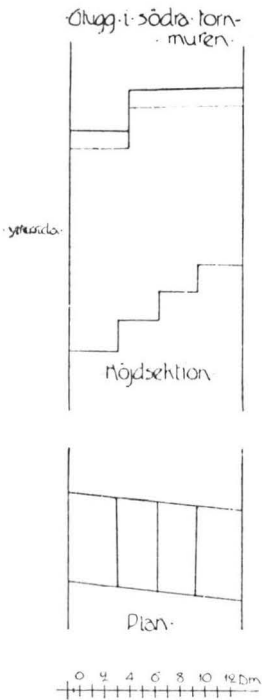

Fig. 65. Odensala kyrka. Glugg med trappa i södra tornmuren.

Maueröffnung mit Treppe an der südlichen Turmmauer.

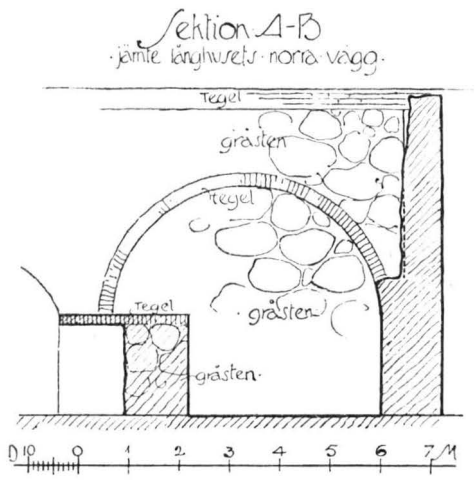

Fig. 66. Odensala kyrka. Sektion genom materialboden med kyrkans norra vägg (A-B å planen fig. 53).

Schnitt A-B, nördliche Wand des Langhauses von der Gerstkammer aus gesehen.

årtalet 1860. Stentrappan utanför lades år 1747 (arb. i kyrkan. Jfr. nedan grafstenarna bland inventarierna).

Närmast öfver hvalfvet finnes i södra muren en glugg med utåt-nedåt riktad trappa (fig. 65); tegel af flera storlekar är använt i dess omfattning. I västra röstet är upptagen en ingång till långhusvinden med stickbågig tegelomfattning (tegelmått $29 \times 13,5 \times 8,5$ cm.). Ofvan hvalfvet finnas spår af tre bjälklag på jämna mellanrum; i några bjälkhål kvarligga brända stockar. Murarna sammanhållas af ankaren af trä med x-formiga ankarslutar

af järn. I öfversta våningen äro fyra rundbågiga gluggar med gråstensomfattning samt botten lagd af tegel. Tornmuren är öfverst afjämnad med tegel. Tornhufven är byggd af trä och täckt på båda takfallen med tjärad träspån; lanterninen brädbeslagen och målad ljus grå; dess fönster ha blyinfattade rutor. Tornspetsen krönes af glob och kors af förgylld koppar.

Om tornets ursprungliga betäckning är intet känt. Å den ällsta afbildningen af kyrkan (i »Afritingar» från 1682; fig. 63 o. 64) finnes en hög, fyrsidig spira, som säkerligen var senare tillkommen än själfva tornet. Om denna och dess ersättande med den nuvarande hufven lämnar kyrkans arkiv upplysningar. Tornspiran, som 1713 var förfallen så väl till hjärtstocken som spånläggningen, reparerades 1715 och beströks med tjära och rödfärg (inv. 1713, arb. i kyrkan o. prot. 1715). Ombyggnaden af tornspiran framgår utförligt af prot. 1788—1795. 1787 besiktigades tornets brister, och beslöts att sätta två järnband rundt tornkroppen samt insätta nytt virke i tornspirans träkonstruktion och täcka den med ny spån. Prot. uppräknar noga alla de olika stockarnas mått. Reparationen uppsköts år för år till 1793, delvis emedan byggmästaren Elfstrand, som skulle leda arbetet, var upptagen vid Gottröra kyrka. Detta år beslöts först att förstora gluggarna i tornet för att möjliggöra klockornas införande, men längre fram ändrades detta beslut till att både gluggarna och tornmuren i dess helhet skulle behållas oförändrad (Obs! att fig. 63 o. 64 visa två gluggar på södra sidan, måste bero på felritning). Däremot skulle tornspiran göras mindre, »ock wille Församlingen framdeles utlåta sig om modellen dertill», hvarpå den ännu kvarvarande hufven byggdes och blef färdig 1794. Protokollen lämna utförliga uppgifter om sättet för arbetets utförande. Församlingen biträdde byggmästaren genom utgörande af s. k. gångled, hvarvid för hvarje dag folk från en viss rotes alla gårdar inställde sig under resp. sexmans befäl. Prot. 1793, 20 maj innehåller bötesbestämmelser för all slags försummelse, bl. a. för sen ankomst om morgonen: »Rätta tiden är kläckan 6 då bönen skal börjas».

Sakristian och materialboden bilda en gemensam utbyggnad vid kyrkans norra sida. Ällst är den västra delen (nuvarande materialboden, fig. 53, period b), hvilken varit täckt med ett tunnhalf af tegel med vederlag i öster och väster (tegelmått 26-27 × 2 × 8-8,5). Af detta återstå några rester å den västra muren samt en hel båge i långhusmuren (se sektionen fig. 66),

SAKRISTIA O.
MATERIALBOD.

gående midt igenom muren — den observerades å insidan vid restaureringen 1896. Det så täckta rummets yttertak torde ha haft takås i riktningen norr—söder, och hela byggnaden slöt sig antagligen till den ursprungliga kyrkans kor (jfr. ofvan s. 59). Det finnes en möjlighet, att detta hus byggts samtidigt med själfva kyrkan, men i byggnadens nuvarande tillstånd är det ej möjligt att afgöra, om det ursprungliga långhusets hörn, som är synligt ofvanför hvalfanfanget, äfven fortsätter ned till marken (fig. 53, den prickade linjen mellan period a och b), eller om utbyggnaden ligger i förband med långhuset. Mot samtidighet med kyrkan talar användandet af tegel, som ej tycks ha förekommit i den ursprungliga byggnaden (fig. 53, period a). Den tillbyggda östra fortsättningen af långhusmuren är inbyggd under tunnhvalfvet och laggd på detsamma.

Den östra delen af utbyggnaden (den nuvarande sakristian) tillkom antagligen samtidigt med den stora tillbyggnaden omkr. 1500 (fig. 53, period e). Den kan också möjligen vara tillbyggd något senare, hvilket dock ej kan afgöras, utan att aflägsna putsen. Den täckes af ett krysshvalf af tegel med ribbor (profilen se fig. 60) och har stått i förbindelse med västra rummet genom ett lågt tegeltunnhvalf (tegelmått $28,5 \times 14 \times 9$ cm.). Härom upplyser kyrkans arkiv 1726 »at man först gjorde en tiock Skilljemuhr mitt uti hene [sacristian] under thet låga hwalfwet och sedan en op-huggen ny dörrgång til then västra dehlen på kyrekiogården, som är beqwämlig til Lyk, Båhr och Materialiers huus; den andra elr. östra dehlen förblef til en wacker och beqwämlig Sacristia» (arb. i kyrkan). Den här omnämnda skiljemuren af gråsten är å planen fig. 53 betecknad som period f. När det västra rummets tunnhvalf raserades och det nuvarande gemensamma yttertaket byggdes, med fall mot norr och hvilande på gafvelrösten, som ej stå i förband med långhusmuren, upplyser ej arkivet. Möjligen skedde det i samband med eldsvådan 1769 och den därpå följande reparationen (jfr. s. 58).

Sakristians fönstersmygar äro stickbågiga, med karmar och bågar af trä samt järngaller. Ett fönster, troligen det östra, reparerades 1715 och ett nytt, troligen det norra, upptogs 1726 (arb. i kyrkan).

Å ritningen till 1896 års restaurering är materialboden borttagen, och en yttertrappa leder på västra sidan upp till sakristians vind. Dessa förändringar äro ej utförda.

VAPENHUS.

Vapenhuset är en tillbyggnad, hvars murar ej ligga i förband med kyrkans. Dess tak döljer det ursprungliga fönstret i

långhusmuren (fig. 53, a, jfr. ofvan s. 61), och dess hvalf skär öfver den yttersta omfattningsbågen å portalen i samma mur (fig. 61), hvilket senare visar, att vapenhuset ej byggts i samband med denna, utan antagligen rätt långt därefter. Hvalfvets konstruktion tyder på samtidighet med sakristians hvalf, d. v. s. vid den stora tillbyggnaden omkr. 1500 (fig. 53, period e). Vapenhushvalvet är ett krysshvalf med ribbor (profilen se fig. 60), synliga å hvalfvets öfversida; kapporna äro slagna på stick (tegelmått 29,5 × 2 × 9 cm.). Portalen är spetsbågig och flersprångig, gjord af tegel. I densamma sitter en dörr, beslagen med rutformigt ställda, enkelt profilerade bräder och försedd med en dörring af järn. Den bekläddes 1716 med »nya listade tvärbräder» (arb. i kyrkan). Öfver portalen finnes en glugg med stickbågig tegelomfattning. Vapenhuset har golf af tegel och är inredt med bänkar kring väggarna.

Kyrkan uppvärmes genom en järnkamin, ställd vid södra UPPVÄRMNING. väggen midt emot predikstolen, och med rökröret gående upp genom en hvalfkappa. I sakristian finnes en mindre järnkamin.

Medeltida kalkmålning.

Korets och långhusets hvalf och väggar äro dekorerade med ursprungligen medeltida kalkmålning, figurscener och ornament. Däremot äro inga spår af målning uppmärksammade i sakristian, vapenhuset eller tornets bottenvåning.

Målningen å väggarna har i senare tid dolts genom whitlimning. ÖFVERKALKNING. Arkivuppgifter om väggarnas whitlimning i samband med förstörande af fönstren finnas från åren 1718 (arb. i kyrkan) och 1792 (prot.). Om väggmålningarna redan förut varit öfvertäckta är ej bekant. Rörande hvalfvens målningar lämnar kyrkans arkiv inga uppgifter. Möjligen kunna de ha berörts af reparationerna å hvalfven 1770 efter eldsvådan 1769 (prot. 1. apr. 1770), samt å hvalfvet öfver läktaren 1781 (prot. 30. sept. 1781, räkensk. 1782).

Enligt fotografier i A. T. A. voro före restaureringen 1896 väggarna whitlimmade jämte sköldbågarnas halfva undersida samt väggpelarna med deras kapital. I hvalf III (se fig. 53) var västra kappans nedre hälft whitlimmad.

1890 upptäcktes väggmålningarna i kyrkan, och i Kungl. bref d. 16/s 1895 rörande restaurering föreskref K. Maj:t enligt Antikvi-

tetsakademiens förslag, att korväggen ej borde dekoreras med nya målningar, utan de gamla aftäckas och restaureras (MBL. VII, VIII.).

RESTAURERING.

Restaurering utfördes 1896 af dekorationsmålaren Edvard Berg, Stockholm, jämte medhjälpare, hvarvid väggmålningarna aftäcktes och de taflor, som man ansåg sig kunna tyda, ifylldes. Vissa mycket fragmentariska taflor å korets väggar ersattes med nya kompositioner. Å norra väggen i travé II funnos (enligt muntligt meddelande af kyrkoherden J. J. Lundén) målningensfragment,

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 67. Odensala kyrka. Hvalfmålning. Kristi himmelfärd (II: 16—18). Gewölbemalerei, um 1500.

som åter öfvertäcktes. Ny dekorerings utfördes å denna vägg (bladslingsor, signerade: P. G. Karlgren 1896) samt III. och IV. travéernas väggar och i hvalf IV (schablonering samt i hvalfvet språkband med datum för restaureringen). Hvalfmålningarna, som aldrig varit täckta af hvitlimning, blefvo vid samma tillfälle delvis påmålade, hvarvid hufvudsakligen konturer och inskrifter ifylldes. Denna behandling omfattade egentligen hvalfvens lägre belägna delar, hvaremot de högre belägna i regel äro orörda. Flera

af inskrifterna ha därvid blifvit oläsligt påmålade eller fellästa (jfr. nedan).¹

Mästarens namn är ej bevaradt till vår tid vare sig genom signatur å målningarna eller genom arkivuppgifter. Tillkomsttiden faller inom perioden 1469—1514, Jakob Ulfssons ärkebiskopstid, emedan hans vapensköld jämte Uppsala domkyrkas äro målade i korhvalfvet (fig. 68, I: 25, 26). En närmare datering är svårligen att söka ur dräkternas och öfriga accessoarers utseende i figurscenerna, emedan dessa i stor utsträckning äro utförda med äldre teckningar som förebilder, hvarför de i regel ej återge dräktmoderna vid tiden för målningens tillkomst. Genom sin allmänna karaktär äro dessa målningar att hänföra till den stora grupp af dylika dekorationer i kyrkor i Uppland och angränsande landskap, som nära sammanhännga med Kumla och Husby-Sjutolfts kyrkors målningar, signerade af *Albert*, målare och pärlstickare i Stockholm. Odensalamålningarna ha en stor allmän likhet med de signerade och dem, som allra närmast likna dessa (= de egenhändiga verken). Dock finnes en viss olikhet i karaktären. Hos de signerades grupp en större förkärlek för starkt utpräglade, karikatyrartade figurer samt profana ämnen jämte de religiösa. Här mer idealiserade, ungdomliga, lugnt neutrala utseenden och ytterst få ickekyrkliga ämnen eller figurer. Denna skiljaktighet tyder på antingen ett särskildt stadium hos mästaren själf eller på en honom närstående lärjunge. Sylwan sluter af den nuvarande olikheten mellan hvalfvens och väggarnas målningar, att de sannolikt äro verk af olika mästare, och ej blott blifvit olika genom restaureringen. Detaljgranskningen af de restaurerade taflorna visar emellertid (jfr. t. ex. I. öster: 5, II. söder: 1. s. 86), att restaureringen varit så genomgripande, att någon slutsats om väggmålningarnas ursprungliga karaktär ej nu kan dragas.

För ett stort antal bibliska taflor i denna kyrka så väl som i hela gruppen ha som förebilder tjänat träsnitt i en från 1400-talets midt i många upplagor spridd träsnittsbok, kallad *Biblia Pauperum*, de fattigas bibel. Denna bok, af hvilken handtecknade exemplar spårats tillbaka till omkring år 1300, visar på hvart och ett af 40 blad en nytestamentlig tafla och två gammaltestamentliga, hvilka senare uppfattades som förebilder till den förra, hvar och en åt-

MÄSTARE;
DATERING.

ALLMÄN
DISPOSITION.

¹ I tryck ha målningarna förut behandlats 1869 af H. Hildebrand i ANT. TIDSKR. II och 1899 af Sylwan i samma tidskrift XIV, hvartill härmed hänvisas för undvikande af upprepade citat i den följande beskrifningen.

följd af en leoninsk hexameter, samt fyra bröstbilder af profeter, hvar och en med en profetia om midtbildens ämne.

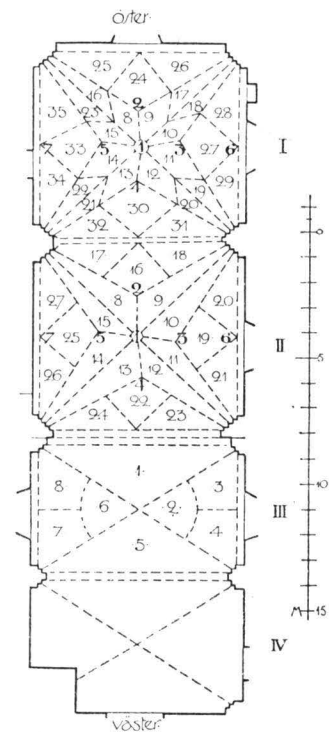
Efterbildningarna i kalkmålning följa ej slaviskt träsnitten. Dels äro detaljerna i regel förenklade, dels äro kompositionerna stundom förändrade efter hvalffältens former. I nedanstående förteckning öfver figurscenerna äro de ämnen och inskrifter, som äga

motsvarighet i Biblia pauperum betecknade med numret å motsvarande blad och figur i denna (t. ex. B. p. XXIII: 3; jfr. öfversikt hos Sylwan s. 190).

De omkring 40 i Odensala återgifna ämnen, som finnas i Biblia pauperum, bilda dock endast ett par hela grupper motsvarande träsnittsbokens blad, och ej ens dessa äro sammanhållna på *en* plats i kyrkan. Planen för tafornas gruppering i rummet är således ej densamma som förebildens. En viss plan torde emellertid ännu vara skönjbar, särskildt om man antager, att gammaltestamentliga scener i vissa fall stå som representanter för de i Biblia pauperum motsvarande nytestamentliga.

I östra kappan af hvarje hvalf förekommer en bild af gudomligheten i högtidliga, representativa framställningar, från väster till öster räknadt i en stegrad serie af helighet: förklaringen, himmelsfärden och treenigheten, den s. k. nådastolen.

Korets hvalf innehåller, dels i nytestamentliga bilder, dels i gammal-

Schematisk plan av valven
med målningarna.

Fig. 68. Odensala kyrka.
Skema af hvalfvens
målningar.
Schema der Gewölbmalereien.

testamentliga förebilder, erinringar om följande ämnen: treenigheten, jungfru Marias upphöjande till himmelens drottning, Kristi dop, barmhertighetsverk och passion. Å korets väggar framställas: å den södra, jungfru Marias barndomslegend: å den östra, Kristi barndom; å den norra, Kristi historia från döden till himmelsfärden.

Hvalf II bär nästan idel gammaltestamentliga historier; de enda undantagen (utom östra kappan, jfr. ofvan) äro Kristi frestelser med bilderna af djäfvulen. II. travéens södra vägg har framställt en helgonlegend, konung Erik den heliges.

Hvalf III framställer Kristi underverk samt en bild ur jungfru Marias legend.

Målningarna äro utförda i kalkfärg på torr grund. De därtill använda färgerna äro: *rödbrunt* (= caput mortuum, en järnoxid), *rött* (= mönja), hvilket i allmänhet öfvergått till blåsvart, *grönt* (= malakit), *svart* (= bensvart), *grått* eller ljusst blågrått samt *gult* (= ockra), hvilket på flera ställen bär tydliga spår af ursprunglig *förgyllning* (t. ex. I: 28 staf, II: 8 och II: 22 lejonet, II: 13 den långa rocken, II: 24 Goliats klubba och Sauls krona, III: 5 slunga).

TEKNIK.

Rödbrunt, grönt och rött äro hufvudfärgerna; det svarta förekommer egentligen i konturer, inskrifter och bårder, och det grå är användt till modellering af ansikten och dylikt.

Ornamentiken, hvilken framgår af afbildningarna, är i hela kyrkan ungefär ensartad, med de skiftningar, som betingats af arkitekturens former, till hvilka ornamentiken nära sluter sig. Ribb-systemen i hvalfven accentueras genom kraftig dekorerings, i öfre delarna af hvalf I med breda olikfärgade band, som skära ribban i sned riktning (fig. 69), i de lägre delarna veckade eller kring en staf löst virade band (fig. 70), i hvalf II på liknande sätt virade blad (fig. 71) och i hvalf III en ornering liknande den först nämnda i hvalf I (fig. 74 o. 76). De platta knutpunkterna bära stora, i profil sedda, stilerade blommor (fig. 69) samt i hvalf II bladrankor tecknade i svart och hvitt på grön botten och två små figurer (fig. 73). Ribbornas sidor m. fl. liknande arkitekturdelar bära schablonerade bårder i brunt med bladmönster (fig. 70). Liknande bårder, men bildade af hela och halfva kors i svart skilja de olika tafloerna (fig. 71). Slingor med långa, smala, på sidorna småflikiga blad, hälften gröna och hälften bruna, utfylla smala svicklar och liknande platser (fig. 69) samt försedda med fembladiga rosor äfven långa, smala hvalfkappor och sköld- och gördelbågar (fig. 71). I hvalf III utlöpa rader af dylika blad, hvartannat bärande en blomma, från hvalfribbornas kanter (fig. 74 o. 76). Denna dekorationens olikhet mot de öfriga hvalfvens förklaras af hvalfvets betydligt enklare konstruktion, som ger plats åt och behof af ett större, kraftigare ornament. Vinranka med drufklasar, blad och

ORNAMENTIK.

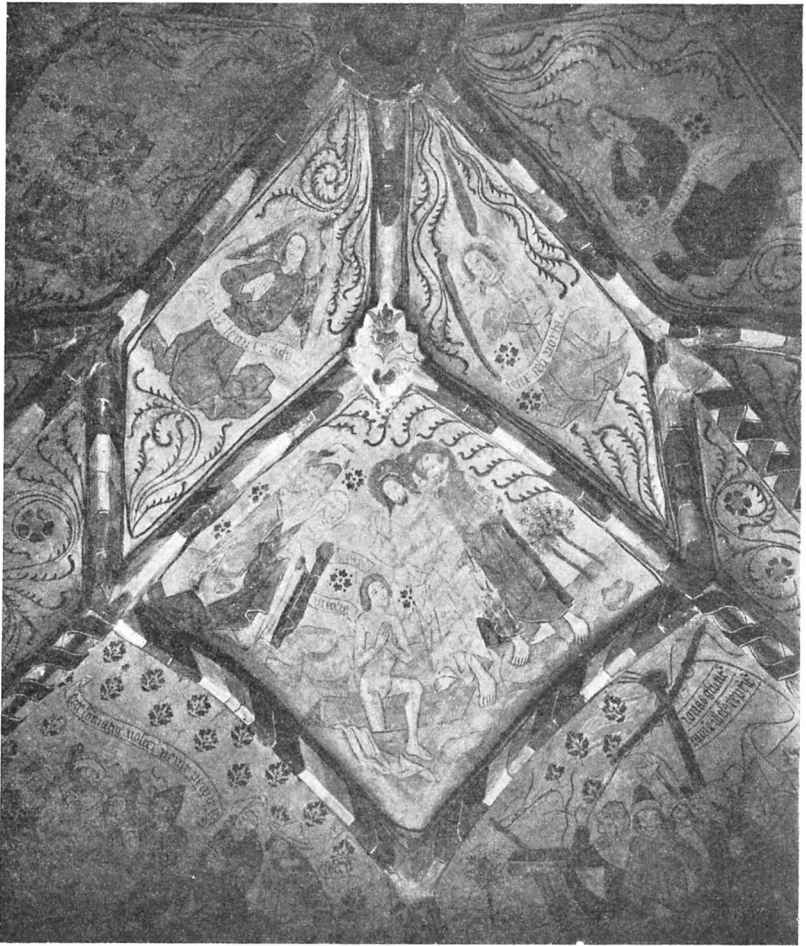

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 69. Odensala kyrka. Hvalfmålning. Änglar med språkband (I: 9–12);
 Lazarus uppväckelse (I: 27).
 Gewölbemalerei, um 1500.

klängen förekommer på en gördelbåge (fig. 76). Bakgrunden i samtliga tafloer utgöres af putsytans färg och är beströdd med blommor målade med schablon i brunt. Sådana förekomma i fem olika fasoner.

Hvalfmålningarnes ämnen och inskrifter äro här förtecknade, märkta med siffror, som dels hänföra sig till hvalfplanen fig. 68, dels till Biblia pauperum, såsom redan ofvan s. 72 påpekats. De i inskrifterna endast genom förkortningstecken angifna bokstäfverna ha här nedan insatts inom klammer [].

FIGURFRAM-
STÄLLNINGAR
I HVALFVEN.

Hvalf I.

I: 8--15. *8 änglar med språkband* (fig. 69), å hvilka äro fördelade de 8 första raderna af en Mariahymn:

Ave maris stella
Dei mater alma
Atque semper u[ir]go
felix celi porta
Sume[n]s illut aue
gabrielis ore
fu[n]da nos i[n] pace
muta[n]s nomen eue

(Hell, hafvets stjärna, guds hulda moder, men dock ständigt jungfru, himlens saliga port. Då du mottar hälsningen »ave» ur Gabriels mun, så stadfäst oss i nåden, vändande om namnet Eva). »Denna hymn var vid denna tid så omtyckt, att 1423 års biskopsmöte påbjöd dess allmänna användande» (Hans Hildebrand: Sveriges Historia II, 384, där äfven Odensalainskriften nämnes).

- I: 24. *Nådstolen*, Gud fader sitter hållande krucifixet framför sig, dufvan sväfvar öfver Kristi hufvud, fyra änglar tillbedja.
- I: 25. *Salomo upphöjer sin moder Bersabe* (1. Kon. 2: 19). B. p. XXXVI: 1. Förebild till Marias kröning. Inskrift: Salomo[n] bersabe.
Uppsala domkyrkas vapensköld, grått kors i rödt fält.
Abels offer (1. Mos. 4: 4). Inskrift: Abel.
- I: 26. *Ester inför Ahasverus* (Ester 5: 2). Konungen utsträcker sin spira mot den knäböjande drottningen. B. p. XXXVI: 3. Förebild till Marias kröning. Inskrift: Assve[us] hester.
Erkebiskop Jacob Ulfssons vapensköld, röd örnfot i grått fält.
Kains offer (1. Mos. 4: 3—5). Inskrift: Kain.
- I: 27. *Lasarus uppväckelse* (Joh. ev. 11: 1—44). B. p. XI: 2. Inskrift: lazar[us] marta. (Fig. 69.)
- I: 28. *Josef kommer till sina bröder med mat* (1. Mos. 37: 12 ff.). Inskrift: Josep. ecce so[m]niator noster uenit uenite te [?] (=Si, den der drömmaren kommer. Lätom oss nu gå etc. 1. Mos. 37: 19, 20).
Josef kastas i brunnen (1. Mos. 37: 20 ff.). B. p. XXVII: 1. Förebild till Kristi begrafning.
Profetbröstitbild. Inskrift: -- detrudit[ur] -st- uetternam (Hanc in cyster- nam: detruditur iste veternam = denne nedstörtas i brunnen, den andre i ålderdomssvagheten. B. p. XXVII: 1).
- I: 29. *Jonas kastas i hafvet* (Jona 1: 15—2: 1). B. p. XXVII: 3. Förebild till Kristi begrafning. Inskrift: ionas glutit[ur] tame[n] illes[us] repe[r]it[ur] (= Jonas slukas, men återkommer oskadd. B. p. XXVII, 3).

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 70. Odensala kyrka. Hvalfmålning. Moses och Israels barn räddade ur Röda hafvet (I: 32).

Gewölbemalerei, um 1500.

Profetbrösbild. Inskrift: Ego dormio et cor meu[m] uigilat Canticoru[m] v^o (= jag sofver, men mitt hjärta vakar. Höga visan 5: 2). *B. p. XXVI*

I: 30. *Kristi dop.* B. p. IX, 2.

I: 31—32. *Vandringen genom Röda hafvet* (2. Mos. 14: 15 ff.). B. p. IX, 1.
Förebild till Kristi dop. — I: 31. *Farao och hans här drunkna.*

- Inskrift: Rex pharao. — 1: 32. *Moses och Israels barn på stranden*. Inskrift: moises. (Fig. 70.) *B. p. XVIII: 2.*
- I: 33. *Synderskan i Simons hus* (Luc. 7: 36 ff.). Inskrift: Dimissa su[n]t ei peccata mult[a] quo[ni]a[m] dilexit m[u]ltu[m] (= henne äro de många synderna förlätta, ty hon älskade mycket. Luc. 7: 47).
- I: 34. *Kopparormen* (4. Mos. 21: 4—9.). B. p. XXV, 3. Förebild till korsfästelsen. Inskrift: lesi cura[n]t[ur] serpe[n]te[m] du[m] specula[n]tur (= de angripne botas, då de betrakta ormen. B. p. XXV, 3).
Profetbrösbild. Inskrift: - - oblat[us] e[st] quia ip[s]e voluit et peccata nostra portauit isa lij^o (= han blef blottställd, emedan han själf ville det, och han bar våra missgärningar. Esaïas 53: 4, 7. B. p. XXV, korsfästelsen).
- I: 35. *Moses slår vatten ur klippan* (4. Mos. 20: 2—11). B. p. XXVI, 3. Förebild till den korsfäste Kristus genomborrande med spjut. Inskrift: - - - [?] popul[us] moy [?] (= Moses folk?) est sacrame[n]tu[m] xp̄i (= cristi) das (= dans) pet[ra] flue[n]te[m] (= detta är Kristi sakrament, stenen som gifver vatten. B. p. XXVI, 3).
Profetbrösbild. Inskrift: foderu[n]t man[us] meas et pedes meos Dat (= de genomborrade mina händer och mina fötter, David; citat ur Psaltaren. B. p. XXV, korsfästelsen).

Hvalf II.

- II: 3. *Man med drake*. (Fig. 73.)
- II: 5. *Man med spjut*.
- II: 8. *Simson rifver itu lejonet* (Dom. 14: 5—6). B. p. XXVIII, 3. Förebild till Kristi nedstigande i dödsriket. Inskrift: ut vis sapso[n]is destrux - - - eo - - - (Ut vis samponis: destruxit ora leonis = såsom Simsons kraft sönderbröt lejonets käftar - - - B. p. XXVIII, 3).
- II: 9. *Simson bär Gazas stadsportar* (Dom. 16: 3). B. p. XXIX, 1. Förebild till Kristi uppståndelse. Inskrift: Sapson.
- I: 10. *Spejarna med den stora drufklasen* (4. Mos. 13: 24). B. p. IX, 3. Förebild till Kristi dop. Inskrift: transito [?] iorda[n]-[?] et porta- ueru[n]t i[n] testi^m (= de öfvergingo Jordan och medförde som vittnesbörd - - -); flumine tra[n]sit[ur] et patria mellis (flumen transitor: et patria mellis aditur = floden öfverskrides, och det honungens land uppnås. B. p. IX, 3).
- II: 11. *Ruben söker vid brunnen* (1. Mos. 37: 29). B. p. XXX, 1. Förebild till änglauppenbarelsen för de tre kvinnorna vid Kristi graf. Inskrift: Sigt- [?] quot rube[n] q[ue?]sivit fratre[m] suu[m] Iosep (= detta föreställer att Ruben sökte sin broder Josef). (Fig. 73.)
- II: 12. *Jonas utspys af hvalfisken* (Jona 2: 11). B. p. XXIX, 3. Förebild till Kristi uppståndelse. (Fig. 73.)
- II: 13. *Abner dödas svekfullt af Joab* (2. Sam. 3: 27). B. p. XXI, 1. Förebild till Judaskyssen. Inskrift: le[gitur] regum iij^o q[uod] ioab uenit ad abner i[n] dolo et tra[n]sfixit eu[m] gladio ioab sig[na]t iuda[m] (= I konungaböckernas tredje kapitel läses, att Joab kom till Abner med svek och genomborrade honom med svärdet. Joab betecknar Judas).

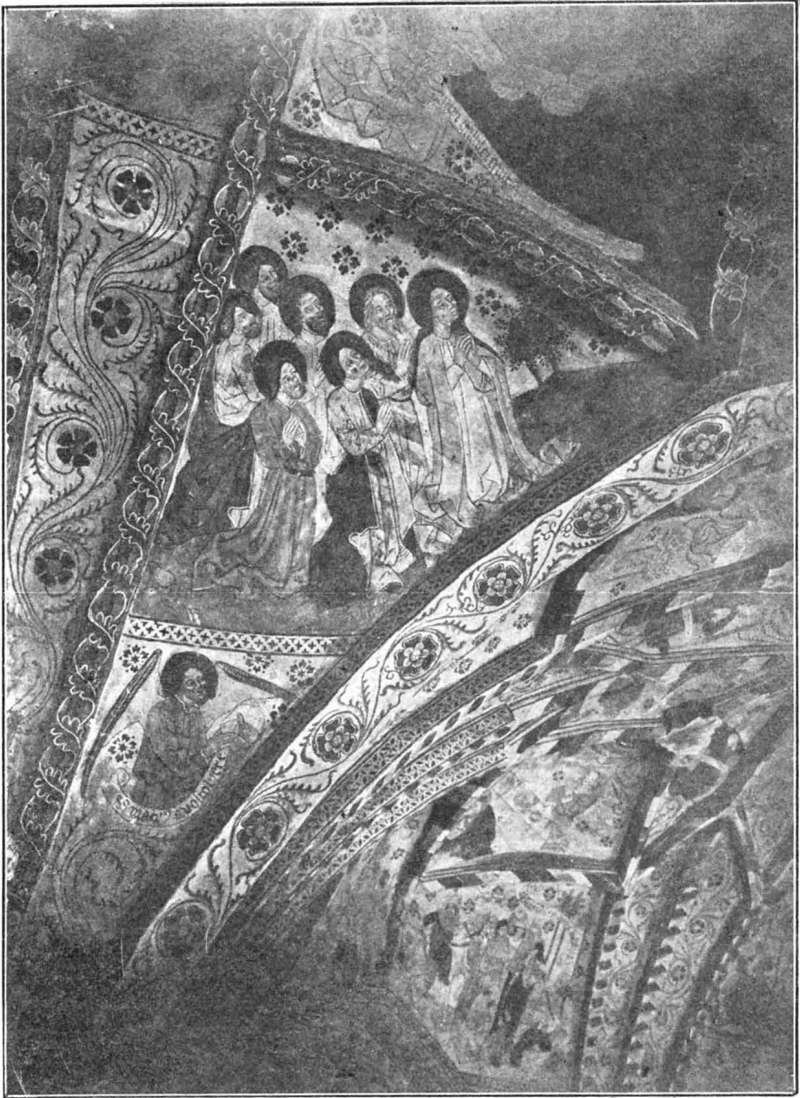

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 71. Odensala kyrka. Hvalfmålning. Maria och apostlar
vid Kristi himmelsfärd (II: 17).
Gewölbemalerei, um 1500.

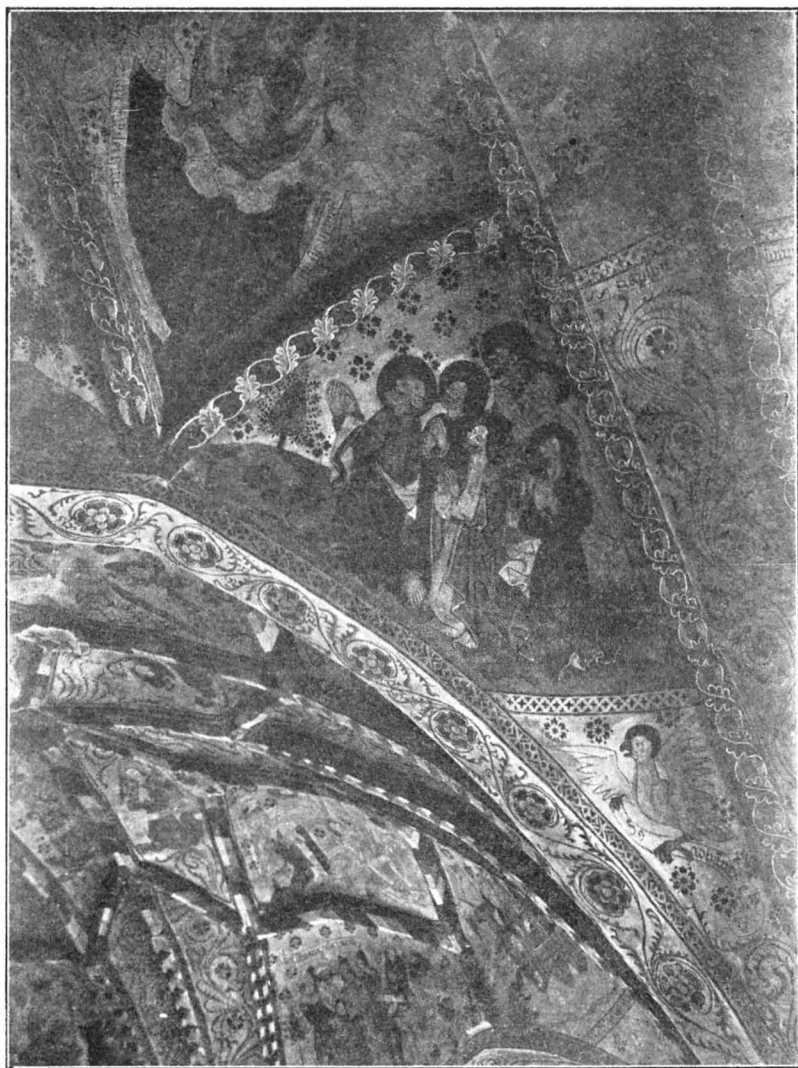

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 72. Odensala kyrka. Hvalfmålning. Apostlar vid
Kristi himmelfärd (II: 18).
Gewölbemalerei, um 1500.

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 73. Odensala kyrka. Hvalfmålning. Ruben söker vid brunnen (II: 11); Jonas utspys af hvalfisken (II: 12).
Gewölbemaleriet, um 1500.

- II: 14. *Kristus frestas af djäfvulen att göra stenar till bröd* (Math. 4: 3—4, Luc. 4: 3—4). B. p. X, 2. Inskrift: Si fili[us] dei es dic ut lapides panes fiant (= om du är Guds son, så säg att dessa stenar varda bröd. Math. 4: 3).
- II: 15. *Kristus frestas af djäfvulen* (Math. 4: 8—11, Luc. 4: 5—8). Inskrift: vade zatanas (= gå bort, Satan. Math. 4: 10).
- II: 16—18. *Kristi Himmelsfärd*. B. p. XXXIV, 2. Framställningens midtparti (II: 16), Kristus visande sina sårmärken, öfverensstämmer till kompositionen mer med B. p. XXXVII, Yttersta domén, under det att de knäböjande Apostlarna och Maria (II: 17 och II: 18) motsvara B. p. XXXIV. Inskrift: uiri gallilei qui a - - - - assu[m]pt[us]

- e[st] i[n] celu[m] sic ueniet (Viri gallilei quit aspicitis in celum. Hic Jesus, qui etc. = I Gallileiske män, hvarföre stån I och sen mot himmelen? Denne Jesus, som blifvit upptagen till himmelen, han skall så komma, - - - Apg. 1: 11). (Fig. 67, 71 o. 72.)
- II: 17. *Evangelisten Matheus symbol*, en bevingad människa. Inskrift: S[us] mate[us] apostol[us] et e (evangelista = Den helige Matheus, apostol och evangelist). (Fig. 71.)
- II: 18. *Evangelisten Johannes symbol*, en örn. Inskrift: S[us] ioha[n]nes eta (Sanctus Johannes evangelista). (Fig. 72.)
- II: 19. *Daniel i lejonkulan får mat af profeten Habakuk, förd af en ängel*. Inskrift: gens h[e]c crudelis facit i[n] morte[m] danielis (= detta grymma folk traktar efter att döda Daniel. B. p. XXII: 3).
- II: 20. *Josef säljes till de midianitiska köpmännen* (1. Mos. 37: 25 ff.). B. p. XVII, 1. Förebild till Judas mottagande af de trettio silfverpenningarna. Inskrift: te sig[na]t cristu[m] iuuenis ue[rum]dat[us] iste (Te signat Cristum: juvenis venundatus iste = Dig, Kristus betecknar denne sålde yngling B. p. XVII, 1).
- Profetbrösbild*. Inskrift: - - fia[n]t dies ei[us] paua et episcopatu[m] e[us] - - Da[ui]t (B. p. XVII, De trettio silfverpenningarna).
- II: 21. *Josef säljes till Potifar* (1. Mos. 37: 36). B. p. XVII, 3. Förebild till de trettio silfverpenningarna.
- Josefs blodiga rock framlämnas till Jakob* (1. Mos. 37: 31—33). B. p. XVI, 1. Förebild till Judas underhandling med prästerna. Inskrift: uide si tunica filij tui sit anon (= känner du igen, om det är din sons rock eller icke? 1. Mos. 37: 32) uera pessima deu[or]auit filiu[m] me[um] Josep (fera pessima devoravit etc. = ett grymt vilddjur har uppslukat min son Josef. 1. Mos. 37: 33).
- Profetbrösbild*. Inskrift: qui x̄pm ve[n]dis Judas atartara tendis (= då du säljer Kristus, Judas, går du mot helvetet. B. p. XVII, 2, De trettio silfverpenningarna).
- II: 22. *Daniel befrias ur lejonkulan*, hans fiender störtas däri (Dan. 6: 23—24). B. p. XXXI, 1. Förebild till Kristus som örtagårdsmästaren. Inskrift: da - - - pheta (Daniel propheta = profeten Daniel).
- II: 23. *Elisa hånas af piltar från Betel*: dessa rifvas ihjäl af björnar (2. Kon. 2: 23—24). B. p. XXIII, 3. Förebild till Kristi törnekröning. Inskrift: descende calue de mo[n]te (= kom ned från berget, flintskalle 2. Kon. 2: 23) percussit ira dei derisores helisei (=guds vrede slår Elisas förhånare. B. p. XXIII, 3).
- Evangelisten Lucas symbol*, en bevingad oxe. Inskrift: S[us] lucas ewa[n]gelista. (Fig. 76.)
- II: 24. *Goliat slagen af David* (1. Sam. 17: 50—51). Inskrift: Si[n]gna[us] te criste gollia[m] [con]teret iste (= betecknande dig, Kristus, förgör denne man Goliat. B. p. XXVIII, 1, David afhugger Goliats hufvud, förebild till Kristi nedstigande i dödsriket).
- Evangelisten Marcus symbol*, ett bevingadt lejon. Inskrift: S[us] marc[us]. (Fig. 76.)
- II: 25. *Noaks blygd* (1. Mos. 9: 21—23). B. p. XXIII, 1. Förebild till Kristi törnekröning. Inskrift: noe Cam.

- II: 26. *Dauids triumf* (1. Sam. 18: 6—7). B. p. XIV, 1. Förebild till Kristi intåg i Jerusalem. Inskrift: Hostem qui strauit laudat[ur] carmine dauit (= David, som slog fienden, firas med sång. B. p. XIV, 1) Dauit.
Profetbrösbild. Inskrift: panem de celo prestitisti illis Bap̄ie - - (bröd från himmelen har du gifvit åt dessa — ? —).
- II: 27. *Mannaregnet* (2. Mos. 16: 4 ff.). B. p. XVIII, 3. Förebild till nattvarden. *Profetbrösbild*. Inskrift: Da[ui]t - - pane[m] angelorum maducau - - - -
 - - - - (- - - - änglarnas bröd - - - ? - - - - Ps. 78: 25?).

Hvalf III.

- III: 1. *Kristi förklaring*. B. p. XII, 2. Inskrift: d[omi]ne faciam[us] hic tria tabernacula (= Herre, lätom oss här göra tre hyddor. Marc. 9: 5); helias (Elias) - - - specios[us] forma pre filijs hominum (= - - skön till utseendet framför människornas söner). (Fig. 74.)
Påfven Gregorius den store, en af de fyra latinska kyrkofäderna. Inskrift: passio xpi ad memorim reuertetur. grego[us] (= må Kristi pina återkallas i minnet. Gregorius). (Fig. 74.)
Hieronimus, kardinal, en af de fyra latinska kyrkofäderna, uttagande en törntagg ur ett lejons tass. Inskrift: pasio tua d[omi]ne singulare e[st] remedium[m]. gero[n]i[us] (= din pina, o herre, är det enda läkemedlet. Hieronymus). (Fig. 74.)
- III: 2. *Kristus bespisar 5,000 män* (Joh. ev. 6: 5 ff.).
Trå profetbrösbilder: Inskrift: a[n]dreas dixit hic e[st] puer q[ui] hab[e]t qui[n]q[ue] panes — et duos pices sed h[ae]c q[ui]d sunt i[n]t[er] ta[n]tos (= Andreas sade: här är en pilt, som har fem bröd och två fiskar, men hvad förslår detta bland så många? Joh. ev. 6: 8, 9).
- III: 3. *Det stora fiskafänget* (Luc. 5). Inskrift: preceptor totam nocte[m] labo[r]am[us] et nichil cepim[us] (= Mästare, vi hafva arbetat hela natten och fått intet. Luc. 5: 5).
Profetbrösbild. Inskrift: - - - ve iu [?] - - - .
- III: 4. *Liknelsen om vingårdsmännen* (Math. 20: 1—16). Inskrift: Ite i[n] uinea[m] mea[m] q[uod] iustu[m] e[st] dabo vob[is] tolle q[uod] tuu[m] e[st] et uade ū - - - (?) mi[h]i face[r]e q[uod] volo (= gån i min vingård, och hvad skäligen är skall jag gifva eder. Tag det som är ditt och gå. Eller må jag icke göra hvad jag vill? Math. 20: 4, 14, 15).
Profetbrösbild. Inskrift: - - - - it - - - .
- III: 5. *Legenden om enhörningen i jungfru Marias sköte*. (Då enhörningen jagas, söker han skydd i skötet hos en ren jungfru.) Inskrift: te [?] vir - - - - . (Fig. 76.)
Fågel Fenix i sitt brinnande näste. (Fig. 76.)
Ambrosius, biskop, en af de fyra latinska kyrkofäderna. Inskrift: pas - - - - - omn(?)ittere beneficiu[m] - - - a[m]broziu - - - (passio tua omni terre beneficium = ditt lidande är hela världens välfärd. Ambrosius). (Fig. 76.)

Fig. 74. Odensala kyrka. Hvalfmålning. Kristi förklaring, Gregorius och Hieronymus (III: 1).
Gewölbemalerei, um 1500.

Foto. S. Wallin 1910.

Augustinus, biskop, en af de fyra latinska kyrkofäderna. Inskrift: Respice vulnera red - - - - - ustinus (redemptoris. Augustinus = Betrakta återlösarens sår. Augustinus). (Fig. 76.)

- III: 6. *Kristus utdrifver en djäfvul från en döfstum* (Luc. 11: 14 ff.). Inskrift: beat[us] ue[n]ter qui te porta[y]it et ube[r]a q[uae] suxissti (= Salig är den kved, som dig burit hafver, och de spenar som du diat. Luc. 11: 27).

Två profetbröstitbilder. Inskrift: hō igemueit oru [?] ini [?] q[ui] [?] talē e⁹ recorda - - - - malū bo - - - - malū.

- III: 7. *Kristus sofver i skeppet* (Math. 8: 23—27). Inskrift: D[omi]ne salua nos perimus q[ua]llis e[st] hic q[ui] ve[n]te et ma[r]te obe[di]u[n]t (= Herre, fräls oss, vi förgås. — Hvad är denne för en, att både vädren och hafvet äro honom lydiga. Math. 8: 25, 27).

Profetbröstitbild. Inskrift: Juliu[m] - - - - ter - - - - .

- III: 8. *Kristus botar den blinde Bartimeus* (Marc. 8: 46—52). Inskrift: fili Da[ui]d[is] miserere mei quit vis ut faciam tibi d[omi]ne ut uidea[m] lumen (= Davids son, förbarma dig öfver mig! Hvad vill du, att jag skall göra dig? Herre, att jag må få min syn (Marc. 10: 48, 51).

Profetbröstitbild. Utplånad inskrift.

Schema för väggmålningarnas placering i Odensala kyrka.

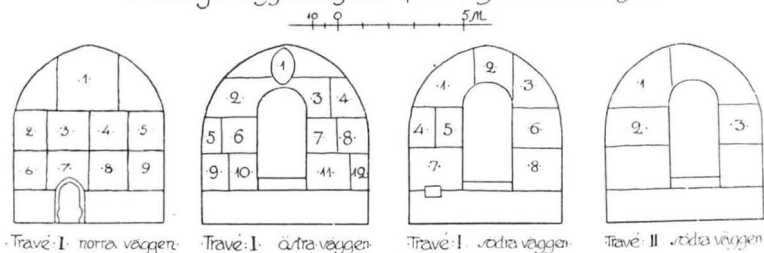

Fig. 75. Odensala kyrka. Skema af väggarnas målningar.
Schema der Wandmalereien.

Travé I.

Norra väggen:

- I. norr: 1. *Korsfästelsen*. B. p. XXV, 2. Två knektar till höger, nymålade 1896.
I. norr: 2. *Pietà*.
I. norr: 3. *Kristi begrafning*. B. p. XXVII, 2. Utplånad inskrift.
I. norr: 4. *Kristus predikar för andarne i fängelset*. B. p. XXVIII, 2.
I. norr: 5. *Kristi uppståndelse*. B. p. XXIX, 2.
I. norr: 6. *Kristus som örtagårdsmästaren* (Joh. ev. 20: 1—18). B. p. XXXI, 2.
Kristus och Tomas (Joh. ev. 20: 24—29). B. p. XXXIII, 2. Inskrift: - - - - beati q - - - - (= Saliga äro de som icke se och dock tro. Joh. ev. 20: 29).
I. norr: 7. *Vandringen till Emaus*.
Kristus och lärjungarna till bords i Emaus.

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 76. Odensala kyrka. Hvalfmålning. Hvalf III mot väster. Legenden om enhörningen (III: 5) m. fl. bilder. Gewölbemalerei, um 1500.

- I. norr: 8. *Kristus går genom lyckta dörrar* (Joh. ev. 20: 19). B. p. XXXII, 2?
 I. norr: 9. *Gregorii mässa*, vid hvilken hostian förvandlade sig till Kristus med tecknen af sitt lidande. Till stor del nymålade 1896. Utplånad inskrift.

Östra väggen.

- I. öster: 1. *Ängel*. (Signerad: E. Törnbom 1896.)
 I. öster: 2. *Marias bebådelse?* B. p. I, 2. förvanskad genom restaureringen.
 I. öster: 3. *Marias möte med Elisabet*.
 I. öster: 4. *Gideon och undret med ullen?* (Dom. 6: 36—40). B. p. I, 3. Förebild till Marias bebådelse. Inskrift utplånad. Skinet har, om ämnet ursprungligen varit det här antagna, vid restaureringen försvunnit.
 I. öster: 5. *Arons grönskande staf?* (4. Mos. 17). B. p. II, 3. Förebild till Kristi födelse. Förvanskad genom restaureringen, så att mannen håller en slef i stället för ett rökelsekar och ljusstaken på altaret bär ett brinnande ljus i stället för den grönskande stafven.
 I. öster: 6. *Kristus och den samaritiska kvinnan*. (Nymålade år 1896.)
 I. öster: 7. *De heliga tre konungarnas tillbedjan?* B. p. III, 2. Endast en del af taflan med konungarna finnes kvar.
 I. öster: 8. *Drottningen af Saba inför Salomo?* (1. Kon. 10). B. p. III, 3. Förebild till heliga tre konungars besök. Inskrift: - - - uit [?] - - - ta - - - si - - - ta - - - m.
 I. öster: 9. *Getsemane*. (Nymålade år 1896.)
 I. öster: 10. *Korsbärningen*. (Nymålade år 1896.)
 I. öster: 11. *Afgudabildens nedstörtande vid flykten till Egypten*. B. p. VI, 2. Inskrift: - - - pl - - - t - - - a - - - h - - - basa.
 I. öster: 12. *David får befallning af Gud att draga till Hebron?* (2. Sam. 2: 1). B. p. VIII, 1. Förebild till återkomsten från Egypten.

Södra väggen.

- I. söder: 1. *Joachims offer*.
 I. söder: 2. —?— Gubbe och gumma med gloria mötas. En herde står bredvid.
 I. söder: 3. *Joachim mottager änglauppenbarelsen bland hjordarna*.
 I. söder: 4. *Joachim och Anna mötas vid Gyllene porten*.
 I. söder: 5. —?— Kvinna med gloria sitter bedjande.
 I. söder: 6. *Maria går uppför tempeltrappan*.
 I. söder: 7. *Kristus inför Pilatus*. (Nymålade år 1896.)
 I. söder: 8. *Den heliga släkten*.

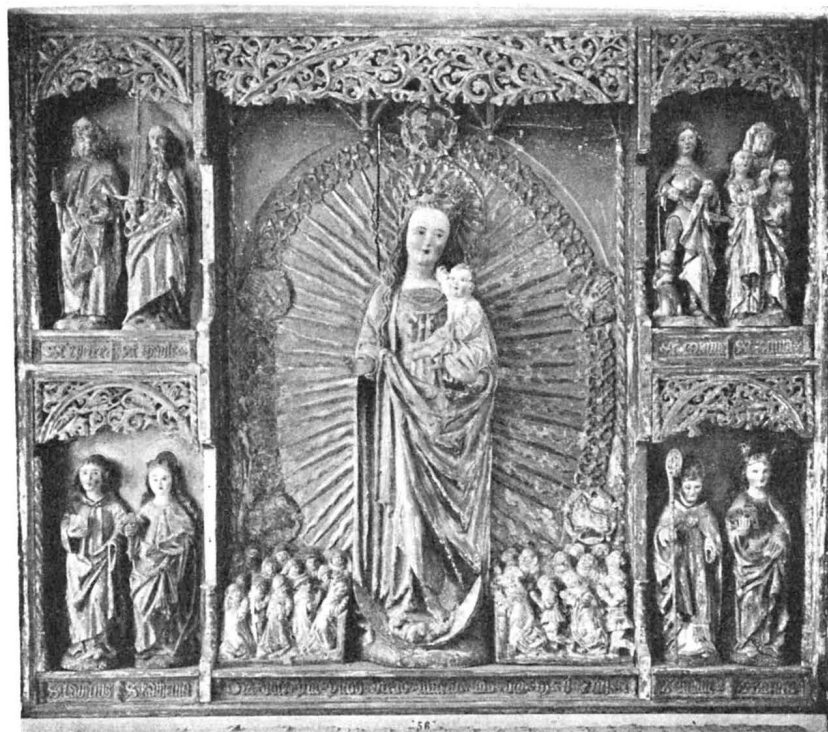
Travé II.

Södra väggen.

- II. söder: 1. *Konung Erik den helige låter predika för finnarna?* Af restauratorn är scenen uppfattad som Kristus vid 12 års ålder i templet. Inskrift: Josep maria. Kompositionen öfverensstämmer i flera afseenden med motsvarande bild ur Erikslegenden

från Uppsala domkyrkas medeltida altarskåp, afbildadt i Peringskiöld, Monumenta Ullerakerensia. Sthlm 1719. Jfr. öfriga taflor på denna vägg.

- II. söder: 2. *Erik den heliges sjöfärd till Finland?* Inskrift: - - - tor [?] - - -
 II. söder: 3. *Erik den heliges kröning?* Jfr. Peringskiöld.

Foto, S. Wallin 1910.

Fig. 77. Odensala kyrka Altarskåp, dateradt 1514. Corpus.

Nu i Statens historiska museum, Stockholm.

Schnitzaltar vom Jahre 1514, wahrsch. schwedischer Arbeit.

Inredning och lösa inventarier.

Altare och altarring af trä, i gotikimitation. Altaruppsats, ALTARE, bestående af krucifix samt statyetter af Maria, Johannes och änglar under en öppen, gotisk baldakin, allt af bonad ek. Förfärdigadt 1896 efter ritning af arkitekten Agi Lindegren, — Altaret stod tidigare ett stycke från östväggen fritt på golvet. På detsamma stod det 1514 daterade altarskåpet (se ofvan s. 63). Altaret med skåpet flyttades 1714 till väggen (arb. i kyrkan). 1793 utbyttes skåpet

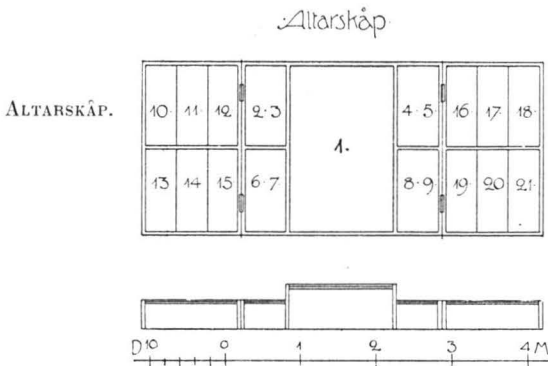

Fig. 78. Skema af altarskåpet fig. 77.
Schema des Schnitzaltares Fig. 77.

Corpus: 1. Jungfru Maria med Kristusbarnet, framställd som »den apokalyptiska kvinnan» (jfr. Uppenbarelseboken 12:1) stående på månen och omgifven af en aureola (stålkrans) inom en krans af rosor, hvarpå äro fästade Kristi vapen, hans fem genomstungna lemmar. Madonnan tillbedes af representanter för olika stånd och värdigheter; till höger: konung, drottning, riddare och damer; till vänster: påfve, kardinal, biskop och andliga af lägre grader. Inskrift: Ora voce pia pro nob [= pro nobis] vingo maria ano dni m d xiiij (= Bed med from röst för oss jungfru Maria. Herrens år 1514). 2. St Petre. 3. St Pavle. 4. St Martine. 5. St Anna. 6. S Lavre[n]tius. 7. S Kathrina. 8. S Erasme. 9. S Barbra.

Vänstra flygeln: 10. Sanct[us] Philipp[us]. 11. Sanct[us] Jacob[us]. 12. Sanct[us] Andrea. 13. Sanct[us] Ericus. 14. Sanct[us] thome. 15. Sancte Bartholmee.
Högra flygeln: 16. Sanct[us] Jonha[n]nes. 17. Sancte Mathee. 18. Sancte Jacobe. 19. Sanct[us] symon. 20. Sancte Juda. 21. Sanctus Ola[us] Rex.

Flyglarnas yttresidor bära målningar, som numera äro ytterst fragmentariska, så att ämnena ej kunnat bestämmas; de ha utgjort tafvor med flera figurer.

Altarskåpet är antagligen svenskt arbete.¹ 1714 flyttades det jämte altaret intill östra väggen (arb. i kyrkan). 1793 nedtogs det från altaret, som då fick ny altaruspsats, och hängdes i två delar i tornets bottenvåning (inv. 1819, 1829). 1871 såldes det för 100 riksd. riksmünt till Statens historiska museum, Stockholm (inv.n:r 4510).

ÄLDRE ALTAR
UPPSATS.

Altaruspsats af trä, bestående af pilastrar och båge, som omfattat korfönstret, sol med moln och änglahufvud (fig. 79), som krönt bågen, kors med svetteduk, som stått midt för fönstret, samt

mot en ny altaruspsats (se nedan). 1896 utbyttes denna mot den nuvarande.

Altarskåpets (fig. 77) form och indelning framgå af fig. 78. Corpus och flyglarnas insidor ha skulpterade och polykromerade figurer, under hvilka stå inskrifter i minuskler med initialer i majuskler, skurna i relief. Innehåll och inskrifter äro här förtecknade under numrering, som hänvisar till skemat fig. 78.

¹ De medeltida träskulpturerna äro bestämda af Fil. Lic. Frih. Carl R. af Ugglas.

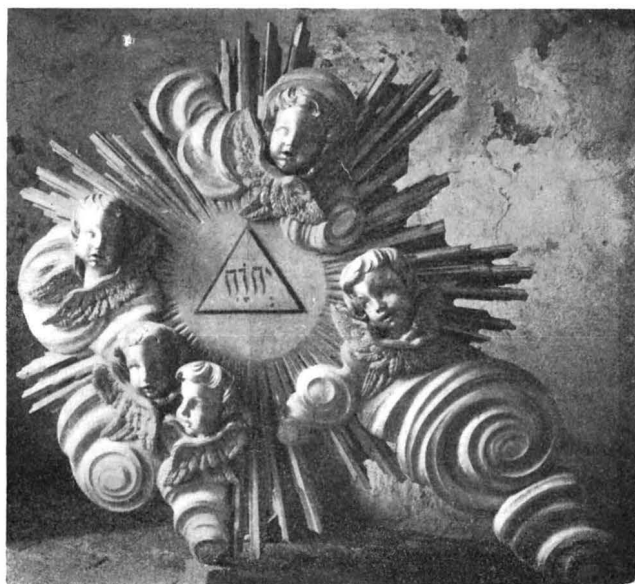

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 79. Odensala kyrka. Krön till altarpupsats, 1792.
Vergoldete Holzschnitzerei von einem Altar, 1792.

symboler af lagen och evangelium. Pilastrarna målade i blågrön marmor, öfriga delar förgyllda i två nyanser. Solens höjd 175 cm. — Inköpt och uppsatt 1792, färdigt 1793 (prot., räkensk.). Utfördt efter ritning »af Kongl: Öfver Intendents Contoiret. den 23 Januarii. 1788». Nedtaget 1896. Förvaras dels i tornets bottenvåning, dels i materialboden.

Ett altare vid väggpelaren, där predikstolen nu står, nedrefs SIDOALTAREN. 1714 (då kalladt »offeraltare») såsom obrukligt och för att bereda plats för predikstolen. »En slät sten med munkstil låg därpå» (arb. i kyrkan).

S:t Petri altare omtalas 1334 (Dipl. Suec.) i kyrkoherden Emunds testamente: »Item ad altare beati petri in ecclesia mea molendinum aereum tali condicione quod curatus ecclesie sit astrictus ad emendum unum pund cere ad idem altare annuatim» (= dessutom [gifver jag] till den helige Petri altare i min kyrka en väderkvarn, med förbindelse för kyrkoherden, att årligen köpa ett pund vax till detta altare).

Ett »stenbord eller muradt altare» borttogs 1714 ur sakristian ALTARE I
SAKRISTIAN. (arb. i kyrkan).

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 80. Odensala kyrka. Predikstolen; snidad fyllning
å bröstvärnnet med Gyllenstiernska vapnet; 1714.

Geschnitzte Tafel der Kanzelbrüstung, mit dem Wappen des Hauses Gyllenstierna
geschmüekt. Vom Jahre 1714.

PREDIKSTOL.

Predikstol af trä med profileradt listverk (se fig. 81) och skulpterade fyllningar å bröstvärn (fig. 80) och trappbariär, bärande Gyllenstiernska vapnet (detta är såtillvida oriktigt återgifvet, som stjärnan här är 6-, ej 7-uddig). Underdel med konsoler, avslutad med en drufklase. Bokbräde med änglahuvud. Himmel med rökfat samt stjärnströdd glob, på hvilken ligger ett lamm på en bok. Under himmeln hänger en dufva, därbakom på väggpelaren en sol. Dörr till trappan med öfverstycke; å detta inskriften: *Sub Pastore Mag: Gust : NORDSTEDT . 1715*. Hela predikstolen 1896 målad i ek(!), skulpturornamenten förgyllda, vapensköldarna och globen

blå, lammet hvitt. — Uppsattes 1714, »måladt med marmor färg och kostel: förgylld», till större delen bekostad af grefve Carl Gyllenstierna (jfr. kalken nedan) (arb. i kyrkan).

1713 fanns »en gamäl söndrig Predikstohl af sleta bräden utan måhning» (inv. 1713).

Timglas med fyra glas, märkta $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$, monterade i träställ på fot af skulpterad, förgylldt trä i rokokostil. H. 57 cm. Inköpt 1775 (arb. i kyrkan). Står på predikstolen.

Nummertaflor, ett par. Ramen förgylld och prydd med skulpterade ornament, öfverst en sol, nedtill palmkvistar och en krans, det hela stående på en kolonn. Taflans H. 173 cm., kolonnens 142 cm. I den ena ramen är insatt en oljemålning på väf föreställande Kristi dop. Troligen tillkomna i samband med altarpopsatsen 1792—93 (in v. 1819 och följ.).

1768 skänktes af pastor ett par nummertaflor (arb. i kyrkan). I inv. 1781 upptas 2 gamla nummertaflor.

Bänkar, öppna, med ornering i gotikimitation, målade bruna, gjorda 1896 efter ritning af Agi Lindegren. — 1714 gjordes nya bänkar i koret, en på norra sidan för prästen och en på södra sidan för klockaren och nattvardsgudomen (jfr. nedan: korstolssidan), 1718 i kyrkan. 1724 gjordes bänkar i rummet under tornet. (Arb. i kyrkan.) Reparationer å bänkarna nämnas ofta i arkivet.

Korstolssida af furu (fig. 82). I Statens historiska museum, Stockholm. På yttre sidan skulpterad med en bladranka i relief, på inre sidan försedd med urtagningar, som tyda på att den tillhört främre delen af stolen, i hvilken pulpet varit inrättad. All färg borta. H. 206 cm., B. 37 cm., Tj. 4.5 cm. Inköpt till Statens historiska museum 1888 från antikvitetshandlaren A. Mattsson. Stockholm, för 10 kr., (inv. nr 8339). Troligen afse följande

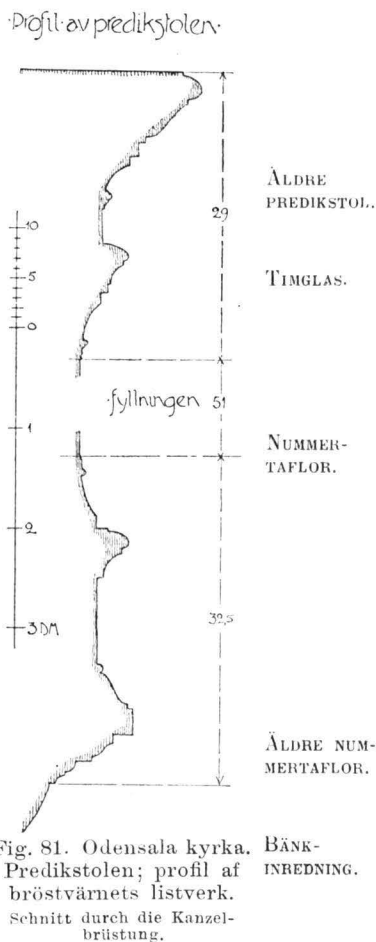

Fig. 81. Odensala kyrka. Predikstolen; profil af bröstvärnets listverk. Schnitt durch die Kanzelbrüstung.

BÄNK-
INREDNING.

KORSTOL.

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 82. Odensala kyrka.
Korstolsida. Nu i Statens
historiska museum,
Stockholm.

Fragment eines Chorstuhles.

BOKSTOL.

KORSKRANK.

PYRAMIDER.

ORGEL-
LÄKTARE.

ORGEL.

uppgifter denna korstol: 1) Peringskiöld, Monum.: »på prestestolen fins dessa ordh efterst[?] på gafueln Anno dñi 1531 Laurentij Pet. [?] temp Andreas petri curatus Nicolaus andrea pictor». 2) Kyrkans arkiv: »den gamble, trånge och höge Bäncken i Choret, som både Presten och Klockaren sulto Uti och älljest borttog det södra fönstretz Lius blef nederrifven» (arb. i kyrkan 1714).

Bokstolen på södra sidan i koret omtalas 1758 (inv.), 1763 (arb. i kyrkan) och 1774 (prot.).

Ett korskrank nämnes 1715, då det såsom gammalt och hinderligt nedtogs för att lämna plats åt predikstolen (arb. i kyrkan); det hade alltså sin plats vid gränsen mellan hvalfven I och II. (Jfr. nedan: triumfkrucifixet.)

Pyramider af trä, ett par, obeliskformiga, genombrutna i stjärnmönster, krönta af ett rökfat likt predikstolens. Målade 1896 i ek (!) och förgyllning. H. 248 cm. Inköpta 1714 och efter korskrankets nedtagning »wed Chor dörren oprättade», d. v. s. på den plats, där korskrankets dörr förut var, (inv. tillökn.). Stå nu vid sidorna om altaret.

Orgelläktare, byggd 1896 i kyrkans västra del (se planen fig. 53) med träpelare och barriär i gotikimitation, målade i brunt, efter ritning af Agi Lindegren.

Orgel, byggd af Åkerman & Lund, Stockholm, 1896, med fasad i gotikimitation, målade i brunt, efter ritning af Agi Lindegren.

1713 fanns ett »litet Orge wärck nogot förloradt» (inv. 1713), »som våra Förfäder med stoor omkåstnad här i kyrekjan låtet giöra» (prot. 1718: Dom: Invoc.). Det stod på en liten läktare i kyrkans nordvästra hörn intill 1718, då det flyttades till en ny läktare, som sträckte sig tvärs öfver kyrkan (arb. i kyrkan 1718: dom: Roy.).

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 83. Odensala kyrka. Triumfkruzifix.
Geschnitztes Triumphkruzifix. 15. Jht.

I Öfverintendentsämbetets arkiv finnas tre ritningar till orgel, hvaraf den slutligt godkända är försedd med öfverintendenten Adelerantz' namnteckning 1788.

1792 inköptes emellertid öfre delen af en orgel från Storkyrkan i Stockholm och uppsattes med 10 fulla stämmor (prot. 1791, 1792). Reparationer å orgel och läktare förekomma ofta i protokollen.

Dopfunt finnes numera ej. I inventarierna från 1713—1781 nämnes en dylik af sten. 1726 målas funt-taket (arb. i kyrkan). DOPFUNT.

Triumfkruzifix af trä (fig. 83 o. 84). Figuren skuren i ek, polykromeringen till största delen borta: höftklädet har varit förgylldt med blått foder, törnekronan grön. H. 182 cm., bredd mellan fingerspetsarna 202 cm. Vid sidosåret och under armbågarna ha varit fästade plastiskt utförda bloddroppar. Af korset återstår blott en fyrpassformad tafla med Evangelisten Matheus symbol, skuren i relief, H. 48 cm., samt ett fragment af en dylik med TRIUMF-
KRUCIFIX.

evangelisten Johannes symbol. Antagligen 1425-1475. — 1715 nedtogs det tillsammans med korskranket, på hvilket det förut stod jämte andra bilder, samt hängdes på norra sidan i kyrkan (arb. i kyrkan). Ingick troligen jämte följande i »Ett Partie gl. Taflor

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 84. Odensala kyrka. Detalj af triumfkrucifixet fig. 83.

Kopf des Gekreuzigten, Fig. 83.

och Diverse gl. Trädsaker på Hvalfvet öfver Sacristian och i Bårhuset» (inv. 1819), där det kvarlåg till 1910. Förvaras nu i tornets bottenvåning.

FRAGMENT AF
MEDELT. TRÄ-
SKULPTURER.

Mindre krucifix af trä, fragment, benen och korset saknas, polykromeringen nästan helt borta. Nuvarande H. 53 cm. 1500-talets början.

Fragment af en träbild från medeltiden: hand, som håller en bok. H. omkr. 15 cm,

4 porträtt af kyrkoherden Melander (1663--1712) och hans familj nämnas i inv. 1713--1786. Endast ett af dessa, som föreställer en officer, finnes numera kvar, dock mycket skadadt. H. 91 cm. B. 70 cm.

Kanna af silfver (fig. 85), delvis förgylld, cylindrisk, med lock och handtag. Å handtaget ett graveradt bladornament. I locket

insatt en rund, graverad plåt med å öfversidan Oxenstierna- och Trollevapen och initialerna G C O (= Frih. Gabriel Christjernsson Oxenstierna af Eka och Lindö, känd från 1520, † 1584, ägare af Steninge i Husby-Erlinghundra annexförsamling, gift med Beata Eriksdotter Trolle, som lefde ännu 1595), å undersidan ett Oxenstierna-vapen med initialerna L G [C?] O. Å kannans lif graverade friherrliga ättens Gyllenstierna af Ulaborgs vapen med initialerna E G S och ett Yxkull-vapen med initialerna B Y (= friherre Erik Gyllenstierna till Ulaborg, f. 1602, † 1657, gift 1636 med Beata von Yxkull, kallad Pintorpafrun, † 1657, sondotterdotter af Gabriel Christjernsson Oxenstierna och Beata Eriksdotter Trolle). Öfver vapnen graverad följande inskrift: *Gifwit till Onsala Körkia . den . 26 . Maij Anno 1668 Widh S. Här Erich Gyllenstiärnas änckia Fru Hogh Wälborna Fru Beata Yxskults Saliga Liks Utfärdh af däs efterlemnade Bedröfwade Baren.* H. 29 cm. Svenskt arbete från 1500-talets slut, möjligen något omgjord i sammanhang med ingraverandet af inskriften och vapnen på lifvet.¹ (Inv. 1710 o. följ.)

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 85. Odensala kyrka. Kanna af silfver från 1500-talets slut.

Silberne Kanne; Ende des 16. Jhts.

¹ Bestämningarna af silfverföremålen äro utförda af Dr. Gustaf Upmark.

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 86. Odensala kyrka. Kalk af silfver från
1600-talets förra hälft.

Silberner Kelch; norddeutsche Arbeit, erste Hälfte d. 17. Jhts.

Kalk af silfver (fig. 86), förgylld, med drifven och smidd ornering af blommor, frukter och beslagsornament samt djurhufvud och antikiserande människohufvud. Kuppans öfre del ornerad. Kalken förfärdigad i fyra hopskrufvade delar. H. 23,5 cm. Nordtyskt arbete, 1600-talets förra hälft; kuppans sannolikt ej ursprunglig. Skänkt jämte patén (se nedan) under Kyrkoherde Melanders tid (1663—1712) af grefve Carl Gyllenstierna af Steninge (f. 1649, † 1723), (inv. 1710 o. följ.).

Patén af silfver, förgylld, å brädden graveradt IHS inom lagerkrans. Passar på kalkens brädd, (jfr. kalken ofvan). Ej nämnd i inv. 1758—1786.

Oblatask af silfver, delvis förgylld, oval med platt lock. Å locket graveradt greffliga ättens Gyllenstierna af Steninge vapen. L. 15 cm., H. 6 cm. Guldsmedsstämpel med öppen krona öfver monogram. Svenskt arbete, troligen af guldsmed i Stockholm (kronan öfver monogrammet), monogrammet otydligt, möjligen bokstäfverna *A M* i hvarandra = Abraham Meijtens, 1600-talets slut. Skänkt under Kyrkoherde Melanders tid (1663

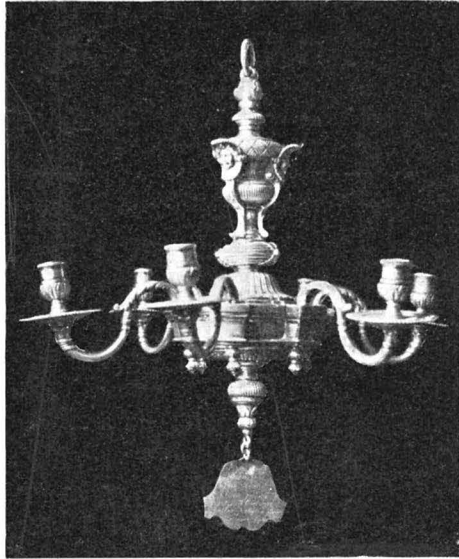

Foto. S. Wallin 1907/
H. G. G. G.

Fig. 87. Odensala kyrka. Ljuskrone af silfver, skänkt 1725.

Silberner Kronleuchter. Um 1700.

—1712) af grefve Carl Gyllenstierna af Steninge (inv. 1710 och följ.).

Dopskål af silfver, cirkelrund, nedtill afrundad skål med två handtag, på fot, ornerad; gustaviansk form. Graverad inskrift: *Till Odensala kyrka af J. C. Harthin. År 1793.* (Handelsman, Rieckeby.) Tillverkad enligt stämplor af guldsmeden S. W. Strähle, Stockholm, 1793. H. 14 cm. (Inv. 1819 o. följ.)

Kanna af silfver, päronformig, på fot, med handtag, pip och lock, hvarpå ett lamm med korsfana. Tillverkad af guldsme-

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 88. Odensala kyrka. Ljuskrona af mässing. 1600-talets senare hälft.
Kronleuchter aus Messing, 17. Jht.

diam. 35 cm. Skänkta af grefve Carl Gyllenstierna af Steninge under Kyrkoherde Melanders tid (1663—1712. Inv. 1710 o. följ.).

Ljusstake med två armar och 3 ljuspipor; af mässing med drifna eller pressade blomsterornament å fot och ljusmanchetter samt med spiralvridet skaft. Påsatt plåtsköld med initialer:

H . H . S :

K . B . D :

H. 63 cm., B. 87 cm. Inköpt 1717. (Inv. tillökn. och följ. inv.)

Foto. S. Wallin 1910.

Foto. S. Wallin 1910.

Fig. 90 och 91. Odensala kyrka. Ljusplåtar af mässing.
Wandleuchter aus Messing, 17. Jht.

LJUSPLÅTAR.

Ljusplåtar af mässing, 15 st., af fem olika modeller (fig. 90 o. 91), med drifven och punsad ornering med motiv af blommor, frukter och djur. 1600-talets senare hälft eller 1700-talets början. Den störstas höjd 82 cm., den minstas 53 cm. (Inv. 1713 och följ.). Ett par skänkta af Johan Nyman, Rickeby (inv. tillökn. 1717).

Ljusplåtar af försilfrad (?) koppar, ett par, med drifven ornering i blomstermönster. 1600-talets slut eller 1700-talets början. H. 77 cm. (Inv. 1713 o. följ.)

Ljusplåtar af försilfrad (?) mässing, ett par, med drifven och punsad ornering: stadsvy å insatt, lös plåt, omramning af blommor. H. 93 cm. Inköpta 1748 (inv. till ökn.).

Ljusarmar af mässingsplåt, 2 st., med drifven och punsad ornering, hvardera afsedd för ett ljus. Den större med en påsatt plåtsköld. 1600-talet. L. 45 cm. resp. 33 cm. (Inv. 1713 [?, osppecificerad] o. följ.). LJUSARMAR.

Textilier, som nu finnas och användas, äro torftiga, moderna arbeten. Kyrkans arkiv innehåller några upplysningar om, att en rikare skrud förut funnits, t. ex.: Antependium och mässhake af »rött blomerat Damast med guldgaloner», och mässkjorta med uppslag af samma tyg (inv. 1713). Antependium, mässhake och håf af guldbroderad, röd sammet med silfverbokstäfver (inv. 1713—1819). Bokdyna och kalkkläde af »sidenzarce couleur de feu med silfverblommor och uddar», skänkt af hattstofferaren Hartin 1779 (arb. i kyrkan), delvis bevaradt. Kyrkvaktare-dräkt: brun kapprock, kalott och spanskt rör (inv. 1731 o. följ.), förnyas intill 1832 (prot.). TEXTILIER.

Runsten ligger som trappsteg (!) i tornets bottenvåning (A å planen fig. 53). Dess inskrift lyder: »Tor (?) och Sigurd läto resa stenen efter sin son Sigtor». Peringskiöld nämmer den inom dörren d. v. s. den södra, som då var kyrkans enda. RUNSTEN.

Grafstenar (B—H å planen fig. 53). GRAFSTENAR.

B. Slät håll med inskrift rundt kanten i majuskler, nästan helt utnött, endast följande läsbart: O L A V I C V M. Från äldre medeltiden. Ligger som yttertrappsteg (!).

C. Slät håll, nu utan spår af skrift. Peringskiöld beskriver en sten på denna plats (densamma?) sålunda: »uthan för uakn hus dörn denna sten medh Munkeskrift hic sepultus est dñs Magnus adam Curatus in odhens arighe, pro cuius aīa - - - - xpi fidelis amore dei fideliter oraret . hic obiit a. d. m d xii j. ^{arce}[?] nat ^{ivs}[?] marie».

D—H. Stenar från 1600- och 1700-talen, delvis starkt nötta, endast F och G ornerade, enkelt.

Solvisare, kvadratisk, graverad skifva af röd kalksten med visare af mässing. Skifvans sida 34 cm. Skänkt år 1824 af L. E. Åkerlind mot tillförsäkring om orubbadt grafställe, (prot.). Förvaras lös i vapenhuset. SOLVISARE.

Länstol af björk, klädd med skinn; söndrig. H. 80 cm. Länstol. 1700-talets midt. Förvaras i materialboden. LÄNSTOL.

Sammanfattning af Odensala kyrkas konsthistoria.

I. 1100- eller 1200-talet. Af den ursprungliga kyrkan återstår nu långhuset (fig. 53, period a). Sannolikt fanns ett smälare kor, möjligen försedt med apsis. Jfr. Husby-Erlinghundra kyrkas ursprungliga plan (fig. 2, period a). Det var en gråstensbyggnad, i hvilken intet tegel användts; jfr. fönstret å vapenhusvinden (s. 60, fig. 57), den enda kvarvarande byggnadsdetaljen från denna tid. Innertaket var antagligen ett platt trätak. Ingången var å södra sidan på samma plats som nu.

II. Tillbyggnad af sakristia vid korets norra sida, täckt med tunnhvalf af tegel. Rester af denna byggnad (fig. 53, period b) finnas i den nuvarande materialboden. Det är ej helt uteslutet, att den byggts samtidigt med kyrkan, dock ej sannolikt.

III. Tillbyggnad af torn i väster (fig. 53, period c). Detta är af gråsten med tegel användt till detaljerna. Om tornspirans ursprungliga utseende är intet känt. Ordningsföljden mellan perioderna II och III framgår ej med bestämdhet af byggnaden i dess nuvarande tillstånd. Tidsskillnaden torde emellertid under inga förhållanden ha varit synnerligen stor.

IV. 1200-talets senare hälft. Tegelportalen insättes i södra långhusmuren (fig. 59 o. 61). Den är besläktad med portalerna i Sigtuna Mariakyrka, Sko och Strängnäs.

V. 1300-talets förra hälft. Tegelhvalf inslås i långhuset (fig. 53, period d, hvalfven III och IV).

Af inredningen vid denna tid finnes 1334 omtaladt ett S. Petri altare.

VI. Omkring 1500. Tillbyggnad af långhuset å öster med hvalf af tegel (därvid borttogs det ursprungliga koret) samt sakristia och vapenhus (fig. 53, period e). Dekorering med kalkmålningar utfördes antagligen omedelbart.

Af inredningen vid denna tid märkes altaret med altarskåpet (1514), stående fritt från korväggen, ett sidoaltare på predikstolens nuvarande plats, ett korskrank med triumfkrucifix och andra bilder, en korstol vid södra korväggen samt målade vapensköldar i korfönstren.

VII. 1600-talet och början af 1700-talet. Präktigt altarsilfver skänkes af ägarne till Steninge. Ljuskrone samt en mångfald ljusplåtar och -armar af mässing anskaffas.

VIII. Kyrkoherden Nordstedts tid, 1713—1757. Betydande reparationer med modernisering af interiören: altaret flyttades intill väggen, sidoaltaret och korskranket borttogos och predikstol och pyramider uppsattes på deras platser, korstolen borttogs, fönstren förstorades, och tornet inreddes med sittplatser och försågs med ingång i väster.

IX. Kyrkoherden Trunströms tid, 1758—1781. Reparation år 1759 med insättande af ett stort rundfönster öfver altaret. Eldsvåda 1769, hvarvid taket brann af. Skadan reparerades 1770—1771.

X. 1700-talets slut. Den största förändringen under denna tid är tornspirans nedtagande och ersättande med den nuvarande hufven, 1793—1795. Af reparationsarbeten märkes kyrkgolfvets omläggning med plansten 1810 och insättande af nya, större fönster 1792.

Altarskåpet ersattes 1792 med en ny altaruppsats.

XI. Restaurering 1896. Väggmålningarna framkallades och restaurerades, ny inredning (altaruppsats, altarring, orgel, orgelläktare, bänkar m. m.) gjordes enligt ritningar af ark. Agi Lindegren, stadfästade gn. Kgl. bref 16 aug. 1895.

Résumé.

Die Kirche ist hauptsächlich aus Granit gebaut. Der westliche Teil des jetzigen Langhauses (Fig. 53, Periode a) bildete einst das Langhaus der ursprünglichen Kirchenanlage aus dem 12. Jht., welches wahrscheinlich östlich von einem Chore mit Apsis vollendet wurde. Später wurde nördlich des Chores eine Sakristei (Fig. 53, Periode b) und westlich ein Turm zugebaut (Fig. 53, Periode c), beide aus dem gleichen Materiale wie die Kirche. Diese ursprüngliche Kirche wurde — wohl in der späteren Hälfte des 13. Jhts. — mit einem backsteinernen Portal nach Süden versehen (Fig. 59 u. 61) und — in der ersten Hälfte des 14. Jhts. — vollständig eingewölbt (Fig. 53, Periode d). In diesem Zustande verblieb die Kirche bis ins Ende des Mittelalters, wo um 1500 eine bedeutende Erweiterung unternommen wurde: das Langhaus wurde zur doppelten Grösse nach Osten erweitert (Fig. 53, Periode e), mit Sterngewölben überdeckt, wobei das ganze Innere mit Kalkmalereien geschmückt wurde. Der Altar der umgebauten Kirche bekam 1514 ein Schnitzaltar. Ein Triumphkruzifix wurde auf einem Chorgitter errichtet. Sakristei und südliche Vorhalle (vapenhus) kamen vielleicht zur selben Zeit hinzu.

Im 17. Jht. bekam die Kirche als Geschenke mehrere silberne Altargegenstände nebst Kron- und Wandleuchtern aus Messing.

Am Anfang des 18. Jhts. wurde der inneren Ausstattung ein moderneres Aussehen verliehen, indem unter anderem auch die jetzige Kanzel errichtet und die Fenster vergrössert wurden.

Die alte, hohe Turmspitze (siehe Fig. 63) wurde um 1790 von der jetzigen (Fig. 51) ersetzt. Zur selben Zeit bekam der Altar einen neuen hölzernen Altaraufbau (vgl. Fig. 79).

Im Jahre 1896 ist die Kirche restauriert worden, wobei die einmal über-tünchten Wandmalereien restauriert worden sind, und das Innere mit seinem jetzigen Meublement in einem gotisierenden Stile ausgestattet wurde.

Der jetzige, hölzerne Glockenturm (Fig. 52) ersetzte im Jahre 1725 einen älteren, damals hinfalligen Glockenturm, ebenfalls aus Holz.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 92. Knifsta kyrka från öster.
Die Kirche von Osten.

KNIFSTA KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, ERLINGHUNDRA HÄRAD.

UPPSALA ÄRKESTIFT, ERLINGHUNDRA KONTRAKT.

ANNEX TILL ALSIKE.

Beskrifningen utförd af GUSTAF BOLINDER.

Tryckta källor. *Dipl. Suec.* II, s. 44, n:o 958, ärkebiskop Magnus Bossous testamente 1288 nämner Knifsta kyrka. *Enl.* III, s. 429, n:o 2218 visiterades Knifsta 1303. II, s. 399—400, n:o 1410 utgör kyrkoherden Thomas i Knifsta testamente af d. 2 nov. 1303. — *Sv. Dipl.* IV, s. 105, n:o 2962, ett bref af år 1403, som utlofvar aflat åt dem, som besöka »eccl. Sancti Stephani in Knifsta». — KLINGSPOR i *U. F. T.* I, h. 5, s. 18, en af de fullständigaste beskrifningarna i den Klingsporska serien. — O. JANSE i *UPPLAND* I, s. 567 o. 578. — *SVERIGE* IV, s. 624. — H. HILDEBRAND, Bidrag till svenska medeltidens konsthistoria i *ANT. TIDSKR.* III, s. 156. — O. SYLWAN, Kyrkmålningar i Uppland från medeltidens slut i *ANT. TIDSKR.* XIV: 1, s. 15, 20, 122, 143, 150 o. 153. — E. WRANGEL, Tegelarkitekturen i Norra Europa och Uppsala domkyrka i *ANT. TIDSKR.* XV, s. 24, 67. — *Sv. F. T.* II (1873), s. 62. — *MBL.* 1885, s. 36; 1886, s. 95 (ang. silfverkannen); 1889, s. 187; 1890, s. 5, 13 o. 53. — MÖNSTER FÖR KONSTINDUSTRI OCH SLÖJD utg. af Sv. Slöjdfören. IV (1877), pl. 2, god afbildn. af silfverkannen. — J. ROOSVAL, Knifsta kyrkas vanrestauring, ett afskräckande exempel för nutida restaureringar i *UPPS. NYA TIDN.* 16½ 1909.

Handskrifna källor och afbildningssamlingar. IHRFORS meddelar skematisk plan, exteriör fr. söder, östra fasaden, klockstapeln samt afbildning af Metta Tönnesdotters grafsten. Bland texten förekommer talrika utdrag ur kyrkans arkivalier. — AFRITNINGAR II, s. 105, en exteriör från sydost samt nio vapensköldar i färg; på löst blad en konceptritning i blyerts (fig. 64). — PERINGSKIÖLD, Monumenta III, fol. 142, en flyktig blyertsskiss, visande kyrkan i en landskapsbild; i volymens slut inbundna blad i 8:o: anteckningar om målningar och afskrift af inskriften på Metta Tönnesdotters grafsten, m. m. — PALMSKIÖLDSKA SAML. i U. B.: n:o XIV, Tom. XXII, fol. 372: afskrift af samma grafstensinskriftion. — A. T. A.: 4 teckningar af målningar och inventarier; fotografier: 2 exteriörer från söder, 2 interiörer efter restaur. 1892, 1 af sydportalen, 3 af hvalfmåln. eft. restaur., 2 af väggmåln. fragment, framknackade 1892, 6 af dopfuntsfot, 7 af altarskåp. Afskrift ur Peringskiöld; inventarium 1829, samt brevväxling ang. målningsrestaurering m. m. — Ö. I. Å.: 1 bl. ritning t. orgelläktare och orgelfasad af P. W. Palmroth 1805, 4 bl. kopior af ritningar till ny inredning (inredningsplan, orgelfasad, läktare, altarprydnad, altarring, predikstol och bänkar) af ark. Gustaf Petterson 1889, stadsf. ¹⁴/₂ 1890.

Kyrkans arkivalier. Kyrkans handlingar förvaras till största delen i LANDSARKIVET i UPPSALA, för senare delen af 1800-talet i kyrkan. De utgöras af räkenskaper och protokoll. Kyrkoräkning 1671—1784 i volymen LI, 1. Hufvudbok 1681—1801 i LI, 2 (från 1801 till 1829 troligen uppbrunnen vid prästgårdsbranden i Alsike 1829). Kyrkokladdar och specialer 1781—1853 i LI, 3. Sockenstämmoprotokoll och handlingar 1746—1803 i Alsike KI, 1. D:o för 1760, 1774, 1776, 1804—1834 i KI 1, 2. Uti den under signum Alsike P. förvarade volymen finns en afdelning »Acta Publica Pastorum in Kniffstadh», innehållande åtskilliga anteckningar om kyrkan och församlingsvärden i Alsike och Knifsta 1615—1693. Bl. a. finnes inventarium från 1615, kompletteradt under åtskilliga år framåt. Där förtecknas bl. a. »Ryssewerks messehakar gamle och utsljtné — brudpell med gröna och gula våder». Bland handlingar rör. Knifsta, som från Uppsala Domkapitel deponerats i landsarkivet, finnes en stor samling acta ang. det nedan vid afdeln. »korskrank» (s. 119) berörda fallet Hindrich Stöör.

Kyrkogården, klockstapeln, boden.

KYRKOÅRD.

Kyrkogården är omgifven af en gråstensmur delvis i kalkbruk. I öster ingång med enkla, smidda järngrindar. Muren (»bogårdsmuren») är nu endast något öfver en meter hög och har ingen aftäckning. Förr har sådan funnits; muren har varit högre, och stigluckor ha rest sig öfver ingångarna. Nu finnas inga dylika ståtliga kyrkogårdsportaler.

År 1747 uppfördes sålunda en ny stiglucka, som följande år erhöll tak af bräder — förmodligen ett vanligt sadeltak. Stigluckor funnos emellertid förut, ty 1696 tala räkenskaperna om »Kalck till Stegluckorne».

Reparationer af bogårdstaket omnämnes flere gånger, och år 1628 »bleff uppå Lagdht ath hwar man utij socknen skulle spååna sin boogårdhz skift». Men år 1777 sker en ändring. Pastor erinrar då vid en kyrkostämman, »at en stor del af Bogårdsmuren vore kring kyrkan i synnerhet på den södra och vestra sidan ganska bofällig och behöfde reparation». Sådan beslöts också och skulle den ske »på thet sättet at gamla stennemuren skulle från grunden upprivas och byggas aldeles ny på södra och vestra sidan utan at muras med kalk och sand utan alenast med vacker och jämn stenvmur, 9 quarther bred under i foten och 6 quarther bred ofwan, samt 4 quarther hög — — utan at bruka täckning med spån eller bräder».

År 1832 berättar protokollet att »Pastor och Kyrkovärdarne varit betänkte på utväg till Kyrkogårdens så aldeles nödvändiga utvidgning», hvilket möjligtvis stod i samband med den då befarade och kort därefter utbrutna koleraepidemien. Utvidgningen skedde i sydlig riktning.

Den nuvarande klockstapeln är uppförd af byggmästaren Per KLOCKSTAPEL. Persson Holm 1756 och belägen på en kulle strax norr om kyrkogården. Den är af furutimmer, inklädd med bräder och rödmålad. Hufven är spåntäckt. Att döma af den stora brädrekvisitionen vid uppförandet har den ända från början varit helt och hållet brädklädd. År 1787 omtalar protokollet, att »understa flägten från foten upåt til ellefwa alnar skal ombrädas». Samma år som den nya klockstapelns blifvit uppförd, bortauktionerades den gamla. Om dennas utseende och ålder kan man af räkenskapernas knapphändiga upplysningar icke bilda sig någon föreställning. Den tycks ha funnits redan år 1618 att döma af räkenskaperna, som tala om

Foto. G. Bolinder 1911.

Fig. 93. Knifsta klockstapel.
Der Glockenturm.

ersättning åt »Kyrkiobyggaren som upwogh och hyddhe kläckstapeln».

KLOCKOR. I klockstapeln hänga trenne klockor, hvaraf enligt inskrifterna två äro gjutna 1814 af Gerhard Horner i Stockholm, en af Joh. Fahlstén i Stockholm och skänkt 1756.

BOD. Kyrkans bod, knuttimrad, brädfodrad, rödmålad och försedd med tegeltäckt åstak, ligger vid kyrkogårdsmurens norra del.

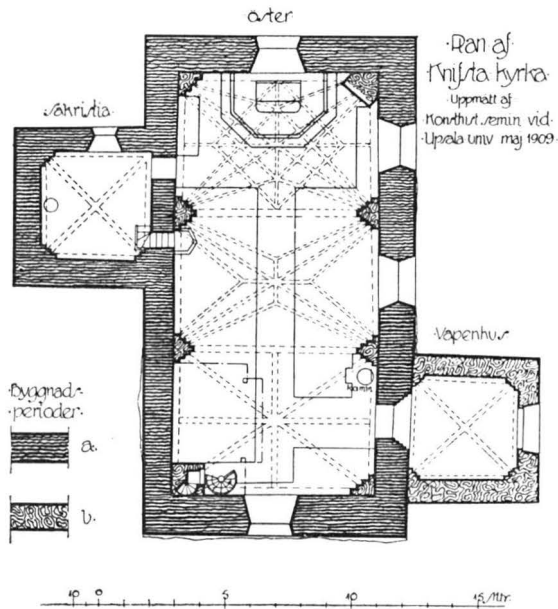

Fig. 94. Knifsta kyrka. Plan.
Grundriss.

Kyrkobyggnaden.

PLAN och MATERIAL.

Knifsta kyrka, hvars plan framgår af fig. 94, är uppförd af gråsten, men hvalf, väggpelare, fönster- och dörrömfattningar äro af tegel. Äfven å gäfvelfröstena förekommer tegel, i det att hela deras yttre skal är af tegel. Kärnan och inre skalet däremot äro af gråsten. Endast allra öfversta delen af röstena är helt af tegel. Huruvida det yttre tegelskalet med sin ornering (se därom nedan) är uppfördt vid första anläggningen af kyrkan på samma gång som det inre murverket af gråsten eller om det möjligen skulle kunna härröra från en senare ombyggnad af det yttre skalet, kan

icke utan vidare med *full* bestämdhet afgöras. All sannolikhet talar dock för det förra antagandet. Det visar emellertid, att teglet vid röstenas byggande var ett så pass dyrbart material, att det sparades till sådana delar, där det var oundgängligt, d. v. s. till delar med rikare uppdelning, hvarest gråstenen ej var användbar.

Sakristians röste är likartadt byggdt. I sammanhang med sakristian är tegel äfven användt på annat sätt. I långhusets norra, mot sakristivinden

vettande mur finnes en större utsparning, täckt af en tegelbåge (fig. 95).

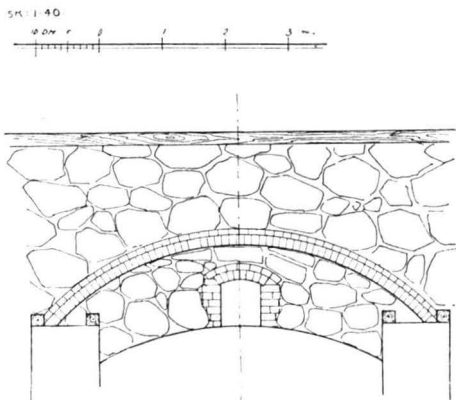
Tegelformat: 28 × 13 × 9 cm.

Inom denna utsparning finnes en mindre, numera igenmurad, stickbågig glugg i tegelomfattning (samma tegelformat). Dessa anordningar härstamma tydligen från kyrkans ursprungliga anläggning och visa äfven, att sakristian ingick i denna. Sådan

förtunning af muren mellan långhus och sakristia förekommer visserligen rätt ofta, men

anledningen till den här ifrågavarande, rätt komplicerade anordningen är svår att utröna. Ty någon nämnvärd materialbesparing har icke ernåtts, men väl ökad arbete. — Den lilla gluggen har antagligen förmedlat uppgången till vindarne före hvalfslagningen, då ännu ingen vindstrappa fanns. Genom gluggen kom man upp på vapenhusvinden och därifrån på stege vidare upp på långhusets stora vind (jfr. nedan).

Utvändigt är kyrkan spritputsad, hörnen äro slätputsade, likaså fönster- och dörrumfattningarne samt gaflarne. Synligt hammarband, tjäradt. Nedre delen af murarne, särskildt västra och östra, utsväller sockelartadt, men består af oregelbundna gråstensblock. Såväl östra som västra gaflarne äro dekorerade med djupa, tresprångiga, spetsbågiga nischer, orgelpipformigt ordnade (fig. 92). Sakristians gafvelröste är dekoreradt med ett insänkt, veckadt fält, åstadkommet genom snedställda tegel. Vapenhusets gafvelröste är

J. Österlund delin. 1911.

Fig. 95. Knifsta. Norra långhusmuren sedd från sakristivinden.

Die Nordmauer von dem Sakristeiboden aus gesehen.

slätt. Öfverst sitter ett af puts öfversmetadt reliefhufvud, Kristus med korsgloria. År 1779 beslöt man att rappa kyrkan, förut hade den tydligen haft den naturliga stenen bar. Beslutet blef då ej verkställt, men 1804 beslöts en större reparation, vid hvilken »denna förfallande och till det yttre utseendet ohyggliga» kyrka skulle »af-rappas utkilas och med ljusgul färg afstrykas».

Taket är af tjärad träspån. Å takåsändarna kors med koppar-kulor. Flöjeln å långhustaket västra ända bär årtalet 1717, hvilket

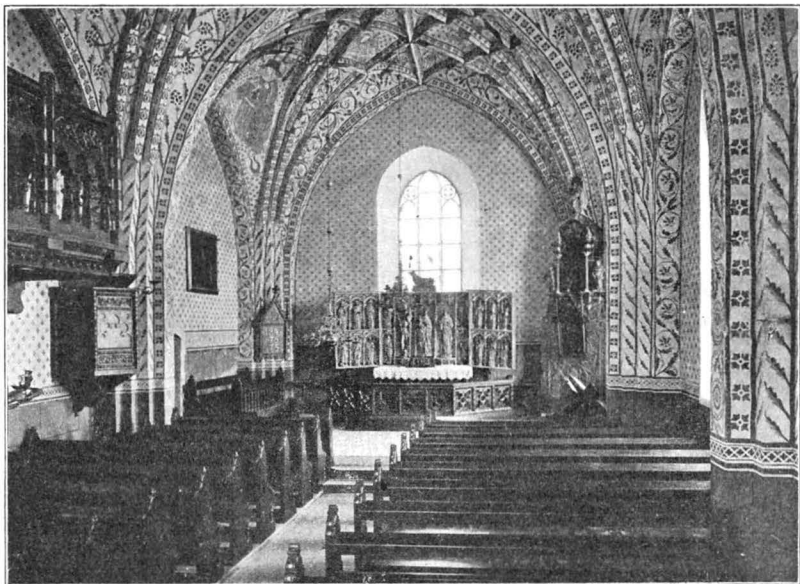

Foto. A. T. A. u. å.

Fig. 96. Knifsta. Interiör mot öster efter restaureringen 1892.
Altarskåpet ännu ej undanhängdt.
Innenansicht gegen Osten.

år yttertaket omlades att döma af räkenskaperna. Ett mindre parti af sakristians tak, där en affasning skett till förmån för ett rundfönster i kyrkan, är täckt med järnplåt.

Kyrkans golv är af trä, utom det upphöjda korgolfvet, som sedan 1840 består af kalkstensflisor. I sakristian sedan 1797 trägolv, i vapenhuset kalksten.

FÖNSTER.

Kyrkan har tre rundbågstäckta fönster, ett i väster, två i söder, ett större spetsbågstäckt i öster och ett mindre rundfönster åt norr, samtliga med träbågar och hvitt glas, östfönstret försedt med delvis färgadt katedralglas. Detta senare fönster blef vid senaste

restaurering något utvidgadt och spetsadt upptill. Det förut nämnda rundfönstret sitter snedt i förhållande till hvalfvet och har som nämnts inkräktat på sakristitaket. Det är tillika med västfönstret tillkommet år 1760, då protokollet berättar, att »emedan Kyrkan var mycket mörk beslöts at 2:ne fönster på västra och norra sidan skulle göras å nyo», hvarjämte de öfriga upphöggos och gjordes större. Kyrkan har alltså från början icke haft några fönster åt norr. Sakristian är försedd med ett mindre fönster åt öster. Å långhusets rösten finnas å hvardera två stickbågiga gluggar öfver hvarandra.

Från vapenhuset, hvars yttre portal är stickbågig, för en spetsbågig, profilerad tegelportal (fig. 97) in till långhuset. Den yttersta bågen i omfattningen bildar delvis sköldbåge för vapenhushvalfvet. Då vapenhuset, hvars murar icke ligga i förband med långhusets, synes vara en senare tillbyggnad, är det därför möjligt, att nuvarande profilerade tegelomfattning kring kyrkans portal icke tillhör den ällsta anläggningen. Formstenarne visa inga spår af huggning med mejsel såsom å Odensalaportalen (jfr. s. 61). Anfangs- och baslister saknas.

Kyrkan har tre stjärnhvalf, allt rikare mot öster, på 4-språngiga väggpelare, hvars språng utan något kapital öfvergå i strålarne. Långhusets hvalf höjd är 8,70 m. I hvalfven förekomma två sorters tegel $26 \times ? \times 9$ cm. och $22 \times ? \times 7$. De stora teglen förekomma i öfre delen af kapporna (en halfsten tjocka), de små i sköldbågar och i kappornas nedre delar. Strålarna äro vid anfangen fyrkantiga, men efter ungefär $\frac{1}{3}$ af strålarnes längd öfvergå de i den form, som visas af fig. 98 (jfr. fig. 96 o. 101).

Å västligaste hvalfrets strålar bildas c:a 1,5 m. från hjässan knutar genom en tvärställd helsten i hvarje stråle. Vapenhusets krysshvalf har samma strålprofil som kyrkans. Sakristians hvalf däremot har enkla, fyrkantiga profiler. Teglet i sakristihvalfvet har formatet $22 \times ? \times 7$. Det är alltså möjligt, att sakristihvalfvet, trots olikheten i strålprofil, är samtida med kyrkans och vapenhusets. I långhusets nordvästra hörn finnes en samtidigt med hvalfven uppförd trappa af tegel, hvilken leder upp till vinden.

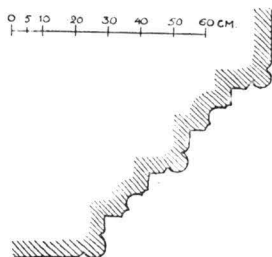

Fig. 97. Knifsta. Långhusportalens profil.
Profil des Langhausportales.

PORTALER.

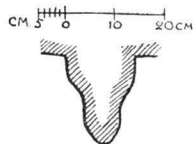
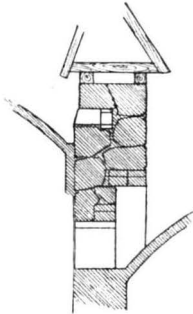

Fig. 98. Knifsta.
Strålprofil.
Profil der Rippen.

HVALF.

ÄLDRE ANORD-
NING MED
PLATT TRÄTAK.

På vinden synas tydliga spår af äldre innertaksanordning. I norra och södra långmurarne finns c:a 40 cm. från murens öfverkant en rad bjälkhål (H. 21—22 cm. B. 22—24 cm. Dj. 64—65 cm.) med inbördes afstånd af omkr. 50 cm. från mitt till mitt

J. Österlund delin. 1911.

Fig. 99. Knifsta. Tvärsnitt af muren i den prickade linjen å fig. 95.

Querschnitt der Nord-mauer in der Linie Fig. 95.

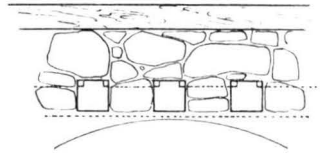
(jfr. fig. 100). Dessa hål förenas genom en i murens längdriktning löpande kanal af samma genomskärning som bjälkhålen (fig. 99 o. 100). I bjälkhålens och kanalens puts synas aftryck af bilade träbjälkar. Muren under bjälkhålen är väl putsad upp till några cm. under hålen underkant, där aftryck af en brädkant synes. Allt detta visar, att kyrkan tidigare haft ett platt trätak. Kanalen i muren har inneslutit en bjälke, som tjänstgjort såsom en slags gemensam ankarslut för hela bjälklaget, ty genom putsaftrycken inne i hålen framgår, att takbjälkarnes ändrar varit inbyggna i den långsgående stocken. Takbjälkarna ha suttit mycket tätt och varit ganska grofva, något som skulle kunna föra en på den tanken, att de varit afsedda att uppbära någon större tyngd och att vinden alltså skulle användts t. ex. till magasin. Detta är dock föga troligt. Enligt muntligt meddelande af dr Otto Janse finnas liknande grofva och tätt ställda bjälkar i flera Östgötakyrkor, där kvarstående, medeltida takstolar genom sin konstruktion hindrar vindens användande till förvaringsrum o. d. Det är blott ett utslag af vår medeltids vanliga benägenhet att använda öfverstarka konstruktioner. Många analogier finnas i tidens byggnadskonst.

TAKSTOLAR.

Hvad slutligen takstolarna angår, äro de af samma vanliga typ, som Husby-Erlinghundras i fig. 9 skisserade takstolar. Då somliga af de snedt ställda tranbenen äro afskurna till förmån för hvalfven, är takstolen säkert äldre än dessa. Om det är den ursprungliga takstolen, är däremot ovisst.

HVALFMÅL-
NINGAR.

Vid en reparation, som kyrkan undergick år 1892 efter ritningar af ark. Gust. Petterson, blottades i kyrkan och vapenhuset målningar, som förut, åtminstone alltsedan en reparation 1804,

J. Österlund delin. 1911.

Fig. 100. Knifsta. Murens öfre del, sedd inifrån med bjälkhålsmyningarne.

Oberer Teil der Langhausmauer vom Dachboden gesehen mit Löschern einer früheren Balkendecke.

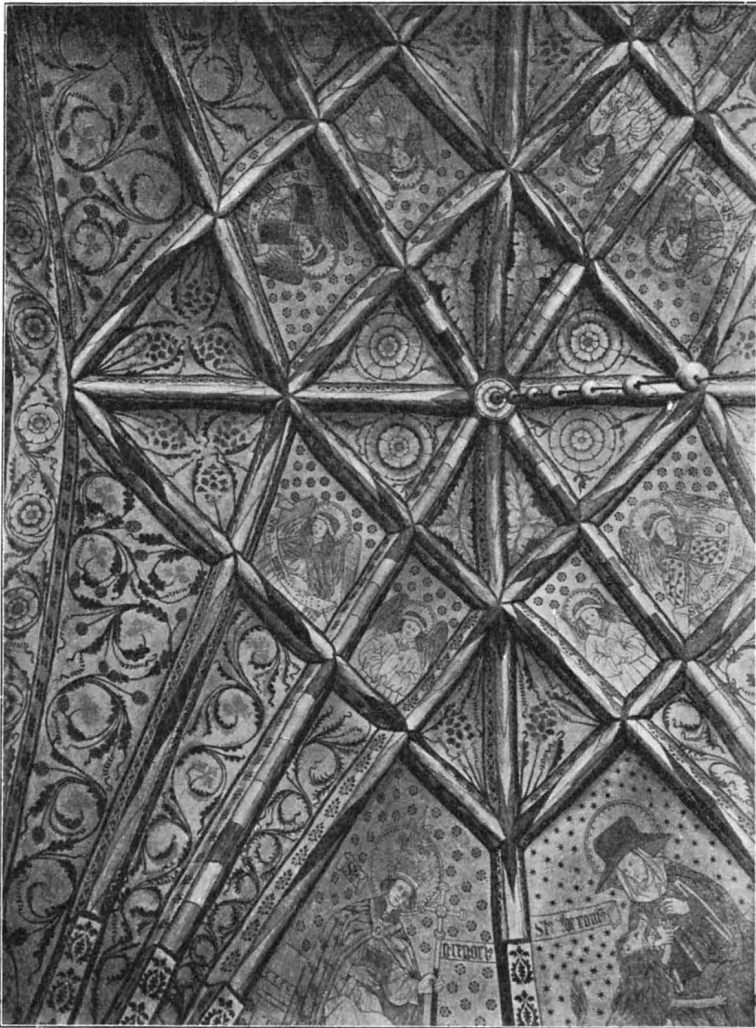

Foto. J. Koosval 1911.

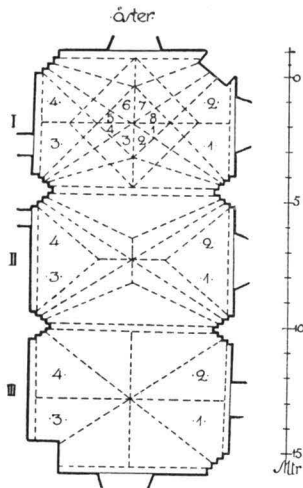
Fig. 101. Knifsta. Del af korhvalfvet. T. v. synes triumfbågen.

Gewölbemalerei, um 1500.

varit öfverkalkade, och dessa »uppfriskades» nu ganska kraftigt i hvalfven och i vapenhuset. Väggarnes målningar voro, att döma af fotografier i A. T. A., tagna efter framknackningen, rätt fragmentariska. Dessa blevo därför helt öfverkalkade med undantag af

en figurscen öfverst å västra väggen. De omkalkade väggarne dekorerades med ett enformigt schablonmönster (jfr. fig. 96).

Sylwan hänför i sitt arbete (jfr. källförteckn. s. 105) dessa målningar till en särskild grupp, Bro-Knifsta gruppen, som han skiljer från hufvudparten af uppländska kyrkomålningar, Kumlagruppen. Betecknande för Sylwans Bro-Knifsta grupp är vissa bladmotivs och kedjemotivs förekomst, af hvilka det förra användes både som vågformiga slingor för ytfyllnad och som kantdekoration

Schematisk plan af hvalfven med målningarna i Knifsta kyrka.

Fig. 102. Knifsta. Skema för hvalfmålningarne.
Schema der Gewölbemalereien.

kring de större fälten, det senare för att vertikalt afdela hvalfkuporna. I st. för Kumlagruppens rikt utvecklade figurscener (jfr. hvalfmålningarne i Odensala, som tillhöra Kumlagruppen) återfinnas här helt få, enstaka figurer, sparsamt inställda bland kupornas bladslingor. Sannolikt hafva dock rikare figurframställningar funnits på väggarne.

Hufvudfärgerna i dessa målningar äro rödbrunt och ärg-grönt. I dessa färger är all dekoration å väggpelarne och hvalfstrålarnas knutar. Å de breda midtpilastrarna äro dock rosorna i svart, bladverket i rödbrunt och grönt. Hvalfstrålarnas fyrkantiga, nedre del ornerad i enbart rödbrunt. Den öfre, profilerade delen oregelbundet randad i breda fält: hvitt, grått, brunt och grönt. I hvalfkappornas smärre fält växtornament.

Dessas konstruktiva delar rödbruna; öfriga färger: grönt, svart och gult.

Figurerna äro groft konturerade i svart färg. Samma färger (rödbrunt, grönt, grått och svart) äro använda t. ex. rödbrun mantel med grönt foder och grå underdräkt. Gloria, skjorta och obetäckta kroppsdelar äro ofärgade.

Hvalf I: i de små midfälten äro målade änglafigurer (1—8), hvaraf fyra bära språkband med evangelisternas namn (fig. 101). I de norra och södra fälten kyrkofäders: Augustinus (1), Ambrosius (2), Gregorius (3) och Hieronymus (4). I svicklarna vapensköldar: en tom (1), en Banér (2), en med två ofvanifrån nedskärande spetsar (3) samt en Oxenstierna (4).

Hvalf II: fyra kvinliga helgon: Helena (1), Barbara (2), Birgitta (3) och Dorotea (4).

Hvalf III: Okänt kvinligt helgon (1), Elisabet (2), Magdalena (3), Ursula (4). Tvenne af helgönen (3 o. 4) skymmas af orgeln.

Å västra gafvelväggen ofvan fönstret är S. Sebastians martyrium framställt.

I vapenhuset finnas ett par figurframställningar med inskrifter: å västra väggen en man och en djäful, å östra en man och en ängel. Djäfulen har horn och ögon på knän, bröst och armbågar. Inskrifterna otydliga: »til gudz tjenst» kan urskiljas.

Målningarne härstamma från senare delen af 1400-talet. I MÅLNINGARNES
DATERING. »Afritningar» finnas afbildade 9 vapen från Knifsta kyrka, bland hvilka återfinnas de i hvalf I förekommande. Af de öfriga torde väl sannolikt de flesta äfven funnits bland målningarne, som vid »afritningens» utförande (1682) icke voro öfverkalkade. Bland vapnen finnas två Örnfotsvapen och två Uppsala domkyrkas vapen, af hvilka väl ett par förekommit bland målningarne, angifvande att de utförts under Jakob Ulfssons ärkebiskopstid (1469—1514). — Vapnet »tre kronor» är sannolikt »afritadt» ur altarskåpet (se nedan). Det återstående, Sturevapnet, har möjligen suttit i den tomma skölden i hvalf I, svickeln 1. De i korhvalfvet förekommande vapnen angifva sannolikt, att medlemmar af dessa släkter hafva bekostat målningen eller bidragit till densammes utförande.

Kyrkan uppvärms genom en kamin, som står strax öster om UPPVÄRMNING. sydingången. Röken från kaminen svärtar hufvudbanér och målningar och hotar ställvis dessa med fullkomlig undergång. Äfven sakristian uppvärms af en kamin.

Inredning och lösa inventarier.

Altaranordningen består af ett altarbord med tafla. Altar- ALTARE. bordet af brunmåladt trä, hvilande på fyra kolonner. Stenaltaret med disk borttogs 1770. Altartaflan af trä med skuren omramning i imiterad, gottländsk gotik, bär Guds, Kristi och evangelisternas bilder i oljefärg och krönes öfverst af ett kors. Det hela tillkom i samband med den senaste restaureringen och är utfördt efter ritning af ark. Gust. Petterson. Målningen är signerad »G. W. P(ettersson) 1904». En synnerligen torftig ersättning för kyrkans tidigare, ännu bevarade altarprydnader.

ÄLDRE ALTAR-
PRYDNAD.

Den näst föregående altarprydnaden bestod af ett förgylldt träkors med påhängdt, snidadt draperi. Att döma af räkenskaperna anskaffadt 1844; står nu i västra fönstret. Nedanför detta hängde en af prinsessan Eugenie skänkt (uppgift i Klingspor) oljemålning, föreställande korsfästelsen, numera upphängd nära predikstolen. H. 100 cm. B. 122 cm. Sannolikt från 1700-talet.

ALTARSKÅP.

Den ällsta altarprydnaden är ett altarskåp (fig. 104) med tvenne flyglar. H. 164 cm. total B. 297 cm. Bakgrunderna äro förgyllda och delvis mönstrade. Figurerna ha guldkläder med ärmfoder o. d. i blått och rött. Rustningarna försilfrade. S. Erik bär i sin hand en fana af pergament med vapnet Tre kronor måladt å ena sidan. Å baldakinerna äro gallerverk och yttersta listen förgyllda, öfriga lister i blått och rött. Altarskåpets statyetter framställa följande personer, hvilkas siffror hänvisa till skemat

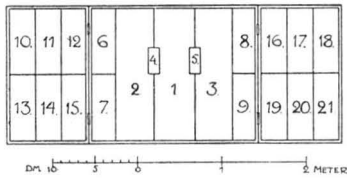

Fig. 103. Knifsta. Skema öfver altarskåpets figurer.
Schema des Schnitzaltares.

fig. 103: 1. Jungfru Maria med barnet. 2. S. Erik. 3. S. Stefan diakonen. 4. S. Katarina af Alexandria. 5. S. Barbara. 6. S. Henrik, biskop i Uppsala på Erik den heliges tid; vid hans fötter den finske bonden Lalli, hans mördare. 7. S. Birgitta. 8. S. Martin, biskopen-riddaren, delande sin mantel med en tiggare. 9. S. Katarina af Vadstena, S. Bir-

gittas dotter. 10. S. Peter med nyckeln. 11. Antagligen S. Paulus, hvars svärd nu hålles af n:o 14. 12. S. Jakob d. y. med valkareträ. 13. S. Jakob d. ä. med staf och pilgrimsmussla i hatten. 14. Möjligen Judas Tadeus (kan ej gärna vara Paulus med svärdet, ty Paulus plägar framställas med skägg). 15. S. Filippus med korset. 16. S. Johannes aposteln med kalken. 17. S. Bartolomeus med knifven. 18. S. Simon Zelotes med sågen. 19. S. Tomas med spjutet. 20. Möjligen S. Andreas (attribut saknas). 21. S. Matteus med yxa. — Attributen äro lösa och kunna hafva blifvit omflyttade i senare tid. Dörrarnes yttersidor bära icke obetydliga rester af målning på kritgrund, sannolikt framställande Bebådelsen med Jungfru Maria på den högra, ängelen på den vänstra flygeln. — Altarskåpet är troligen ett svenskt arbete från slutet af 1400-talet. Från 1869 till 1890 var det deponeradt i Statens historiska museum. Då var det uppställt på en predella med målade halffigursbilder af Kristus och de fyra kyrkofäderna (se fig. 104). Denna

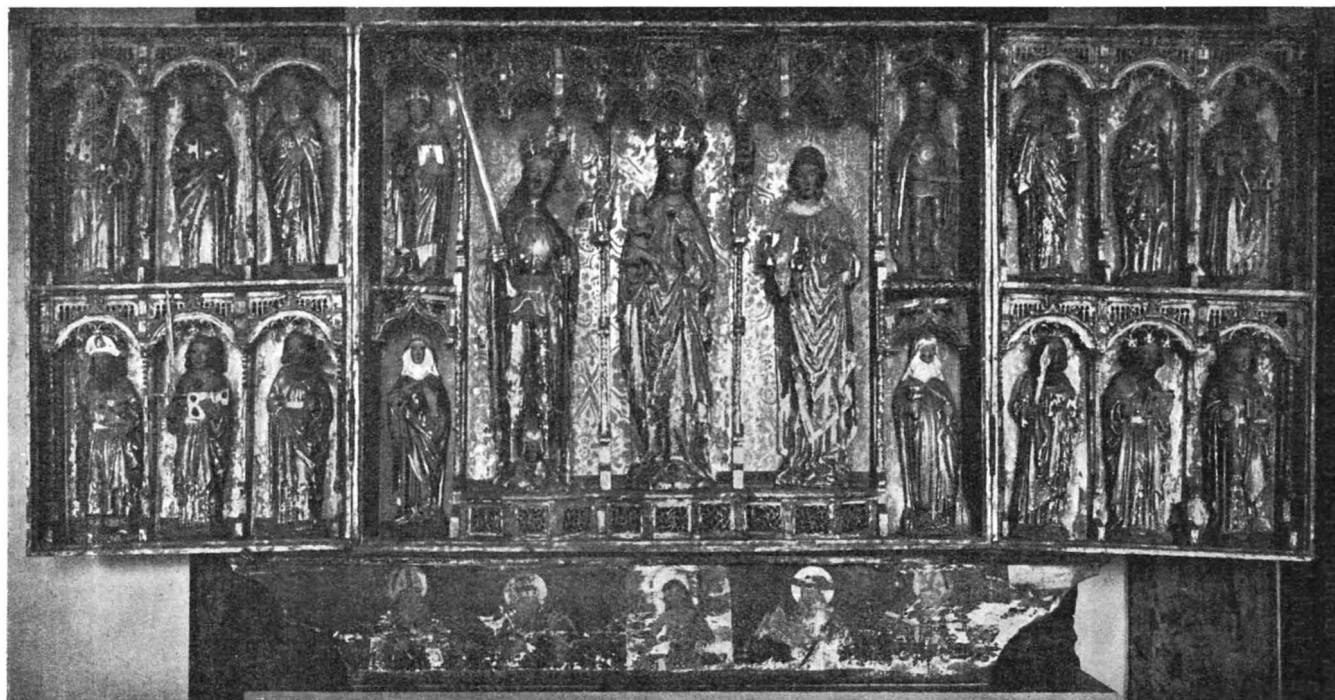

Fig. 104. Knifsta. Altarskåp med predella. Svenskt arbete från 1400-talets slut.
Schnitzaltar. Schwedische Arbeit vom Ende des 15. Jhts.

Foto. A. T. A. u. å.

värdefulla, ursprungliga del af altarskåpet har i senare tider varit fullkomligt bortglömd, undangömd i klockstapeln, nu åter inflyttad i kyrkan. Altarskåpet var efter 1890 först uppställt å altaret och skymde då till stor fördel för interiören en del af det färgade östfönstret (jfr. fig. 96). Det togs emellertid just af denna anledning bort och hängdes på norra korväggen samt ersattes af den nuvarande, tarfliga altaruppsatsen.

PREDIKSTOL. Predikstol af brunmåladt trä i imiterad gottlandsgotik, utförd 1892 efter ritning af ark. Gust. Petterson. En trappa genom muren för från sakristian upp till densamma. I A. T. A. finnes en fotografi, å hvilken synes en predikstolstrappa af trä med genombrutna ornament. Denna tillhörde utan tvifvel den gamla, 1779 uppsatta predikstolen. Den förfärdigades af »Snickaren och Skatullmakaren Mstr Andreas Berg från Upsala» efter samma »Schaplonn» som Alsike predikstol. Men församlingsborna ville ha mera prydnad, »såsom Lambet på Himmelen, som icke är i Alsicke och det förgyllt, en pelistad hvarvid Timglaset fästes och någon Zirat ner vid trappan». »Lambet» och »pelistaden» finnas kvar, det förra af förgylldt trä, liggande på en bok, det senare utfördt i en något bondsk rococo. H. 83 cm. Äfven predikstolens ryggstycke med förgylld sol förvaras i boden.

LÄKTARE och ORGEL. Läktare och orgel af brunmåladt trä i imiterad gottlandsgotik härstamma från sista restaureringen 1892. Läktaren är osymmetriskt placerad i kyrkans nordvästra hörn, invid norra kyrkväggen. En läktare omtalas redan 1636, då uppförandet af en dylik beslöts, och skulle herr Stöör på Nor bestå materialet (jfr. nedan ang. korskranket). År 1806 uppfördes en ny, »emedan den gamla genom sin ålder och bristfällighet ansågs vådlig för ett nytt orgelverks ditställande». En orgel uppfördes samtidigt »efter en af Conducteuren P. W. Palmroth författad Dessein». Dessa ersattes 1892 af nuvarande läktare och orgel.

NUMMERTAFLOER. Två nummertafloer af brunmålade furu i imiterad gottlandsgotik. H. 163 cm., B. 66 cm. De gjordes 1892. — En äldre med förgylld ram och ett krön med en strålande sol förvaras i boden. 1700-talet. H. 134 cm., B. 60 cm.

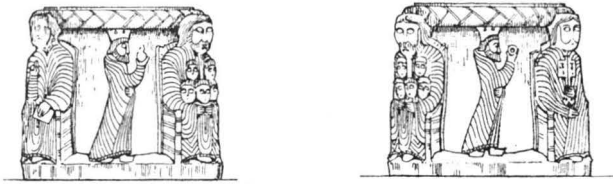
BÄNKAR. De öppna, brunmålade bänkarna äro likaledes nya i imiterad gotik efter ritning af ark. G. Petterson. De före restaureringen 1892 befintliga bänkrummen voro slutna (byggda 1761). Redan före 1619 funnos emellertid bänkar, eftersom man detta år vill »förnyia alla kyrkiobänkarne».

Pyramider vid altaret omtalas 1779. Möjligen hade dessa tidigare stått på plintar invid de främsta bänkarne, såsom bruket varit i många kyrkor.

På 1600-talet fanns i kyrkan ett korskrank, skiljande korafdelningen från åhörarerummet. Däröfver heter det i en relation i kyrkans arkiv (afskrift hos Ihrfors): »1634 in Junio hafver Provincial Skrifvaren öfver Uplandh Abraham Olofsson j Oleda låtit upsättja ett Kohr i Knifstadh Kyrkia på sin egen bekostnadh till ett Testamente effter någre sine barn, som uthi Kyrkian begrafne liggia ty uthi Knifsta kyrkia hade alldrigh tillförende något chor varit och war för den skuld samma chor Kyrkian till en hederligh prydnat; men på det tridie åhret effter Choret upsat wahr aff haat och afundt inträdde Welb. Henrich Stöör j kyrkian den 11 Martij 1637 tideligen om Mårgonen medh sina tiänare och Kniffsta klockare Michill medh som nyckelen till kyrkian hade, der dhe samtelige wäldsambligen nederhuggo tre Gaffler af samma chor, her af förorsakade sigh een Rättegångz Process — —». Stöör dömdes därvid böta 400 dl. K. M., däraf $\frac{3}{4}$ till kyrkan, $\frac{1}{4}$ till de fattiga. För den del, som tillföll kyrkan, förnyade Abr. Olofsson »choret» igen »alldeles som det af första bygningen upsatt».

För återstoden af Stöørs böter uppsattes »ett skönt läctare». Denna läktare, korskranket, predikstolen och bänkarne lät man »prydligen måla och sompt försillfra och förgylla». När det här åsyftade korskranket blef borttaget, är icke bekant. Korskrank synas hafva varit vanliga under 1600-talet (jfr. Odensala, Alsike).

Af den medeltida dopfunten finnas några rester, nämligen en fyrkantig fot af sandsten med en något framskjutande, cirkelrund vulst med flätornament (fig. 105—108). H. 41 cm. Sidornas bredd vid basen 48 cm. I fotens fyra hörn sittande figurer: Petrus med nyckel, Maria med Kristusbarnet i knäet, sittande manlig figur med fem barn i famnen (»Fader Abrahams sköte») och en sittande apostel, som lyfter ena handen och har en bok i den andra. På foten mellan hörnfigurerna framställas å ett fält de tre vise männen, liggande till sängs med kronor på hufvudena och mottagande ängelens budskap (fig. 108). På de tre andra fälten ser man de tre konungarne komma gående, en på hvarje fält, med skänker i de upplyftade händerna (fig. 105—107). Dessutom finnes den söndriga sandstensbottnen till kuppan. I denna och genom fotstycket finnes afloppshål för vattnet. Funten är af gottländsk tillverkning från 1200-talets början.

J. Österlund delin 1911.

Fig. 105 o. 106. Knifsta. Två sidor af en medeltida dopfuntsfot.
Unterer Teil eines Taufsteines. Gotländische Arbeit um 1200.

MEDELTIDA
TRÄSKULPTUR.

Den helige Stefan, staty af ek (fig. 109). H. 175 cm. Figuren är urholkad i ryggen, och i urholkningens kanter finnas tappar, hvilka visa, att urholkningen varit täppt med en panelning. 1300-talet. Tillhör nu Statens historiska museum (inv. n:r 4241). — Knifsta kyrka var invigd till den helige Stefans ära (enl. ett aflatsbref af 1403 återgifvet i Sv. Dipl. IV. s. 105; jfr äfven altarskåpet ofvan).

Ett krucifix från medeltiden inköptes enligt Viks slottsarkivs räkenskaper 1870—73 till Västeråkers kyrka för 15 Riksdaler, renoverades för 30 och finnes nu i sistnämnda kyrka, i hvars beskrifning det närmare skall behandlas.

Oljemålning på duk, framställande Adam och Eva efter syndafallet. H. 188 cm., B. 198 cm. Den är försedd med följande inskrift: »iagh hörer tin röst ock kiänner min brist — tÿ naken monde iag wara — Osalighe Adam hwij ästu så naken — hvem hafwer tina kläder ifrån tig tagit — Hwij sörier tu så swåra». Nederst på duken står: »Gudz nampn till ähra och Knifsta kyrkijo till prydnig är denna Tafla förärat af Commedör Wälb. Anders Bergh och Hans Fruu Edle och Vålborne Anna Greij¹ A^o 1689 d. 1 Junii». Nu i Nordiska museet (inv. n:r 85053).

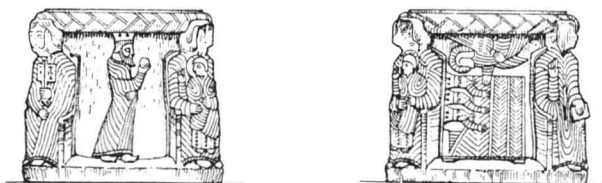
Foto, J. Koosval 1911.

Fig. 109. Knifsta.
S. Stefan, staty af måladt trä, nu i Statens Hist. Museum.

Bemalte Holzstatue, 14. Jht.
Hist. Mus. Stockholm.

TAFLA.

¹ Anna Greij var trol. dotter till en inflyttad skotsk adelsman, William Greij, som 1617 var kapten för en fänika Upplands fotfolk, och Brita Tott, dotter till Tönnes Eriksson (Tott) d. y. till Skedbo i hans andra gifte (enl. Klingspor). Jfr. not 1 å s. 127.

J. Österlund delin. 1911.

Fig. 107 o. 108. Knifsta. Två sidor af en medeltida dopfuntsfot.
Unterer Teil eines Taufsteines. Gotländische Arbeit um 1200.

Silfverkanna (fig. 110 till vänster), stämplad Hallardt V 2 SILFVER.
(= 1803). Knifsta kyrka tillhörig 1804. H. 25 cm.

Kalk af förgylldt silfver (fig. 110, till höger) Noden, möjligen äfven foten, medeltida. Kuppan är nyare, graverad med två sköldar. H. 23 cm.

Kalkfot af förgylld koppar, cirkelrund, troligen medeltida.
H. 11 cm.

Brudkrona (fig. 110, i midten) af förgylldt silfver, inköpt
1774 för 400 Rdr. kpmt. H. 8,5 cm.

Oblatask, oval, silfver utan stämpel. H. 9 cm.

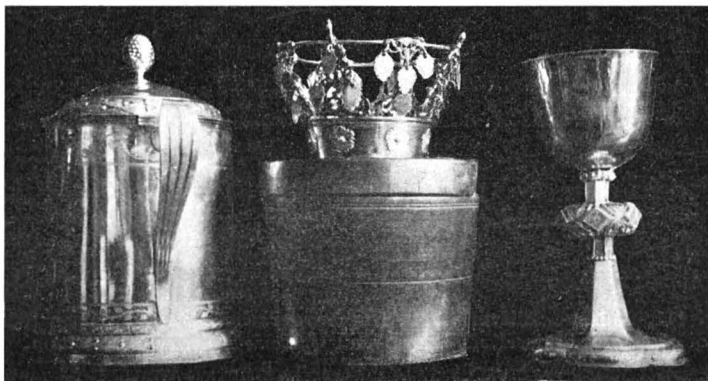

Foto. J. Roostal 1911.

Fig. 110. Knifsta. Kanna, brudkrona och kalk, allt af silfver.
Brudkronan står på sitt träsvärfvade fodral.

Silberne Kanne, Brautkrone und Kelch.

Silfverkanna af stopform, hamburgerarbete från tiden omkring 1600, rikt prydd med drifvet och graveradt arbete samt fastlödda byster och statyetter (fig. 111 o. 112). Å kannans lif tre figurscener i ovala ramar, framställande Adonis död i Venus armar, Tisbes själmord vid Pyramus lik och Andromeda bunden vid

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 111. Knifsta. Silfverkanna, Hamburgerarbete från omkring 1600.
Sida med Adonisrelief. Tillhör nu Statens Historiska Museum.

Silberne Kanne, Hamburger Arbeit um 1600. Das Relief stellt den Tod
des Adonis dar. Histor. Mus. Stockholm.

klippan. Locket krönes af en naken Amor med sköld, hvarå Rigas vapen och årtalet 1622. Å foten en jaktfris. Stämplad med staden Hamburgs vapen och med en sköld, hvarå en ur vattnet uppdykande häst synes (troligen mästarestämpel). Inuti locket är graveradt: »Andreas Berg, Anna Greij». H. 41 cm. Gåfva af fru Anna Greij¹ till Knifsta kyrka 1692 enl. gåfvobref. Sannolikt har kannan kommit såsom krigsbyte från Riga, för hvilken stad den på grund af vap-

¹ Ang. Anna Greij se not 1 å s. 120.

Foto, J. Roosval 1911.

Fig. 112. Knifsta. Samma kanna som fig. 111. Sida med Andromedarelif.

Wie Fig. 111. Das Relief stellt Andromeda dar.

net synes vara tillverkad. — Sålde 1889 till Statens historiska museum (inv. nr 7902) för 5,000 kr., hvilka församlingen använde till kyrkans restaurering.

Dopskål af tenn med två handtag. Vanlig typ. Trasig. DOPSKÅL.
Diam. 20 cm.

Ljuskrona i koret af malm, med 10+10 ljusarmar, krönt LJUSKRONOR.
af en kvinnofigur med en palmkvist i handen. 1600-talet. H. 117
cm., Diam. 92 cm.

Ljuskrone af malm i långhusets östra travée med 8 ljuspipor, krönt af två stiliserade mot hvarandra vända fåglar. 1600-talet. H. 63 cm., Diam. 65 cm.

A.

B.

Foto. J. Roosval 1911.

C.

Fig. 113. Knifsta. Ljusstakar af malm och mässing samt kalkkläde af siden.

Leuchter aus Bonze und Messing auf einem Kelchtuch stehend.

Ljuskrone af malm med urspr. 8 (2 st. nu söndriga) ljusarmar i långhusets västra travée. H. 64 cm., Diam. 63 cm. Inskription: *Denna ljuskronan hafver den ehrwürdige och vehllärde saligen imillan den 17 och den 18 Huius i Herranom afsåmnade den salige herr Johan Mich. Angulinus efterlöwerska chrlige och gudsfruchtige matrona hustru Brita Ersdotter förärat til kyrkan anno 1668. K. E.*

Smidd järnkrona, 6-pipig, enkel, draggformad med svarfvad träknapp nederst. H. 60 cm., Diam. 45 cm. Sannolikt från 1700-talet; hänger nu i boden.

Ett par ljusarmar af drifven mässing. L. 31 cm. Väggbucklans diam. 20 cm. 1600-talets slut. Sönderskurna för att icke öfverskjuta predikstolens kant (!), där de äro fästade.

LJUSARMAR
och
STAKAR.

Ett par mässingsljusstakar i drifvet arbete. H. 46 cm. 1600-talets slut (fig. 113, B).

Ett par malmstakar med rund fot. H. 32 cm. (Fig. 113, C).

Ett par trearmade mässingsstakar med rund fot i drifvet arbete med akantus och blomornament. H. 27 cm. 1600-talets slut.

En stake af mässing (?) med nyare kopparpipa. H. 35 cm.

En stake af malm. H. 39 cm. Möjligen medeltida (fig. 113, A).

Ett par malmstakar med rund fot. H. 8,5 cm.

Ett par malmstakar med rund fot. H. 15 cm.

Medeltida rökelsekar af brons (fig. 114). H. 23 cm.

Medeltida portlås af järn, förut tillhörande kyrkans port. L. 50 cm. Den gamla porten jämte detta lås blef vid 1892 års reparation bortvräkt och användes såsom skyddspackning vid stensprängning (!). Låset räddades då till baron Em. Cederströms samling å Krusenberg.

Antependium (?) af grön, blommerad sidendamast. Har sannolikt varit prydd med guldspetsar att döma af ännu kvarsittande, obetydlig rest. L. 214 cm., H. 103 cm. — 1700-talet?

RÖKELSEKAR.

LÅS.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 114. Knifsta.
Rökelsekar.

Mittelalterliches Rauchfass.

TEXTILIER.

Antependium af svart sammet med IHS i silfvergalon. L. 254 cm. — 1800-talet.

Mässhake af svart sammet, kantad med silfvergalon. På ena sidan ett kors, på andra ett Gudsöga med strålar, allt i silfverbroderi. — 1800-talet.

Kalkkläde af blommerad, blå sidendamast, delvis inväfd med silfvertråd. Kant och kors midt på af silfvergalon. 54×54 cm. — 1700-talet.

Kalkkläde af hvitt siden med guldspetsar och guldfrens (fig. 113). 52×55 cm. På baksidan en påsydd sidenlapp med inskrift: *Till Knifsta Kyrka d. 7 Julii 1839 af A. M. M. N—r. Gåfva af Anna Maria Marg. Nordhammar, dotter till Olof Nordhammar, kyrkoherde i Alsike och Knifsta 1828—1852.*

Brudpäll af grönt siden, fodrad med rosafärgadt siden. 144×168 cm. Antagl. 1700-talet.

Fodral till bokdyna af svart sammet med silfverfrans samt kors af silfvergalon. — 1800-talet.

Håf af svart sammet. — 1800-talet.

EPITAFIUM.

I korets sydöstra hörn är å en särskild tegeluppmurning uppsatt ett epitafium, hugget af svart marmor, omgivet af figurer i huggen sandsten (fig. 115). Det bär Kafleska och Månesköldska vapnen samt en latinsk (hos Klingspor återgifven) inskrift, handlande om vicepresidenten i Göta Hofrätt Herr Erland Kaffe († 1678) och hans gemål Fru Brita Månesköld (f. 1626, † 1673). Minnesvården är rest 1675, ty på en kartusch står: *Monumentum hoc oppositum parrochie eorum Knifsta in ornamentum sacræ ædis, ac posterorum recordationem 1675.* (= denna minnesvård är uppsatt i deras sockenkyrka Knifsta till helgedomens

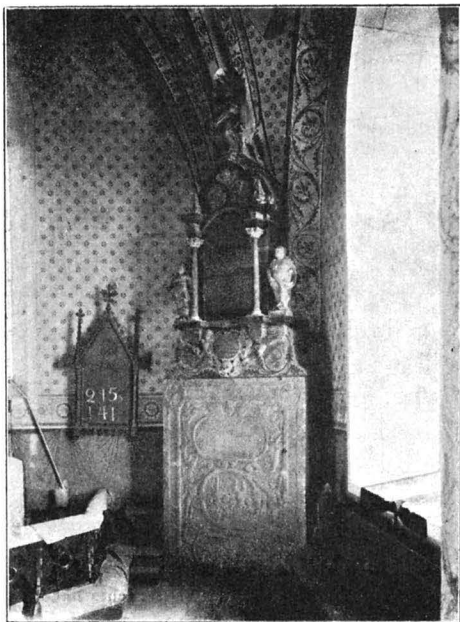

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 115. Knifsta. Kyrkans sydöstra hörn med den Kafleska grafhällen och epitafiet.

Epitaphium aus schwarzem Marmor und Sandstein aus d. J. 1675.

prydnad och till åminnelse för efterkommande 1675).

GRAFSTENAR.

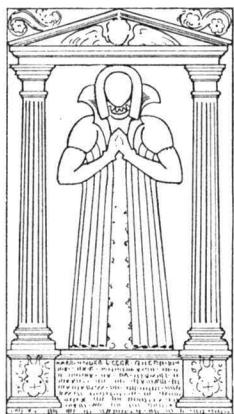
Under monumentet är upprest en grafhäll af kalksten (B. 162 cm., H. 200 cm.). En bred bård med medaljonger med änglar i hörnen. Bården borthuggen å stenens nedre kant. Stenen prydes af två kartuscher med inskriptioner, omgifna af broskornament, och i midten af en dylik med 2 vapensköldar. Å ömse sidor

en ängel med utsträckt arm. Inskriptionen å öfre kartuschen lyder: *Her Erlan Bengtsson Kafle. Fru Brita Karlsdåter Måneskiöld till Ledingenääs Seglinge och Ågård hörer dena graf. 1671.* Å den undre kartuschen *Döde ähro döde mäns wänner.* Stenen har förut täckt en graf i kyrkans golf, men blef vid 1892 års restaurering upptagen och flyttad till nuvarande plats.

I vapenhuset ligga två skulpterade grafstenar af kalksten i golfvet. Den östra (fig. 116), L. 221 cm., B. 117 cm., framställer en bedjande kvinna inom två kolonner med en fronton. På kolonnplintarna äro uthuggna t. h. det Tottska vapnet, t. v. ett oigenkänt vapen. Den döda hette Metta Tönnesdotter (Tott¹) † 1566. Den nu mycket slitna inskriften å fältet under figuren kan med tillhjälp af äldre afskrifter af densamma tydas: HÆR VNDER LIGGER BEGRAFVEN DHEN THEN ERLIGE OCH WÄLBÖRDIGE QWINNA HVSTRV MËTTA TÖNNESDÅTTER SALIGE JÖRAN HANSONS TIL KNIFSTA SOM HÆR AF-SOMNADE VTI HERRANOM DHEN 11. JANVARI ANNO [15] 66. GVD HENNES SIEL GLEDIE VTI THET EVIGE RIKE: THENNE STEN HAFVER IAGH . TÖNE IÖRANSON TIL HÖGXGÅRD LÅTIT VTHVGGÅ 1581. Stenen är ett vackert och jämförelsevis sällsynt exempel på det senare 1500-talets stil, som vi eljest mest känna från slotts-arkitekturen.

Den västra stenen (L. 217 cm., B. 119 cm.) har i de fyra hörnen medaljonger med symboliska bilder (två änglahufvud, döds-skalle, timglas). I midten en lagerkrans omgifvande ett hjärta. Inskriften lyder: UNDER DENNA STEN I KNIFSTA KYRKA LIGGA 7 PROVINCIALSKRIFVAREN ABRAHAM OLOFSONS BARN I OLEDA BEGRAFNA N. ANNA 1632 25 JANV. OLOF 4 DEC. 1637. ISAK 22 IVNI 1638. IACOB 24 MAI 1639. AHN ANNA OCH ABRAHAM 22 AP. 1642. AHN ABRAHAM 13 SEPTE.

¹ Klingspor meddelar, att hon var dotter till Tönnes Eriksson Tott d. y. till Skedbo i hans första gifte. Så angifver äfven Anrep. Det måste emellertid vara oriktigt, ty grafstenens årtal passa icke in därpå. Däremot passa de förträffligt, om Metta antages vara dotter till Tönnes Eriksson Tott d. ä.

J. Österlund delin 1911.

Fig. 116. Knifsta. Metta Tönnesdotters grafsten. Grabstein aus Kalkstein vom J. 1581.

1646. GVD FÖRLÄNE DEM EN FRÖGDEFVL VPSTÅNDELSE MED DE CHRISTROGNA PÅ DEN YTTERSTA DAGEN . SOLI DEO GLORIA. Jfr. ofvan ang. korskranket s. 119.

Stenarna flyttades till nuvarande plats vid sista restaureringen 1892.

BEGRAFNINGSVAPEN.

I västligaste delen af kyrkan hänga fyra hufvudbanér. De, som hänga närmast kaminen, äro illa sotsvärtade. Platsen är äfven i så måtto otjänlig, som de vackra sniderierna och färgerna icke alls komma till sin rätt på grund af den dåliga belysningen. Klingspor återger i U. F. T. fullständiga inskriptioner och biografiska upplysningar om personerna. Banéren äro:

J. Östertund delin. 1911.

Fig. 117. Knifsta. Hindrich Stöörs hufvudbanér, 1654.

Funeralwappen aus d. J. 1654.

Hufvudbanér öfver kammarjunkaren Hindrich Stöör (f. 1582, † 1654). Sköld med sköldemärken, hjälm och hjälmprydnad af skulpteradt och måladt trä utan kredering. Löfverk och inskriftstafla af plåt, målad i silfver och rödt (fig. 117). Med bärstång. — H. 120 cm. (med hjälm och tafla), B. 90 cm. (med löfverk). Typen vanlig omkr. 1600-talets mitt. — Ang. Hindrich Stöör se ofvan under korskrank s. 119. Mot denna bakgrund bör sannolikt följande utdrag ur »Acta pastorum» ses: »1654. Begierades upå Wälb:ne Hr. Öfverste Lieutnantens wägnar att S: Hindrich Störes Lijk

mätte der uthi sin graff nedersatt och begrafvet blifva hwilken begiäran med Ett hundrade tiugu d. K. M. och een ansenligh förähringhz aflägning beviliat och confirmerat blef och wart begrafven i Knifsta kyrkia den 28 Decembris A^o 1654.»

Hufvudbanér öfver vice presidenten i Göta hofrätt Erlan Kafle († 1678). Hans epitafium och grafsten förut omtalade. Skölden omgifven af kraftigt löfverk, samladt i kompakta voluter af en för senare hälften af 1600-talet karaktäristisk form. Hjälmprydnaden saknas. Det hela jämte inskriptionstaflan omslutes af en

gles, förgylld lagerkrans, på hvilken sitta små sköldar med 16 vapen, fäderne t. h., moderne t. v. Allt är utfördt af skulpteradt, krederadt och måladt trä. Med bärstång. — H. 190 cm., B. 160 cm.

Hufvudbanér öfver öfverstelöjtnanten Gunnar Zithelbergh (f. 1629, † 1693). Stor vapensköld, omgifven af yfvigt, i kanterna liksom trasadt löfverk. Inskriptionstaflan omgifven af troféer. Det hela af skulpteradt, krederadt och måladt trä. Med bärstång. — H. 215 cm., B. 140 cm.

Hufvudbanér öfver fänriken Carl Gabriel Zithelbergh (f. 1665, † 1692), den föregåendes son. Af samma typ som föregående, men utan troféer kring inskriptionstaflan. Med bärstång. — H. 200 cm., B. 134 cm.

Sammanfattning af Knifsta kyrkas konsthistoria.

I. En rektangulär gråstenskyrka med sakristia i nordost, invändigt putsad och försedd med platt trätak. Gafvelröstenas ytter-sidor af tegel. Troligen omkring 1300.

II. Ett vapenhus uppföres å södra sidan. Möjligen ny, profilerad tegelomfattning kring södra portalen.

III. I slutet af 1400-talet slås hvalf i kyrkan, vapenhuset och sakristian. Kyrkans och vapenhusets hvalf och väggar målas. Ungefär samtidigt anskaffas ett altarskåp. Ärkebiskop Jakob Ulfssons tid 1469—1514.

IV. Under 1600-talet uppföres en ny klockstapel (trol. 1616), ett korskrank (1634), en läktare (1646); dessutom restaurerades bänkar och innanrede (s. å.). Rikliga inköp och donationer af skrudar, silfver och ljusredskap komma kyrkan till del.

V. Under 1700-talet en del reparationer. Ny stiglucka 1747, ny klockstapel 1756. Reparationer å kyrkan 1760, då fönstren utvidgas, och 1770, då stenaltaret borttages. Ny predikstol 1774.

VI. Kyrkan repareras 1804 och putsas in- och utvändigt. Ny läktare samt orgel. *Bykarna.*

VII. Nya förändringar under 1830- och 40-talen, då kyrkogården utvidgas, korgolfvet omlägges och ny altarprydnad anskaffas.

VIII. Restaurering enl. ritningar af ark. G. Petterson, stad-fästade gn. Kgl. bref ¹⁴/₂ 1890. Restaureringen, som utfördes 1892, omfattade ny inredning med altare, altarprydnad, altarring, bänkar, läktare, orgel m. m. De medeltida hvalfmålningarna blottas och restaureras. Östfönstret utvidgas och får katedralglas. De skulpterade grafstenarnas platser ändras.

Foto. A. Roland 1911.

Fig. 118. Knifsta kyrka från sydväst.
Die Kirche von Südwesten.

Résumé.

Die Kirche wurde um 1300 gebaut. Zu dem rektangulären Grundrisse fügte sich von Anfang an eine Sakristei (Grundr. Fig. 94). Material: Granit, in der äusseren Schale der Giebeln und in den Einfassungen Backstein. Die ursprüngliche, flache, hölzerne Decke wurde im 15. Jht. durch bemalte Gewölbe ersetzt (Fig. 101). Aus dem Ende dieses Jhts. stammt auch der Schnitzaltar (Fig. 104), unter dessen Heiligenbilder der heilige König Erik v. Schweden von besonderem Interesse ist. Er trägt nämlich eine Pergamentfahne mit dem alten schwedischen Reichswappen, den drei Kronen. Eine Restauration im J. 1892 hat die alten Gewölbemalereien blossgelegt und, leider, die Kirche ganz mit neuen gotizierenden Möbeln versehen.

Von besonderem Interesse ist die Fig. 111 und 112 abgebildete silberne Kanne, die unter anderen Schmuck mit drei medaillonförmigen Reliefs geschmückt ist, den Tod des Adonis, den Selbstmord Tisbe's und die an der Felse gebundene Andromeda darstellend. Durch einen Stempel ist die Kanne als Hamburger Arbeit bezeichnet. Der unbekannte Meister wird wohl mit einem anderen Stempel bezeichnet, schildförmig mit einem aus den Wellen aufbauchenden Pferde. Auf dem Schilde des krönenden Amors ist ein Wappenschild der Stadt *Riga* befestigt mit dem Jahreszahl 1622. Die Kanne wurde von einer Familie Greij 1692 der Kirche geschenkt und ist nunmehr an das Histor. Mus. zu Stockholm verkauft.

Foto, S. Curman 1911.

Fig. 119. Alsike kyrka med skolhus och kyrkstallar från nordost.
Die Kirche mit Schulhaus und Kirchstätten von Nordosten.

ALSIKE KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, ERLINGHUNDRA HÄRAD.
UPPSALA ÄRKESTIFT, ERLINGHUNDRA KONTRAKT.

Beskrifningen utförd af KARL ASPLUND och Arkitekten
Fil. Lic. SIGURD CURMAN.

Tryckta källor: *Dipl. Suec.* II, s. 44, n:o 958, ärkebiskop Magnus Bossons testamente 7 mars 1288, hvaruti testamenteras ett halft markland till prästen i »Alseke» och hans efterträdare; II, s. 436, n:o 1454, ärkebiskop Nils Allesons testamente 18 jan. 1305, hvaruti »Alseki» hågkommes. — *DAHLBERG, SUECIA ANT. ET HOD.* I, 107, å hvars stück Alsike kyrktorn synes högt och spetsigt. — *O. JANSE i UPPLAND*, I, s. 570. — *MBL. IX*, 1897, s. 21 o. 27, ang. målningar.

Handskrifna källor och afbildningssamlingar: *IHRFORS* meddelar en plan, en exteriör från söder, afteckning af Gerika Brands grafsten samt utdrag ur kyrkböckerna. — *AFRITNINGAR* II, s. 103, en exteriör från sydost; å löst blad konceptritning till densamma. — *ASCHANEUS, Sigtuna* (Ms. i K. B. sign. F b 16), s. 21, ang. Brands grafsten. — *PERINGSKIÖLD, Monumenta* II, fol. 167, ang. densamma. — *A. T. A.*: 1 plan och 6 blad färglagda uppmätningar af målningensrester, utförda 1897 af R. Cederström; 2 exteriörfoto. (1900), foto. af kalkkläde (1880); inventarium 1829; redogörelse för H. Hildebrands resa till Alsike 1867; anteckningar ang. altarskåpet och ang. målningarnes framknackande. — *Ö. I. Å.*: 2 blad ritningar till tornhuf 1798, den ena af P. W. Palmroth, 1 blad ritning (plan, 2 fasader, 3 sektioner) till restaurering af A. R. Pettersson stadf. ^{30/10} 1857, 1 blad ritning af A. R. Pettersson till orgelfasad stadf. ^{15/6} 1860, 3 blad uppmättningsritningar af A. Roland 1910 (plan, 2 tvärssektioner, 1 längdsektion), 2 blad kopior af ritningar (plan, 3 sektioner) till restaurering af S. Curman stadf. ^{14/10} 1910; fotografier: 4 exteriörer, 1 interiör, 3 öfver inventarier, 17 öfver målningarne före och efter restaurering (samtliga 1910). — *TOPOGR. PLANSCHSAML.* i U. B.: »Utsigt af Alsike kka från Ekhamn», akvarell, 1700-t., kyrkan putsad, hög spira, rödmålad klockstapel ett godt stycke väster om kyrkan.

Kyrkans arkivalier: I LANDSARKIVET, UPPSALA: upplysningar om byggnadshistoria och inventarier anträffas i följande delar: sockenstämmoprotokoll 1616—1693 i P. och L. I. 1 (jfr. nedan); 1746—1787 i K. I. 1; 1788—1829 troligen uppbrunna; 1829—1839 i K. I. 2; kyrkoräkenskaper, hufvudbok 1681—1801 i L. I. 2; 1801—1828 trol. uppbrunna; kladd 1746—1770 i L. I. 3; 1771—1800 i L. I. 4; 1801—1828 trol. uppbrunna; inventarier från 1615 och 1654 i P., en bok, innehållande under benämningen »Acta Publica Pastorum in Kniffstadh» åtskilliga anteckningar om kyrkan och församlingsvärderna i Alsike och Knifsta 1615—1693. L. I. 1 innehåller »Miscellanea Alsike» 1615—1725. Delar af arkivet förstördes genom våld 1829. — Ur böckerna har friherre EMANUEL CEDERSTRÖM på Krusenbergh gjort utförliga excerpt¹, som förvaras hos ägaren.

Ur dessa må här anföras: Inventarium 1615: »En sölf Kalck förgyldht med Paten. — En lijthen huit sölf Kalck med paten hvilken brucas wthij socknebudh. — Klädher — En Mässehaacka af pappekoiegröndht dumdudmy. — En Mässehaacka af blått blommeratt Samätth. — Än en gammal och wtslijttin mässehaacka — Kalcke Klädhe ett gammaldht och wtslijttid. — Ett Althare Klädhe af pappekoiegröndht dumdudmy. — Ett brudhepäll af blommeratt Sametth fodhratt med blåå durlek. — Ett lijckpääll af swart Ängelst mz swart sametts kors och sijleckies franssar, fodra mz swart durlek. — Än Messesärkier 2 st. — stola 1 st. — Handhklädhe på Althare 2 st. — duock 1 st. — Tänflaskor 2 st. — Malmstaackar 2 st. — Än en lijthen flaska mz socknebudhs Tyghene. — Handhklocka 1 st. — Böcker, — En gamal och söndrigh swänsk Biblia — Handhboock 1 st. — En gamal Psalmboock. — Itinerarium Sancte scripturæ 1. — Koppar. — En gammal och sundrigh Tierepanna. — Kijsta 1 st.

Henricus Matthiae Uplandensis.»

»Kyrkian war här så ganska illa förfallen och alldheless Tackelööss, all Spåänen wthrutten ock affallen wppå Torneth sampt wppå Kyrkietaacket, vappenusett, sachrijstijgjan och boogårdhen. Inghen Klockestapäll then östre boogålsmuren nijderfallen, så att här sågh mecktigt illa och skröpeligt wdht» (1615).

Arkivalierna innehålla åtskilligt af kulturhistoriskt intresse, hvaraf följande exempel må anföras:

1768 d. 28 Febr. hölls stämman. Klockaren Högman anhåller om sitt afsked, men ber församlingen, då han i 50 år och 2 månader innehaft befattningen, draga försorg om hans uppehälle på gamla dagar. Denna begäran fann församlingen billig och, som han bäst kunde blifva bibehållen, om hans dotter blef försörjd, var man betänkt på att föreslå henne, Lisa Högman, en skickelig man, som klockarsysslan kunde tillträda. Hårtill anmälde sig Studiosus herr Lennberg, hvilken af v. Pastor och församlingen var känd för boklärdhet och goda seder. Då han med ett högt och tydeligt Ja förklarar sig villig äkta förenämnda dotter till Högman, änkan Lisa Högman (änka efter interimsklockaren Per Manutte), samt draga försorg om att dess gamla föräldrar icke skulle lida någon nöd på deras ålderdom, antogs Lennberg enhälligt af församlingen till klockare i Alsike med de villkor, att han skulle ställa nöjaktig borgen samt lära sig slå åder.

¹ Dessa hafva wlvilligt af frih. Cederström ställts till beskrifvarnes förfogande.

1769 d. 22 Jan. sammankallades Församlingen i sockenstugan att efterhöra, om något oskickligt förhållande försports under Julhelgen, då en och annan tillkännagaf, att några af ungdomen tagit sig före att om nattetid gå omkring och sjunga för dörrarna den s. k. St. Staffans visa, och som sådana sånger ansågos för ett oskickligt uppförande, så varnades för denna gången med hotelse af stockstraff, om någon härefter sig häruti skulle förbryta.

I KYRKAN förvaras handlingar från tiden efter 1830. Dessutom förvaras där 3 äldre ritningar till kyrkans förändring; en utgör förslag till nybyggnad, 1790-talet (osign.), de 2 andra (lika) äro förslag till ny tornhuf af P. W. Palmroth (jfr. Ö. I. Å.), stadf. 28/s 1798.

Foto. A. Roland 1910.

Fig. 120. Alsike kyrka från söder.

Die Kirche von Süden.

Kyrkogården och klockstapeln.

Kyrkogården bildar en rektangel med långsidan i öst-västlig riktning och har sin hufvudsakliga yta söder om kyrkan, sluttar något mot öster och är omgifven af en låg mur, byggd af gråsten i kallmur. Mellan tornet och södra bogårdsmuren har man vid gräfning stött på en mur af naturlig sten i bruk, hvilkens öfre kant befann sig ungf. 1 m. under marken. Murens tjocklek var ungf. 1 m., dess längd 4 å 5 m. och dess riktning vinkelrät mot sydmuren. »Bogårdsmuren» har vid flera tillfällen blifvit ombyggd. Sålunda ombyggdes östra muren 1661. Den var i äldre tider sannolikt högre och försedd med spånklädd aftäckning. 1626, 1660 och 1662 uttaxeras spån till bogårdsmuren. 1776 anser pastor, att brådtaket bör rifvas på grund af dess eldfarlighet, helst bogårdsmuren snart skulle nedtagas och ombyggas. — Nuvarande kyrkogårdsport består af två putsade tegelstolpar, mellan hvilka hänga enkla, smidda järngrindar, sannolikt från 1800-talets början.

I äldre tid var bogårdsmuren försedd med »stigluckor». 1637 köpas materialier, däribland taktegel, till »stigluckubyggnaden». 1661 upprättas murar och stiglucka på östra sidan. 1703 omtalas murning på den större och den mindre stigluckan. Dessa äro numera helt försvunna.

KLOCKSTAPEL. Kyrkan har i äldre tider haft klockstapel. 1615 års inventarium säger, att klockstapel detta år saknas. Huruvida sådan

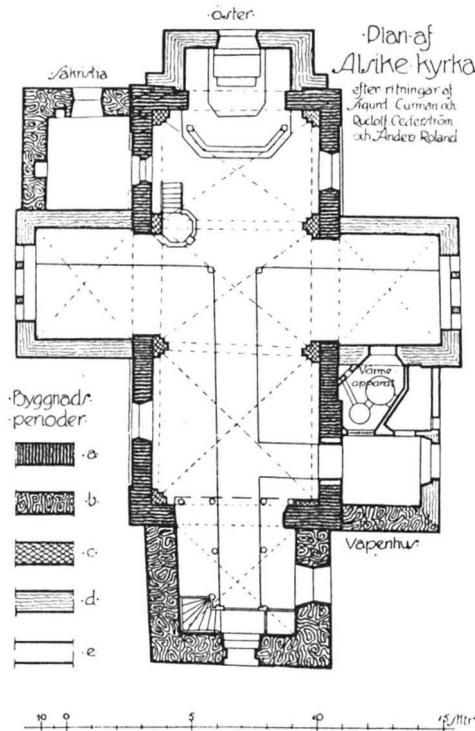

Fig. 121. Alsike. Plan efter restaurering 1910—1911.
Grundriss nach Restaurierung 1910—1911.

tidigare funnits, känner man ej. Klockstapel restes 1616 och blef 1618 spåntäckt och tjärad. Den var sannolikt då öppen, men reparerades och ombyggdes 1728, hvarvid den brädbekläddes. Den omtalas på 1770-talet som gammal och förfallen. Vid visitation 1780 förklarar församlingen, att stapeln får stå, så länge den kan nyttjas; sedan skola klockorna flyttas till tornet¹. Detta sker 1799.

¹ Häruti spåras verkan af Kgl. Brevet 22 mars 1759, hvaruti bl. a. anbefalles: »At särskilte Klockstaplar af träd undvikas och besparas, och i det

Kyrkobyggnaden.

Alsike kyrkas murar, äldre och yngre, äro hufvudsakligen upp- MATERIAL.
förda af tegel samt ut- och invändigt putsade. Gråsten förekommer blott i grunden, i tornets nedre del, i sakristian och till någon del i vapenhuset. Hvalfven äro alla af tegel. Golfvet i gångarna af kalksten, i vapenhuset af tegel, under bänkkvarteren och i sakristian af trä på asfaltstruket betonunderlag. Yttertaket är spåntäckt utom å sakristian, där järnplåt är lagd ofvanpå spånen.

Kyrkobyggnadens ursprungliga kärna och bestående hufvud- LÅNGHUSETS
parti är ett enkelt, rektangulärt långhus (fig. 121, period a), VÄGGAR.

uppfördt af väl brändt, djuprödt tegel i munkförband (tegelmått = 28,5-29,5 × 12,5-14 × 8,5-9 cm.). Till koppar¹ hafva i allmänhet användts hårdbrända, mörka tegelstenar. Väggarna voro ursprungligen ut- och invändigt fogstrukna med teglet synligt, hvilket framgår af den omsorgsfulla fogbehandlingen. Fogbruket af kalk och grofsand har afstrukits jämnt, hvarefter fogens öfre och nedre kant med murslevven skurits jämn mot angränsande tegel. I yttre

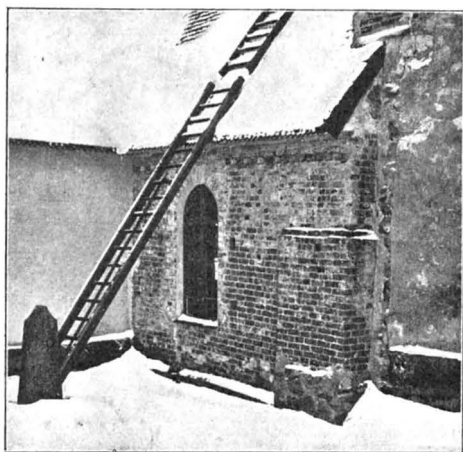

Foto. A. Roland 1910.

Fig. 122. Alsike. Långhusets nordvästra hörn, med det ursprungliga murverket renhugget.

Nordwestliche Ecke des Langhauses mit blosgelegener mittelalterlicher Backsteinmauer.

hörnen har muren förkroppningar med 11 cm. språng, men med olika bredd (se fig. 121); den sydvästra förkroppningen sträcker sig långt fram på södra långsidan (jfr. fig. 125). Förkroppningarna nå icke upp till takfoten, utan sluta på c:a 3,5 m. höjd öfver

stället Klockorne, der det sig göra låter och utan Kyrko-hvalfwens fara ske kan, flyttas uti stentorn, hwilka ej böra wara höge och spitsige, utan med medelmåttige hufwar».

¹ Kopp = sådan sten, som med sin längdriktning ligger vinkelrätt mot mursträckningen och sålunda i ytan visar en kortsida, »hufvud»-sida. Ordet Kopp härledes af tyska ordet Kopf = hufvud. Stenar, som i ytan visa långsidan, kallas löpare.

marken och aftrappas där (se fig. 122). Aftrappningen har sammolikt ursprungligen skyddats med aftäckning. Muren har utvändigt en låg stensockel, afslutad med ett hugget skråkantskift af gråröd sandsten. Sockeln slutar stumt mot hörnförkroppningarne. Upp till prydes muren af ett vitkalkadt »strömskift». I det tredje skiftet uppifrån äro teglen nämligen snedställda, bildande liksom en serie vågor. Detta ornament har löpt rundt hela kyrkan med afbrott endast närmast hörnen. 1631 blef kyrkans yttre rappadt och hvitmenadt enligt kyrkoarkivets uppgift och har sedermera så förblifvit. Iakttagelser om det yttre murverkets urspr. tillstånd kunna göras dels å vapenhusets vind, dels å ett murparti vid det nordvästra

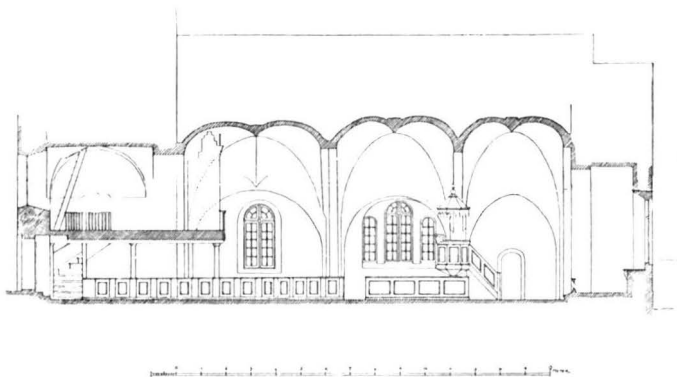

Fig. 123. Alsike. Längdsektion mot norr. Uppmätning af ark. A. Roland 1910 före restaurering. Längenschnitt gegen Norden vor Restaurierung 1910.

hörnnet (fig. 122), hvilket genom frih. Em. Cederströms försorg på 1890-talet renknackats från puts. Vid en 1910—11 utförd restaurering af kyrkan har detta parti lämnats oputsadt för att visa kyrkans ursprungliga tillstånd.

Långhusets inre öfvertäckes nu med 3 ribblösa hvalf, hvilande på 3-språngiga vägg- och hörnpelare af tegel. Hvarken dessa eller hvalfven tillhöra den ursprungliga anläggningen. Väggpelarne äro uppförda af medeltida tegel utan förband med väggen samt sakna fogstrykning. De släta murytorna visa däremot samma fogstrykning som yttermuren och stodo ursprungligen röda. Vid undersökningar 1897 af frih. Rudolf Cederström blottades trenne i det närmaste fullständiga invigningskors af tidig typ, målade å särskilda för detta ändamål å den fogstrukna tegelmuren upplagda cirkelrunda putsytor, hvilket bestyrker det gjorda påståendet. Dessa

ursprungliga invigningskors äro fördelade på murytan utan hänsyn till den bestående hvalfindelningen och styrka därigenom äfven, att hvalfven icke tillhöra den ursprungliga anläggningen.

Den ofvannämnda undersökningen af frih. R. Cederström ådagalade äfven, att hvalfanläggningen i sina hufvuddrag stannar från medeltiden, ehuru själfva hvalfkuporna till större delen äro senare omslagna. Väggpelarnes öfre delar, hvalfanfangen samt stora delar af gördel- och sköldbågarne visade sig nämligen betäckta med dekorativ kalkmålning från senare medeltiden, hvarom mera nedan (s. 144). Af de bevarade hvalfanfangen att döma, voro hvalfven enkla krysshvalf med ribbor af rektangulär genomskärning

LÅNGHUSETS
HVALF.

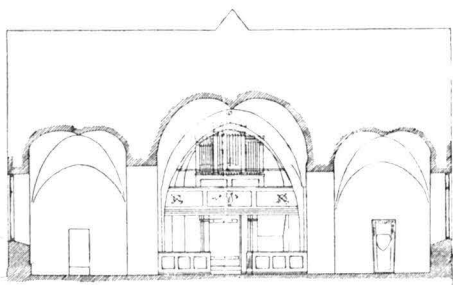

Fig. 124. Alsike. Tvärgenomskärning mot väster. Uppmätning af ark. A. Roland 1910 före restaurering. Querschnitt gegen Westen vor Restaurierung 1910.

och en halfstens bredd. Sköldbågarne utmed långväggarna äro rundbågiga, utmed gälvväggarna trubbigt spetsbågiga liksom gördelbågarne. — Bristfällig grund och otillräckliga vederlag hafva emellertid gjort, att hvalfven flere gånger måst ombyggas, dock med delvis användande af de ursprungliga gördel- och sköldbågarne samt delar af kupanfangen i hörnen. Af de bevarade arkivalierna känner man, att »hvalfven bygdes» 1631, då äfven målning af hvalf och pelare omtalas (jfr. s. 146). 1767 blef det stora västliga, 6-delade hvalfvet inslaget, hvarvid gördelbågen mot öster dubblades på västra sidan (jfr. fig. 121 o. 123). Hvalfvets sydvästra hörnpelare ombyggdes äfven då i sammanhang med upptagande af en muröppning för ny läktaruppgång (jfr. fig. 125 o. s. 138). 1773 beslutes ombyggnad af de båda andra långhushvalfven. I visitationsprotokoll år 1780 heter det därför, att kyrkan är »nyligen hvälfd». Antagligen kunna dessa hvalfomslagningar sättas i förbindelse med den år 1759 beslutade åtgärden att borttaga »de

gamla pelarne på södra och norra sidan utanför kyrkomuren», hvaraf alltså framgår, att man tidigare uppfört sträfpelare för att motverka hvalftrycket. Genom de sannolikt vid ombyggnaderna på 1700-talet inlagda tvärankarne af järn samt genom de 1859—60 uppförda korsarmarna hafva de betydligt utträngda långmurarne fått erforderlig försträfnings i norr och söder. År 1910 utförd förstärkning af korpartiets grund och samtidigt inlagdt sträckankare i södra långmuren äro afsedda att motverka trycket österut.

LÅNGHUSETS
GOLF.

Långhusets golf var på 1600-talet af tegel, åtminstone i koret. 1770 utlofvar baron Sack på Krusenbergs »så mycket ärilsten, hvarmed gången kunde stendläggas». Ärilsten = kalksten. Huruvida denna sten blef inlagd, är ovisst, ty vid ombyggnaden 1859—60 inlades plansten i kor och gångar. Denna sten kompletterades och omlades 1910.

LÅNGHUSETS
FÖNSTER-
OCH DÖRR-
ÖPPNINGAR.

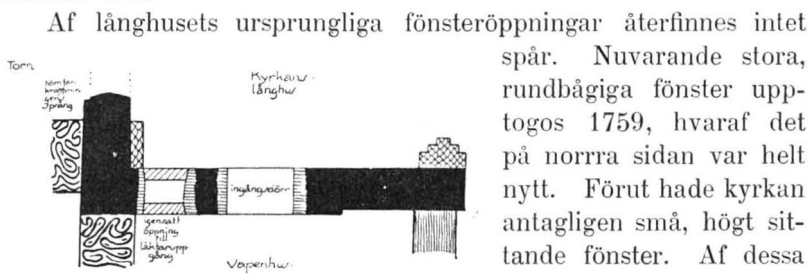

Fig. 125. Alsike. Detaljplan af långhusets sydvästra hörn 1910, före förändring.

Grundriss der südwestlichen Ecke d. Langhauses 1910.

Af långhusets ursprungliga fönsteröppningar återfinnes intet spår. Nuvarande stora, rundbågiga fönster upptogs 1759, hvaraf det på norra sidan var helt nytt. Förut hade kyrkan antagligen små, högt sittande fönster. Af dessa sutto 2 på södra sidan enligt afbildningen i »Afritningar».

Ingångsportens ursprungliga läge å långhuset är svår att bestämma. Fig. 125 visar muren mellan vapenhuset och kyrkan före ändringen af ingången 1910. Det helsvarta utmärker ursprungligt, medeltida, fogstruket murverk. Det visar sig sålunda, att portalen icke legat midt på den sydvästra hörnförkroppningens breda, södra sida, — hvilket legat nära till hands att antaga — ty just där kvarstår en pelare af ursprungligt murverk. Rifningen väster därom är utförd 1767 för att åstadkomma en läktaruppgång direkt från vapenhuset¹. Antingen har sålunda den ursprungliga portalen befunnit sig på den af ingångsdörren å fig. 125 upptagna platsen, eller också måste man söka dess plats på annat håll. Den å fig. 125 angifna dörr-

¹ Uppgångens inre mynning, hvilken anträffades vid 1910 års arbeten, är markerad genom en rand i putsen. Uppgången slopades redan 1770 och igenmurades.

öppningen var i sin dåvarande form icke ursprunglig, utan var närmast omgifven af nyare murverk. Om portalen ursprungligen här haft sin plats, har den varit smal och utan rikare profilering. Det ligger ock nära till hands att antaga, att kyrkan haft sin portal å västra fasaden i likhet med Mariakyrkan i Sigtuna och Sko klosterkyrka, som väl äfven i öfrigt varit de närmaste förebilderna för Alsike ursprungliga kyrka (se sammanfattningen s. 166). Här- emot skulle emellertid kunna anföras den omständigheten, att det medeltida tornet ursprungligen icke haft någon ytterdörr (den nuvarande upptogs just 1767), hvilket borde varit fallet, om tornet vid uppförandet lagts framför kyrkans hufvudport. — Vid restaureringsarbete 1910—11 flyttades dörröppningen något västerut på grund af värmekammarens uppförande (se fig. 121).

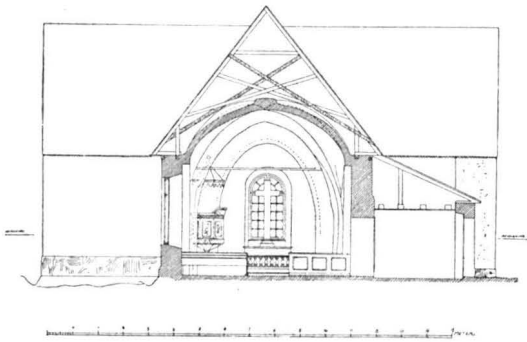

Fig. 126. Alsike. Tvärgenomskärning mot öster. Uppmätning af ark. A. Roland 1910 före restaurering.
Querschnitt gegen Osten vor Restaurierung 1910.

Från tornets inre samt å långhusets vind kan man iakttaga de ursprungliga gafvelröstena. De äro uppförda af tegel, som å de nedre partierna är väl fogstruket. Bomhål för byggnadsställning finnas i båda gafflarne. Östra röstet är aftrappadt c:a 1,5 m. från spetsen. Här finnes ett litet igensatt, rombiskt fönster (jfr. ett liknande å korgafvelns röste på Sigtuna Mariakyrka). Af den ursprungliga öfvertäckningen af kyrkorummet och den ällsta takstolskonstruktionen finnas nu inga spår. Nuvarande takstolar äro uppförda efter hvalfslagningen och afpassade för denna. Det å fig. 126 mörkt streckade krysset utgör en senare gjord förstärkning. Taktäckningen är af furuspån och har så varit, så långt man känner tillbaka. 1616 och 1617 uttaxeras spån till kyrkotaket, som på 1620-talet spånas och »rödtjäras», hvilket sistnämnda an-

LÅNGHUSETS
VIND OCH TAK.

tagligen betyder strykning med tjära blandad med rödfärg, något som synes hafva varit vanligt på 1600-talet. Sedermera omtalas spånläggning på 1660-talet samt år 1730, då södra takfallet omlades. Detta blef år 1910 åter omlagdt med ny spån.

KOR. Det lilla rektangulära koret är uppfördt af tegel vid en åren 1859–60 verkställd större ombyggnad af kyrkan. Det täckes at ett tunnhalv med parabelformig sektion och öppnar sig mot långhuset med en båge af likartad form. I östra väggen en stor rundbågig fönsteröppning. Å afbildningen i »Afritningar» synes ett sär-

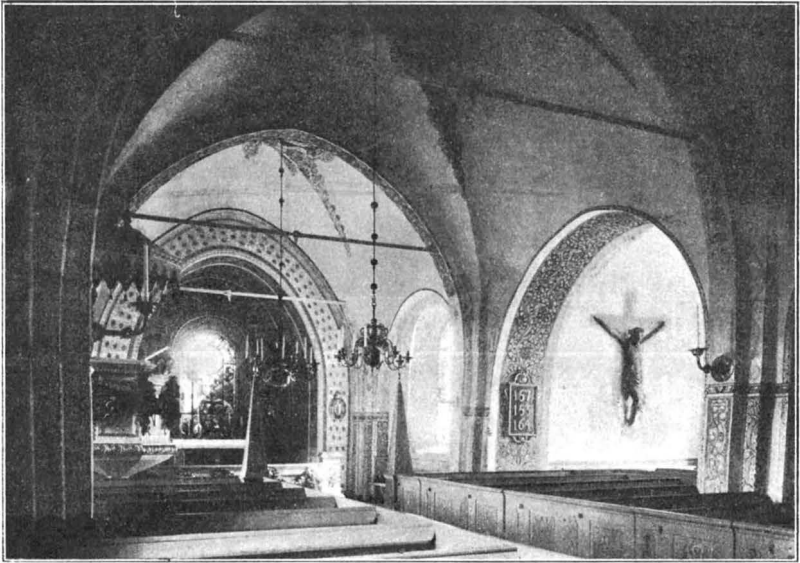

Foto. S. Curman 1911.

Fig. 127. Alsike. Interiör mot koret. Efter restaurering.
Innenansicht gegen den Chor nach der Restaurierung 1910–1911.

skildt korutbygge i öster. Detta måtte bero på något i öfrigt svår-förklarligt misstag, ty arkivalierna veta icke berätta något därom, och år 1910 verkställda gräfningar å dess plats visade inga som helst spår däraf.

KORSARMAR. Samtidigt med koret uppfördes korsarmarne. De äro uppförda af tegel, hafva putsade fasader med ett svagt insänkt latinskt kors å vardera röstet. De äro täckta med enkla, ribblösa krysshvalf och upplysas vardera af 3 till en grupp sammanställda, rundbågiga fönster (se fig. 120).

I väster har till kyrkan under medeltiden fogats ett torn. Dess murverk är af gråsten upp till ungefär jämnhöjd med långhusmurarnes öfverkant, däröfver vidtager tegel i munkförband. Öfversta delen af nuvarande klockvåning är af tegel i modernt förband. Det är möjligt, att tornets tegelparti utvändigt varit dekoreradt med blindnischer, som vid senare putsning och ombyggnad blifvit igensatta. Efter fuktig väderlek synas ibland antydningar därtill genom olika färg på putsen. I den höjd, där teglet börjar, finnes invändigt i murverket en afsättning på ca 25 cm. Denna

TORN.

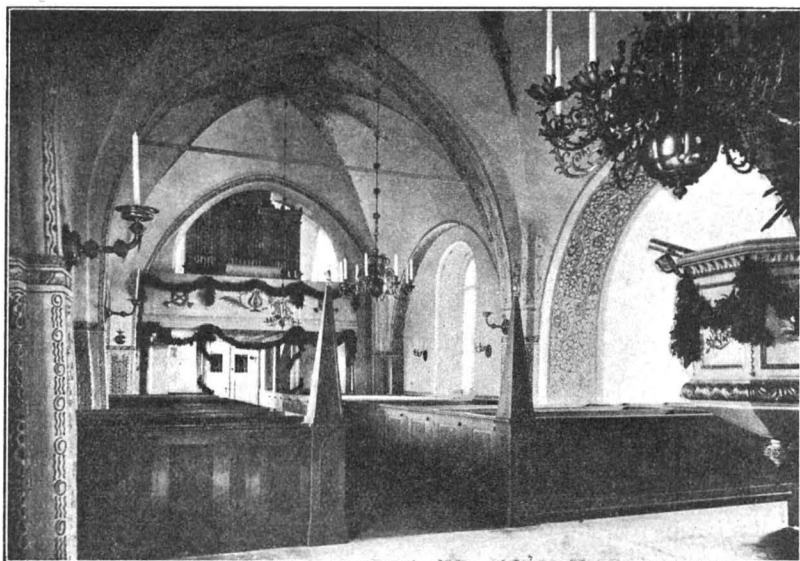

Foto. S. Curman 1911.

Fig. 128. Alsike. Interiör mot väster efter restaureringen 1910—1911.
Innenansicht gegen Westen nach der Restaurierung 1910—1911.

har sannolikt ursprungligen bildat upplag för tornets nedersta bjälklag (jfr. fig. 123). Det nuvarande enkla, ribblösa krysshvalfvet, som har sina anfang i höjd med afsättningen, blef inslaget 1767, då äfven bågöppningen mot kyrkan upptogs till nuvarande storlek, ersättande en äldre, mindre hvalfbåge. Samtidigt upptogs tornets västra port och fönstret däröfver. Dessa åtgärder vidtogos i samband med uppförande af den läktare, hvars uppgång från vapenhuset förut omtalats (jfr. s. 138). Det stora, rundbågiga fönstret på södra sidan blef nyupptaget 1759.

Tornets östra mur rider på långhusets västra gavvelröste, i hvilket upptagits en dörröppning med stickbåge från tornets första våning. I denna våning finnas 2 igensatta, stickbågiga, ursprungliga fönsteröppningar, en på sydsidan, H. 135 cm., B. 85 cm., en på västsidan, H. 127 cm., B. 85 cm., hvars nedre del är förstörd. I samma våning synes i muren resterna af ett äldre ekbjälklag, som aflägsnats väl i samband med tornhvalfvets inslagning. Klockvåningens ljudgluggar äro upptagna 1799, men spår af äldre öppningar i samma våning synas i murverket.

Nuvarande lanternin af trä (fig. 120) uppfördes år 1799 efter ritning af ark. P. W. Palmroth, då äfven klockorna hängdes i tornet. Den är täckt med spån och krönes af en glob med kors af kopparplåt. Förut hade kyrkan,

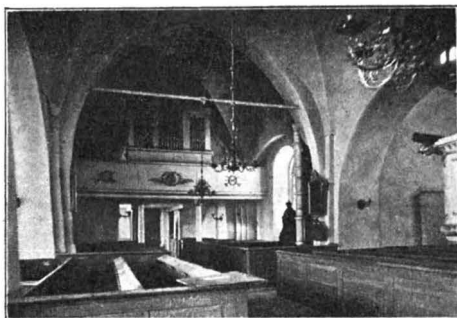

Foto. S. Curman 1910.

Fig. 129. Alsike. Interiör mot väster före restaurering 1910.

Innenansicht gegen Westen vor Restaurierung 1910.

så långt man känner tillbaka, en hög, spetsig, spånklädd spira. När denna uppfördes känner man icke. Den fanns 1615 och synes på afbildningen i »Afritningar» m. fl. afbildningar. Under sista hälften af 1700-talet rådgöres ofta på stämmorna om klockornas flyttande från klockstapeln till tornet (jfr. s. 134). Därvid

framhålles redan 1775 af fänriken Normelin, att det höga och spetsiga tornet komme att lida af skakningen vid ringning, hvarför han tillråder »att man i dess ställe gjorde ett kupigt och lågt efter det nu brukliga sättet» (jfr. s. 134, not 1).

Ibland lanterninkonstruktionens bottenstockar finnas några grofva bjälkar med sådan profilerings vid ändarne, som brukar finnas å vissa ringstolsdelar, men som här är fullständigt omotiverad. De ligga tydligen icke här på ursprunglig plats, utan hafva flyttats hit från annan användning. Hafva de möjligen tillhört en äldre klockstol i tornet, äldre än klockstapeln? (Jfr. tornet i Norrsunda s. 29).

KLOCKOR.

I tornet hänga tvenne klockor. En groft gjuten storklocka med två medeltida myntaftryck och emellan dem en svårsläslig minuskelinskrift.

En mindre klocka, bärande inskriften: GUTEN AF GERH. MEYER I STOCKHOLM ÅR 1739.

Sakristian är uppförd af gråsten och täckt med tunnhalf af tegel med vederlag i norr och söder. Litet, rundbågigt fönster med järngaller å östra väggen. I östra och norra väggarne finnas små, flattäckta, ursprungliga nischer. Dörröppningen från långhuset har förtryckt båge. Vid dörrens östra post mot kyrkorummet fanns 1897 ett fragment af medeltida, målad inramning, som visade, att sakristian är en medeltida tillbyggnad. Dörröppningen förstorades åt väster och höjdes 1759. Sakristian sträckte sig ursprungligen längre västerut än nu, men afkortades genom norra korsarmens uppförande 1859—60. Under sakristian fanns i slutet af 1600-talet en murad källare, som numera är igenrasad och fylld med jord och begravningsrester.

Vapenhus uppfördes ursprungligen, åtminstone till sina nedre delar, af gråsten. Af dess ursprungliga murverk återstår endast västra väggen. Af äldre planer framgår, att det haft en bredd ungefär lika med den sydvästra hörnförkroppningens. Det hade gafvelröste i söder och sadeltak, hvaraf tydliga spår kunna iakttagas på vapenhusets vind. Vid kyrko-

ombyggnaden 1859—60 nedrefvos södra och östra väggarne, och en ny sydmur af tegel uppfördes fram till den samtidigt uppförda södra korsarmens västra mur, hvarjämte nuvarande pulpettak anordnades. Invändigt platt trätak.

Från det sålunda uppkomna, stora vapenhuset afdelades vid restaureringen 1910—11 genom tegelväggar rum för värmeledningsanordning med eldningsrum och värmekammare. Södra yttermuren afbilades därvid för utrymmes vinnande (se fig. 121). För

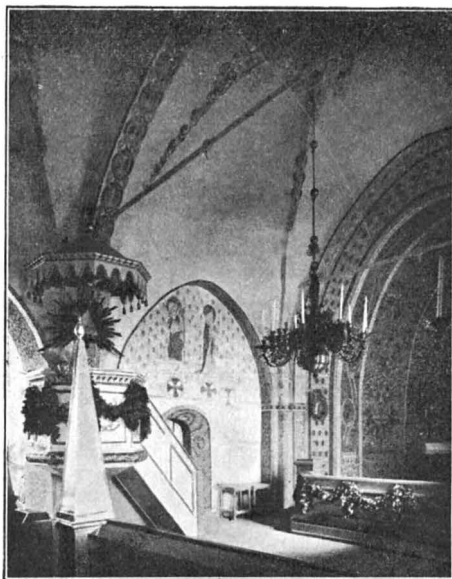

Foto. S. Curman 1911.

Fig. 130. — Alsike. Långhusets nordöstra hörn med sakristidörren. Öfver denna medeltida målningar.

Nordöstliche Ecke des Langhauses. Man bemerke die Reste mittelalterlicher Wandmalereien.

SAKRISTIA.

VAPENHUS.

UPPVÄRMNING.

varmluften upptogs en cirkelrund, med konstsmide försedd öppning genom södra korsarmens västra mur.

DATERING. För bestämmande af anläggningstiden för torn, sakristia och vapenhus saknas närmare hållpunkter. Vi veta blott på förut anförda skäl, att torn och sakristia säkert äro medeltida, troligen äfven vapenhuset. Den inbördes ordningsföljden dem emellan kan tillsvidare icke bestämmas. Tornet troligen från 1400-talet.

**MEDELTIDA
KALKMÅLNING.** Såsom förut nämnts finnas å långhusets ursprungliga vägg-
ytor, väggpelare, sköld- och gördelbågar fragment af medeltida kalkmålning. De framknackades och aftecknades 1897 af frih. R. Cederström. Vid 1910—11 års restaurering af kyrkan konser-

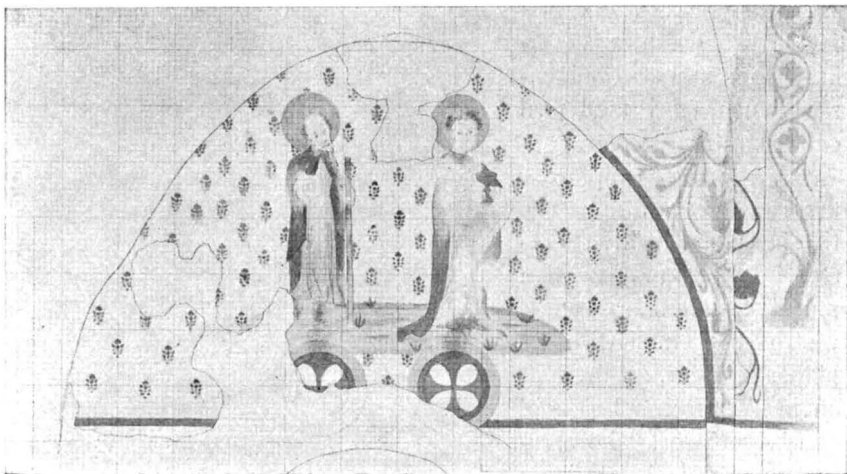

Fig. 131. Alsike. Medeltida kalkmålning å väggen öfver sakristidörren.
Jfr. fig. 130. Efter akvarellkopia af R. Cederström 1897. (A. T. A.)
Mittelalterliche Kalkmalerei aus d. 15 Jhr. Vgl. Fig. 130.

verades dessa målningar af dekorationsmålaren C. L. Lundin. Därvid gjordes ingen komplettering af figurerna. Vissa upprepade ornamentsmotiv t. ex. å bågar kompletterades, hvarvid de nya delarne markerades genom en svag ristning eller streckning i färgytan. Gränsen mellan gammal och ny målning är angifven med en blyertslinje å putsen.

De ällsta bevarade målningarne äro 3 förut nämnda invigningskors från kyrkans ällsta tid, anbragta på upplagda, runda putsytor å den i öfrigt fogstrukna muren. Dessa kors hafva rödbruna vertikalarmar, gråa horisontalarmar. I centrum finnas af-

brutna järntenar, rester af ljushållare.¹ På årsdagen af kyrkans invigning, »kyrkmässan», tändes nämligen ljus framför invigningskorsen. På åtminstone ett af korsen sitta ännu kvar stora, svarta vaxdroppar, hvilka från vaxljuset fallit på putsen.

Den egentliga dekorationsmålningen är anbringad på ett puts-lager, som sammanhängande betäcker väggfält, väggpelare och hvalf, så långt dessa äro medeltida, och som äfven dolt de nämnda, ursprungliga invigningskorsen. Putsning och målning är antagligen utförd i sammanhang med hvalfslagningen. Enligt de sparsamma, bevarade fragmenten har målningens anordning å samtliga väggfält varit denna: två apostlafigurer stående på ett litet stycke mark

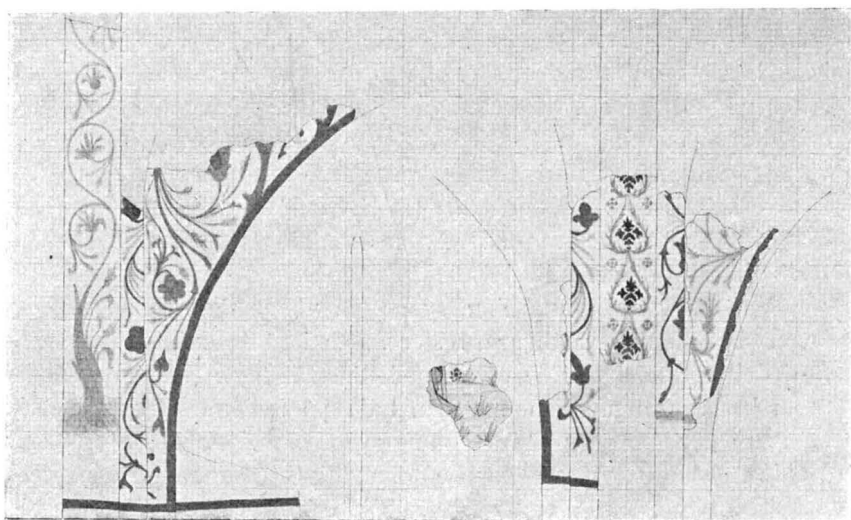

Fig. 132. Alsike. Medeltida målningsrester i det östligaste hvalfvets sydöstra och sydvästra hörn. — Efter akvarellkopia af R. Cederström 1897. (A. T. A.)

Fragmente mittelalterlicher Kalkmalerei aus d. 15. Jht.

öfver hvar sitt invigningskors; fältet i öfrigt utfyllt med schablonerade ornament. Dessa kors (diam. 50 cm.), målade med mönja, voro ursprungligen grannt röda, nu gråbruna.² De omgifvas af en rödbrun och en grön ring. I det bäst bevarade fältet (öfver

¹ En hel sådan är funnen af frih. R. Cederström i centrum af ett invigningskors i Vaksala kyrka.

² Mönja förändras nämligen af svafvelhaltiga gaser i luften och svartnar. Detta kan iakttagas på de flesta medeltida målningar, där t. ex. kinder och läppar på figurer hafva svartnat, ehuru de ursprungligen varit röda.

sakristidörren, jfr. fig. 131) finnas två nästan fullständiga figurer med mantlar och glrior. Den östra är skägglös och bär en kalk (= Johannes evangelisten), den andra är skäggig och bär en staf (= Jakob d. ä.). Ännu en apostlafigur (hufvudet förstördt) jämte tillhörande invigningskors finnes på södra väggen strax öster om ingångsdörren. På ca 2 m. höjd öfver golfvet går ett vågrätt, bredt streck, rödbrunt eller gult, begränsande de bemålade ytorna nedåt.

Af de å hvalfanfängen och å bågarnes undersida bevarade resterna att döma hafva hvalfven varit helt täckta af slingverk med flikiga blad och blommor i rödbrunt, gult och grönt (fig. 132). De i t. ex. Knifsta och andra Upplandskyrkor ofta förekommande tvåfärgade (rödbrunt och grönt), eklöfsliknande bladen förekomma icke här. De bevarade resterna äro för små för att medgifva en säker uppfattning af hvalfmålningens karaktär. Figurernas draperier och deras placering med ett litet stycke mark under dem liknar i viss grad målningarne i Tensta kyrka från 1400-talets förra hälft. Bladverket närmar sig dock den (af Sylwan¹) s. k. Knifstagruppern från 1400-talets senare del. Alsikes målningar böra troligen dateras till 1400-talets midt.

KALKMÅLNING
FRÅN
1600-TALET.

Vid närmare granskning synas på de båda gördelbågarna, isynnerhet på den västligare rester af en i rödbrunt och grått utförd dekorerings, liggande öfver medeltidsmålningen. Man urskiljer ännu beslagsornament m. m., som tyda på renässanstiden. Å den östligare gördelbågens södra anfang synas bl. a. delar af ett ansikte. Möjligen stamma dessa ganska obetydliga fragment från någon enklare dekorerings i samband med hvalfvens omslagning 1631. Ty för detta år upptaga räkenskaperna en post åt »Målarne, som målade hvalfvena och pelarne i Kyrkan».

MODERN MÅL-
NINGSDOKO-
RERING.

Vid det omfattande inre restaureringsarbete, som 1910—11 utfördes i kyrkan under ledning af arkitekt S. Curman, blef kyrkan dekorerad med ny kalkmålning af dekorationsmålaren Filip Månsson. Med bibehållande af hvarenda bit af de gamla målningarne orörd har denne lyckats gifva kyrkan en dekorativ skrud, som till sina former är helt och hållet modern, man skulle kunna säga personlig, men dock af en sådan totalverkan, att den harmoniskt och lugnt omsluter de äldre målningsresterna. Dessa fragment

¹ O. SYLWAN. Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut. Ant. Tidskr. XIV: 1. (1899.)

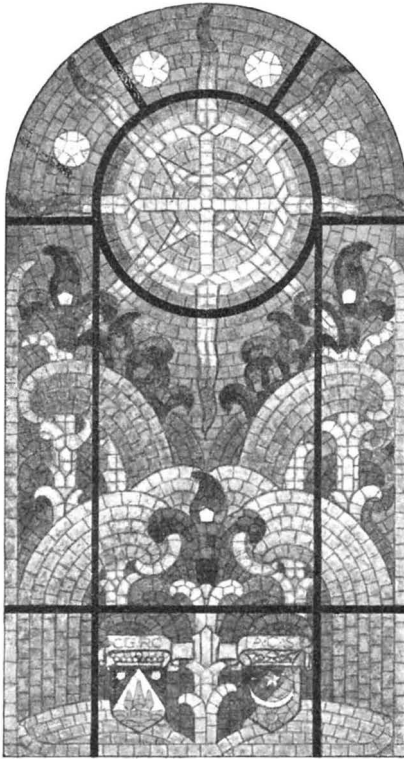
Foto. S. Curman 1911.

Fig. 133. Alsike. Koret med modern dekorationsmålning af Filip Månsson.

Der Chor mit moderner Kalkmalerei aus 1911.

sutto förut som fläckar i rummet och verkade trasiga, men genom den nya dekorationsmålningens afvägande efter dessa ingå de nu i rummets totala färgverkan på ett lyckligt sätt. Den nya målningens fördelning och formgifning framgår af fig. 127, 128, 130,

133. Till koret har, såsom naturligt är, den största rikedom kon-
centrerats (fig. 133). Väggar och hvalf i detsamma äro helt be-
täckta med ornamental målning, som i sin formgifning något erinrar
om G. Munthes väfda tapeter. Hufvudfärger äro där grått, blått och
rött. Öfver fönstret en förgylld kalk med strålgloria på upplägg-
ning. I långhuset är målningen sparsammare. Väggpelarnes nedre

MÅLADT
FÖNSTER.

Fig. 134. Alsike. Korfönster i
glasmosaik efter kartong af
Gunnar Hallström 1911.
Moderne Glasmosaik in dem Chorfenster.

delar, bågarnes undersidor
(där icke medeltida målning
förekommer) samt fönstersmy-
garne dekoreras med kraftiga
slingornament i grått, gult och
rött eller grått, gult och blått.
Hvalfven äro prydda med stora
hjässornament, som sända ut
strålar utefter diagonalkan-
terna.

I långhusets sydvästra
hörn på den plats, där den
förut omtalade (s. 138 not 1),
från vapenhuset upptagna läk-
taruppgångens mynning mar-
kerats, har målats en inskrip-
tionstafla, där kyrkans utveck-
lingshistoria i korta drag om-
talas och illustreras (fig. 146).

Vid samma restaurering
1910—11 har i korfönstret
insatts en dekorativ glasmo-
saik efter kartong af artisen
Gunnar Hallström (fig. 134).
Öfverst mot en djupblå him-
mel ett flammande solkors
(Kristussymbolen). Under den-
na uppväxa ur ett djupgrönt,

stiliseradt bladverk röda liljor. Nedtill synas de Cederströmska
och Skjöldebrandska vapnen sammanbundna af ett band, å hvilket
står: »C. G. R. C. — A. C. S. — 2. 10. 1872—1897». Fönstret,
hvilket tjänstgör som altartafla, är nämligen en gåfva af frih. C.
G. R. Cederström på Fredrikslund och hans maka Anna Charlotta
Skjöldebrand på deras silfverbröllopsdag. Det utgör med sina mät-
tade, kraftiga färger den dekorativa centralpunkten i kyrkan.

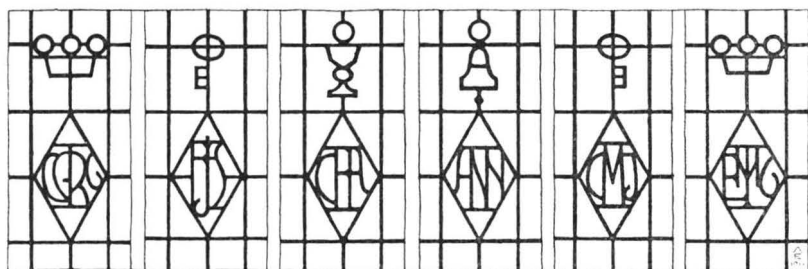

Fig. 135. Alsike. Ornament i fönstrens blyspröjsar, utförda 1911.

Als-Ornamente behandelte Bleisprossen in den Fenstern. Aus d. J. 1911.

I öfriga fönster insattes 1911 gammalt, hvitt glas i enkla blyspröjsar. I hvarje båge sitter ett rombiskt ornamentfält dels med symboler såsom Guds öga och Den Helige Andes dufva, dels med monogram öfver kyrkans funktionärer och restaureringskommittéerade 1910—1911, allt utfördt i blyindelning (fig. 135). Öfver monogrammen stå stiliserade attribut, t. ex. en kalk för kyrkoherden, en nyckel för kyrkovårdarne o. s. v.

DEKORERADE
BLYRUTOR.

Vapenhusets ytterport af trä, beslagen med svartmålad, valsad plåt. Troligen fr. 1860. Tornets ytterport af trä, enkel, tjärad, sannolikt 1700-tal. — Vid båda ingångarne finnas inre vindfångsdörrar af måladt trä med handsmidda beslag och glas i blyspröjsar i de öfre fyllningarne. Från restaureringen 1910—11. Sakristians dörr af grofva plankor, beslagna med tjocka, handsmidda järnplåtar. Till eldningsrum och värmekammare leda dörr och gallergrind af järn i enkelt konstsmide från 1911.

DÖRRAR.

Inredning och lösa inventarier.

Altaret är muradt af tegel, putsadt och dekoreradt med kalkmålning af Filip Månsson 1911. På altaret lades då en altarskifva af grå kalksten, som antagligen redan under medeltiden låg på altaret. Denna sten, som återfanns vid restaureringen 1910—11, använd i golfvet såsom grafhäll, har en enkel hålkäl på 3 sidor. L. 202 cm. B. 100 cm. Såsom altartafla tjänstgör det ofvan omtalade, färgade glasfönstret, hvarjämte altaret prydes af ett silverkrucifix (se nedan).

ALTARE.

Föregående altaranordning, stammande från 1860, bestod af ett enkelt träbord med ett förgylldt träkors H. 260 cm. (jfr. fig. 126).

ÄLDRE ALTAR-
PRYDNAD.

Före 1860 fanns en numera förlorad altarpuppställning af obekant utseende, möjligen utförd af Mäster Magnus Granlund. Ty 1760, samma år som predikstolen beställdes af Granlund (jfr. nedan), meddelas, att af inspektor Melander »uppvistes vid detta tillfället en ritning till en altarsirat, som kommer att kosta 300 dl. k., hvilken prydnad hans Principäl (Baron Fredrik Ulric Sack på Krusenbergs f. 1730, † 1790) för den murade grafven vill gifva till kyrkan». Och vid visitation 3 dec. 1780 talas om en »vacker altardisk och altartafla». Möjligen utgöra några om Granlunds skulpturer påminnande änglahufvud (4 st.), nu uppsatta å korsarmarnas fönsterpelare, ett smidadt sidostycke af trä med snirkelar och rutverk, en sol, ett gudsöga, nu uppsatt bakom predikstolen, klot och godronnerade halvkulor, af hvilka 2 nu äro uppsatta å ömse sidor om vapenhusdörren, m. m. rester af denna altartafla.

ALTARSKÅP.

Tidigare har såsom altarprydnad användts ett medeltida altarskåp, förstördt vid reparationen 1859—60. I Statens Historiska Museum förvaras 15 bilder ur detsamma (inv. n:r 3754): Madonnan, S. Erik, en biskop med förstördt attribut, (H. c:a 120 cm.) och tolf mindre bilder (H. c:a 60 cm.), af hvilka tio apostlar(?), ett krönt, kvinnligt helgon med bok och en S. Olof. Apostlarnas attribut äro förstörda så när som på två: Jakob den äldres mussla i hätten och skor på fötterna, och Johannes kalk. Nordtyskt arbete från omkring 1500. I 1829 års inventarium heter det: »Bildhuggeriarbeten: Öfver sakristians dörr en tafla med 3 större och 4 mindre bilder, förgyllda och målade, samt på vinden 2:ne med 6 bilder vardera; utgjorde tillhopa gamla altartaflan». Alltså ha fyra af de små figurerna gått förlorade. Skåpet synes ha haft ungefär samma hufvudanordning som det samtida skåpet i annexkyrkan Knifsta (fig. 104).

Som ett vittnesbörd om den numera för de flesta obegripliga vandalismen med kyrkliga konstverk under förra århundradet, må följande anföras ur riksantikvariens Hans Hildebrands berättelse om en resa till Alsike 1867, föranledd af Baron Cederströms på Krusenbergs begäran, att han skulle bese ett altarskåp, som C. räddat från fullständig undergång. »Då Alsike kyrka för några år sedan skulle tillbyggas, var detta altarskåp enligt uppgift alldeles oskadadt och egde ännu lysande färger. Under reparationen kastades det under kyrkomagasinet med framsidan nedåt — bakväggen lossnade, baldakinornamenten sönderbrötos — färgen utplånades

— såsom altarskåp kan detta konstminne från medeltiden icke uppsättas i någon samling — — —». Spillrorna öfverlämnades dock af kyrkan till Statens Historiska Museum. (ATA).

Altarringen är från 1910—11 års restaurering. Af trä med ramverk och fyllningar, slutande med kraftiga plintar å ömse sidor. Gråmålad med marmorering å fyllningar och plintar (jfr. fig. 133). ALTARRING.

Predikstolen med ljudtak enkel, pärlgrå, med förgyllda, skurna ornament å fyllningarne. Från 1860. På predikstolstakets öfversida står: »Målatt första gången År MDCCCLX G. J. DAHL Målare från Uppsala». — Det under bokbrädan sittande kerubhufvudet stannar möjligen från den äldre predikstolen, som år 1760 beställdes af församlingen hos bildhuggaren Magnus Granlund för 600 dl. kpmt. I tornet förvaras rester af dess stomme, antagligen ljudtaket, hvarjämte några af de ofvan omtalade äldre fragmenten af Granlundsk skulptur och ornamentik kunna hafva hört till predikstolen. Sneda fyllningsornament från trappträcket finnas i behåll. — 1631 gjordes ny predikstol under pastor Henricus Matthiæ's tid (1615—1632) och på hans bekostnad. Om dess utseende känner man endast, att den var målad. PREDIKSTOL.

Bänkarne äro slutna, med enkla fyllningsdörrar. De utfördes 1859, men ändrades och vidgades 1910—11. Därvid fann man på insidan af en sockellist, som blef lösbruten från en bänkdörr, följande inskrift i blyerts: »Förfärdigatt af Snickare Gesällen från Upsala J. P. Kumlin den 14 September 1859». Bänkarne voro förut målade i ekådring, men blefvo 1911 målade mörkt blå med växlande, marmoreringsartad dekorering å fyllningarne af Filip Månsson (jfr. fig. 128). På plintar längst fram i gången uppsattes 2 smärre pyramider (H. 135 cm.), som före 1860 varit uppställda i korafdelningen. Trenne liknande halpyramider förvaras lösa. BÄNKAR.

Om tidigare bänkanordningar talas i arkivet. Sålunda gjordes 1631 herrebänkar och bokstol på pastor Henrik Matthiæ's bekostnad. — 1672 skulle »Ett Bänkerum till Hennes Nådhes Wälb. Fru Margareta Wallerstedts¹ behof uthletas och förordnas». Sådant anordnades också i koret på norra sidan. Men däröfver besvärade sig år 1673 befallningsmannen på Krusenbergs å fru

¹ Margareta Wallerstedt, f. 1623, † 1690 på Kungshamn i Alsike socken, gift 1640 med riksrådet Matthias Björnkou.

Brita Kruses¹ vägnar. Därvid beslöts som följer: »1. Efterlodt H. Nådhe Brijta Kruse sin Pijghe bänck undher Kungshamn och den Wälborna Fru Margaretha Wallerstedth förunthe. 2. Deen nyia Bäncken som Wälb. Fru Margareta hafwer uppsättia låtit, åhr till kyrkians hedher och förnämblighith fålks ankomst förordnath». — 1750 uppgjordes med snickaren från Uppsala Joh. Löthström om förfärdigande af nya bänkar. De fyra främsta, herrskapsbänkarne, kostade 3 dl. mera för hvar bänk. Dessa bänkar bibehöllos antagligen till 1859. Af alla dessa äldre bänkar finnes intet bevaradt.

KORSKRANK. 1631 blef ett korskrank uppsatt i kyrkan och måladt på bekostnad af pastor Henricus Matthiæ. Det talas i räkenskaperna om gångjärn till kordörrarne (jfr. Odensala s. 92 och Knifsta s. 119). Huru länge detta korskrank fanns kvar i kyrkan, är icke bekant, men det fanns i slutet af 1600-talet, ty »1694 d. 29 maj hölls bänkransakning och uppteckning i Alsike kyrka. Då berättades om Kungshamns frubänk (n:o 2 i koret), att den på kyrkoherden Henrici Matthiæ egen bekostnad gjord och uppsatt var hvilket ock syntes af det lika arbetet med predikstolen, koret, herrebänkarne och bokstolen, om hvilka är att se både på korskranket uppskrifvit och i den gamla kyrkboken infördt att de på förbemälte pastors egen bekostnad gjorde och uppsatta äro».

LÄKTARE. Orgelläktaren uppfördes 1860, men drogs vid restaureringen 1910—1911 tillbaka västerut, så att den nu upptager endast tornrummet. Barriär af enkla fyllningar, pärlgrå med skulpterade, förgyllda ornament (se fig. 129). Taket under läktaren dekorerades 1911 af Filip Månsson med målning, hufvudsakligen linjeornament i blått, grått, rött och svart. — 1725 lät v. presidenten baron Johan Thegner på Rickebasta (jfr. s. 157 not 1) med församlingens medgifvande uppföra en läktare bak i kyrkan åt sig och sitt husfolk. — 1767 uppfördes i sammanhang med den förstörade bågöppningen mellan torn och långhus en ny läktare med uppgång direkt från vapenhuset (jfr. s. 138). Denna uppgång borttogs redan 1770. Läktaren blef kvar till 1859.

ORGEL. Orgel anskaffades 1860 från orgelbyggaren A. G. Nygren, hvarvid församlingen beslöt att icke antaga en af konduktören A. R. Pettersson uppgjord ritning till fasad, utan förklarade sig i stäl-

¹ Friherrinnan Brita Krus, ägarinna af Krusenbergs slott, f. 1643, † 1719; gift 1657 med friherre Jacob Lilliehöök, † 1657. Hon var dotter af kammarrådet friherre Johan Jespersson Krus, † 1644, och grefvinnan Catharina (Karin) Oxenstierna, f. 1612, † —?—, hvilken var dotter till rikskansleren Axel Oxenstierna. Jfr. antependium å s. 160.

let önska en fasad, liknande orgelfasaden i Kvistbro kyrka i Närke, hvilken förut utförts af Nygren. — Fasaden är enkel, pärlgrå med förgyllda ornament (se fig. 129). Före 1860 synes kyrkan hafva saknat orgel. I protokoll öfver visitation 1780 säges, att kyrkan har »ny läktare, men ej orgelverk».

Nummertaflor, 2 st. med skurna och förgyllda ramar. 1700-talets midt. H. 122 cm. (Synlig å fig. 127).

Den numera förstörda, medeltida dopfunten af grå sandsten var enligt uppgift af frih. Em. Cederström lik funten i Knifsta (jfr. fig. 105—108). Funten blef sönderslagen vid byggnadsarbetena

NUMMER-
TAFLOF.

DOPFUNT.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 136 Alsike. Fragment af en medeltida dopfunt.
Nu i Statens Hist. Museum.

Fragmente eines mittelalterlichen Taufsteines.

1859—60. Tvänne små skulpturfragment hörande till fotstycket (fig. 136) förvaras nu i Statens Historiska Museum (utan inv. n:r). Tre små stycken af kuppan förvaras i kyrkans sakristia. — Kyrkoböckerna omnämna flerstädes dopfunten. 1631: »funten flyttades jemsides altaret». Mellan åren 1615—1632 förvärfvas en tennskål till funten. 1655 förärrar pastor ett kläde öfver funten. 1672 flyttas funten närmare in till altaret.

Triumfkrucifix af ek (fig. 137). H. 196 cm. B. 164 cm. Kors saknas. Svaga rester af kredering, på hvilka målning varit utförd. 1400-talets början. Är nu upphängd å östra väggen i södra korsarmen. På väggen har antydts ett kors i grå kalkfärg (jfr. fig. 127).

TRIUMFKRU-
CIFIX.

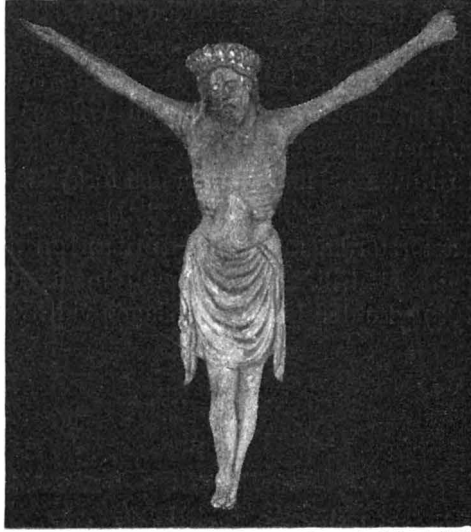

Fig. 137. Alsike. Kristusbild af ek från ett triumfkrucifix. Början af 1400-talet.

Krucifixus. Holzplastik um 1400.

Foto. A. Roland 1910.

A. Asplund

TAFLA. Korsnedtagningen, oljemålning på duk, 1700-talet. Inskrift å nu försvunnen lapp på taflans baksida: »Taflan är gifven till Alsike Kyrka af gästgifvaren Georg Ålander¹ 18-?-». H. 99 cm. B. 72,5 cm.

SILFVER. Kyrkans altarsilfver är af ganska sent datum. Det består af kalk och patén af silfver, enligt stämplar gjorda hos guldsmeden G. M. F. i Stockholm 1854, samt oblatask af nysilfver. En vinkanna af förgylldt silfver med graverad ornering inköptes 1904.

Det gamla altarsilfret blef stulet natten till d. 29 sept. 1852. Enligt 1829 års inventarium jämfördt med Allmänna Kungörelser 1852 nr 39, där det stulna efterlyses, bestod detta af följande pjäser. En förgylld kalk med tillhörande patén. På kalken stod inskriften: »Denne kalck medh des Pateen är föräbrat till Alsijke Kyrkia af Högvälhorne Fru Brita Kruus d. 1 Januari 1685.» (Jfr. s. 152, not 1). — En vinkanna, förgylld inuti med 4 1/2 dukater, förfärdigad af guldsmeden Ernander. — En oblatask, oförgylld, drifvet arbete. Var möjligen densamma, som 1655 förärades till kyrkan af grefvinnan Karin Oxenstierna. (Jfr. s. 152 not 1). — En orefflad sked, af Ytträus, märkt A. S. K.

¹ G. Ålander (från Åland), f. 1828; † 1906, var en tid gästgifvare i Alsike.

Foto. R. Cederström 1911.

Fig. 138. Alsike. Krucifix af ebenholz, sköldpadd och silfver. Italienskt arbete.

Kruzifix aus Ebenholz, Schildpatt u. Silber.
Italienische Arbeit. Ende 16. Jhts.

I behåll finnes ännu det gamla sockenbudstyget, bestående af kalk (H. 12 cm.) och patén af silfver. Båda bära stämplarne: C. L. — Upplandsvapen — Tre kronor — M (=1770). Kring kalkens kupa inskriften: »om gjorde år 1770.» I protokoll för 1770 läses: »Nya sockenbudstyg uppvistes, som Pastor hos guldsmeden Lemon i Uppsala låtit förfärdiga af de gamla sockenbudstygen, hvilka vora nog bräckliga och obrukliga». Den äldre sockenbudskalken nämnes i inventariet 1615. I detta omtalas äfven en förgylld silfverkalk med patén, äfven nämnd i inventariet 1654. I detta senare nämnes en silfverkanna. Om denna möjligen sedermera blifvit omgjord af guldsmeden Ernander till den ofvannämnda kannan, är icke känt.

SILFVERKRUGIFIX.

På altaret står ett mindre krucifix (fig. 138). Kors och fotställning äro af svart trä med inläggning af ebenholtz och sköldpadd. Kristusbilden är liten, af silfver, gjuten à cire perdu. Korsarmarna och fotställningen prydas med påsatta, rika ornament af drifven silfverplåt. Öfver Kristi hufvud en kartusch med ingraveradt, obekant vapen. Italienskt arbete, 1500-talets slut. H. 114 cm. Inköpt i Venedig 1911. Skänkt till Alsike kyrka af fröken Jeanne Skjöldebrand med anledning af friherre C. G. R. Cederströms på Fredrikslund 70-åriga födelsedag 25 maj 1911.

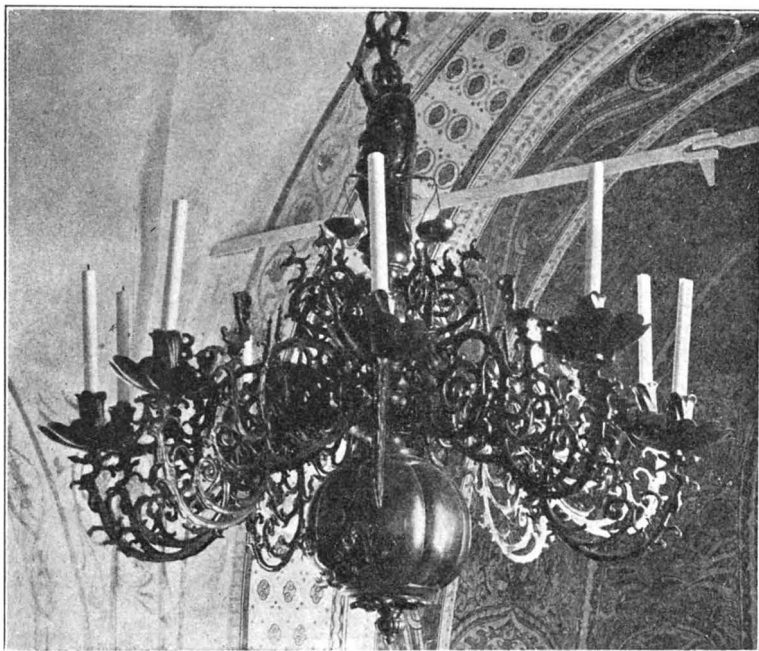

Foto. S. Curman 1912.

Fig. 139. Alsike. Ljuskrone af mässing, skänkt 1686.

Kronleuchter aus Messing um 1686 geschenkt.

LJUSKRONOR.

Ljuskrone af mässing. Den profilerade midtstafven bär öfverst en manlig figur med klufvet skägg, bredt skärp och vidbyxor, nederst en måttligt stor, profilerad kula. Öfverst en krans S-formade små armar; ofvanför kulan är en krans af 8 ljusarmar, mellan hvilka sitta smärre armar med knoppar. 1600-talstyp. H. 67 cm. Diam. 72 cm. — För år 1666 finnes uppgift, att en ljuskrone köptes för 100 dl. Är antagligen denna.

Ljuskrone af mässing (fig. 139). Den profilerade midtstafven krönes af en Justitiabild och slutar nedtill med en stor kula. Öfverst en krans af mindre, S-formiga armar med drakhufvud. Strax öfver kulan en krans af 10 stora, ∞ -formiga och spiralrullade ljusarmar, mellan hvilka sitta mindre armar med tureller. Ljusmanchetterna snäckformade. På kulan är fästad en af det friherrliga Thegnerska vapnet krönt kartusch med inskrift: »D. O. M. | Et Templo Alzicensi. | Hoc Ex Orichalcho. Candelabrum | Sacavit Olaus. Tegner . a . Sa[c]. | Reg. Præfectus Uplandiæ | Anno MDCLXXXVI» (= åt Herren och Alsike kyrka helgade Olof Thegner¹, landshöfding öfver Uppland, denna krona af mässing 1686). — H. 136 cm., Diam. 137 cm. Den ståtliga kronan hänger i östligaste krysshvalfvet.

Ljuskrone af mässing. Kort midtstaf med jämntjock, hoptryckt profilering, öfverst en dubbelörn, nederst en stor kula; öfverst en krans små armar, därunder 8 ljuspipor i en krans (synlig å fig. 128). H. 75 cm. Diam. 90 cm.

Ljuskrone af mässing af liknande typ som föregående, ehuru mindre. 8 ljusarmar. H. 60 cm. Diam. 70 cm.

Ljuskrone af mässing med mångledad midtstaf, dubbelörn och stor kula. Öfverst en krans armar med blomkalkar; öfver kulan 8 ljusarmar, hvardera med 2 ljuspipor. Modernt arbete af 1600-talstyp. H. 107 cm., Diam. 73 cm. Å kulan är ingraveradt Cederströmska vapnet samt »E. C. ANNO 1911». Kronan är skänkt af friherre Emanuel Cederström å Krusenberg efter sista restaureringen 1911.

Ljusplåtar af mässing, ett par (fig. 140), med drifven och graverad ornering, som utgöres af djurfigurer i rikt rankverk. H. 84 cm. Antagligen från 1600-talets midt. Hänga i koret å ömse sidor om fönstret, inkomponerade i dekorationsmålningen (se fig. 133). Voro utställda på Konstindustriutställningen i Stockholm 1886—87 (nr 200).

Ljusplåtar af försilfrad koppar med drifven ornering, ett par (fig. 141). Figurframställningar: å den ena en klädd kvinna med spegel och orm (»Klokheten»), å den andra en oklädd kvinna

¹ Landshöfdingen Olof Arvidsson Thegner, friherre till Rickebasta i Alsike socken, f. 1615, † 1689, gift med Catharina Gerdes. Deras son var vice presidenten i kammarrevisionen Johan Thegner, f. 1658, † 1744, gift 1691 med Anna Catharina Adlersköld, f. 1676, † 1707. Jfr, antependium och kalkkläde s. 161 o. 162.

med påfågel (»Fåfångligheten»). H. 63 cm. 1600-talets midt eller senare hälft.

LJUSARMAR. Ljus arm af drifven mässing, 1-pipig, med kartuschformad namnplåt, hvarå står: I. E. V. | E. N. D. S. (= *Iohannes Erici Vidman*, kyrkoherde i Alsike 1654, † 1680, och hans hustru *Elisabeth Nilsdotter Schutes*; jfr. nedan grafstenar). Enligt anteckning i arkivet skänkt år 1658. L. 33

cm. Väggbucklans diam. 20 cm.

D:o, 1600-talet, med en sköld, innehållande ett sammanflätadt monogram af bokstäfverna H I B K (?). L. 45 cm. Diam. 24 cm.

D:o, ett par, 1600-talet, med fästen för nu förlorade sköldar. L. 46 cm. Diam. 25 cm.

Ljusarmar af brons, ett par, gjutna, tvåarmade, med maskaroner å väggplattorna (fig. 142). L. 28,5 cm. Vägglättans H. 24 cm. Vackert, troligen franskt arbete från 1600-talets slut. (Konstindustriutställningen i Stockholm 1886—87, nr 206).

Ljusarmar af mässing, ett par, gjutna, 3-armade. Armarne i form af stänglar med blom- och bladslingor; rococoform. Möjligen imitationsarbete från 1800-talet. Armlängd 23 cm.

Ljusstakar af tenn, 4 par (fig. 143), nu alla på altaret:

A. Båda bära rundt foten inskriften: »I. RICK . BASTA . I . ÖSTER . GÅLN . ARWINGAR . HAVA . FÖR(ÄR)AT . TIL . TESTE . MENTE . ÆFTER . DER(A)S . S . FADER . A . P . S . 1 . 6 . 4 . 8 . (bomärke)». H. 31,5 cm. Båda bära i botten en stämpel i form af en krönt sköld med G G inom kronan samt möjligen ett V inom skölden. Engelsk stämpeltyp.

Foto. J. Roosval 1910.

Fig. 140. Alsike. Ljusplåt af drifven mässing, 1600-talet.

LJUSSTAKAR. Wandleuchter aus getriebenen Messing. 17. Jht.

B. Rund planform. H. 22 cm. I botten 3 sköldformiga, svårtydda stämplor, af hvilka 2 synas lika. 1600-talet. Till starkarne höra lösa manchetter af tenn, af hvilka en är modern. Den andra bär en stämpel: inom rosformig omramning två små sköldar, den ena med krona, den andra med bomärke. Möjligen stockholmskt tenngjutaremarke från 1600-talet. Stämpeltyp engelsk.

C. Kvadratisk planform. H. 19 cm. Inskrift: »1706 B V H». I botten 4 stämplor: krona, årsbokstaf N samt 2 st. med C B å ömse sidor om en lilja.

D. Åttkantig planform. H. 27 cm. I botten 5 stämplor: årsbokstaf D samt inom sköldar krona, S. Erik, E och O.

Ett par ljusstakar af kinesiskt porslin (fig. 144). Den ena trasig. H. 33 cm.

Ett par armstakar af poleradt trä med 3 ljuspipor af mässing. H. 45 cm. 1800-talets början.

I kyrkan förvaras följande textila föremål:

Antependium af rödt kläde med applikation och plattsöm i guld och silke. Modernt arbete. I tre delar. Midtstyckets L. 95 cm., B. 84 cm. Skänkt af prosten K. A. Öhrn, f. 1823, † 1907, kyrkoherde i Alsike 1881 (83)—1907.

Mässhake af violett sammet med guldgaloner samt påsydda IHS af förgyllt silfver.

Mässhaken 1700-talet, bokstäfverna möjligen äldre och tillhörande den »mässhake af bruunt samet», som nämnas i inventarium 1655 och som troligen hört samman med det Kruus'ska antependiet (jfr. nedan).

Mässhake af svart sammet med enkelt silfverbroderi, hvaruti ingår årtalet 1833.

TEXTILIER.

Foto. J. Roosval 1909.

Fig. 141. Alsike. Ljusplåt af drifven, försilfrad koppar. 1600-talet.

Wandlenchter aus getriebenen versilbertem Kupfer. 17. Jht.

Foto, S. Curman 1912.

Fig. 142. Alsike. Ljusarm af brons från 1600-talets slut.

Wandleuchter aus Bronze, Französische Arbeit, Ende 17. Jhts.

förvärfvade under kyrkoherden Henrik Mattiæ's tid (1615—1632): »Ett Althare Klädhe af gyllen prällsagdht gifvidt Kyrkian wtthj testamenthe effter wälborna fru Wändhela Skytte¹».

Antependium af ursprungligen brunviolett, nu purpurfärgad sammet, indeladt i fält med guldgaloner. Å detsamma äro påsydda bokstäfver, siffror och vapen af tjock silfverplåt, delvis för-

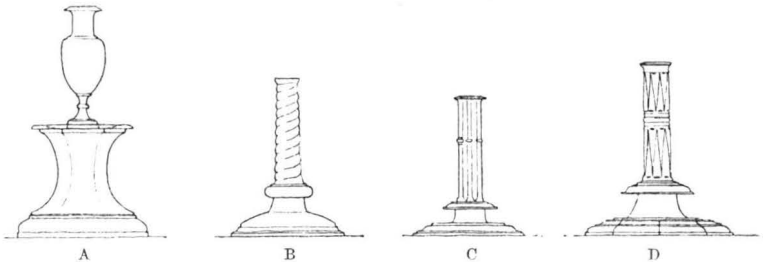

Fig. 143. Alsike. Ljusstakar af tenn.

Leuchter aus Zinn.

gyllt och med graverad ornering: i midten släkterna Kruus af Gudhem och Oxenstiernas af Södermöre vapen samt årtalet 1650; på ömse sidor därom $\begin{smallmatrix} HIK \\ IS \end{smallmatrix}$ och $\begin{smallmatrix} FKO \\ AD \end{smallmatrix}$ (= Herr Johan Kruus JespersSon; Fru Karin Oxenstierna Axels Dotter). L. 272 cm., B. 97

¹ Wendela Skytte var den bekante Johan Skyttes dotter, f. 1608, † 1629, gift 1626 med landshöfdingen Hans Kyle.

em. Gåfva till kyrkan af ägarinnan till Krusenberg, grefvinnan Karin Oxenstierna till minne af hennes 1644 aflidne man, kammarrådet Johan Jespersson Kruus till Karkus, Jockis och Brinekala samt Krusenberg (jfr. s. 152, not 1). Finnes anteckadt i 1655 års inventarium: »Altarklädhe af bruunt samet» (jfr. ofvan mässhake).

Antependium af gråbrun sidendamast. Brun botten med spensligt blomstermönster i ljusst, gråbrunt silke och silfvertråd.

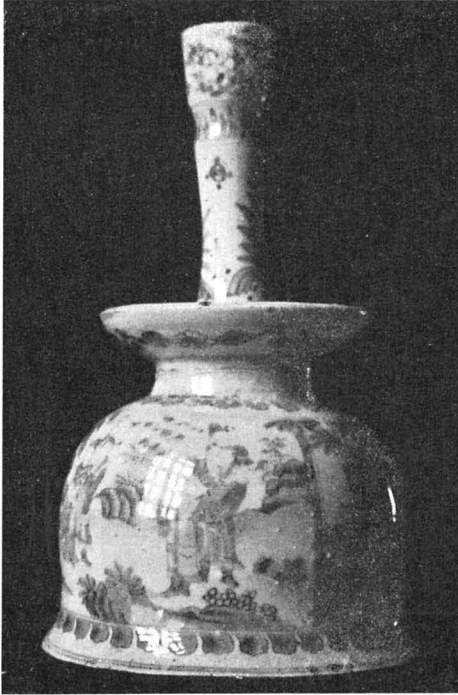

Foto. J. Roosval 1910.

Fig. 142. Alsike. Ljusstake af kinesiskt porslin.

Leuchter aus chinesischem Porzellan.

Delas med en horisontal silfvergalon i två fält. På midten applicerad med smal silfvergalon: IT A.C.A | 1703 (= Johan Thegner, Anna Catharina Adlerskiöld). L. 316 cm, B. 96 cm. — Gåfva af vice presidenten friherre Johan Thegner på Rickebasta, Helleby och Skälsta och hans maka Anna Catharina Adlerskiöld (jfr. s. 157, not 1).

Kalkkläde af musslin med rikt broderi i guldtråd samt rödt, blått, svart och hvitt silke. Broderiet lika å båda sidor. Orien-

taliskt arbete (fig. 145). 58 × 58 cm. Kan möjligen vara identiskt med något af de kalkkläden, som enligt kyrkböckerna förärades under 1600-talet. »Ett Kalke klädhe mz gull insängdht gifvidt af Pastoris (Henricus Matthiæ) hustru.» 1644 förärades »ett skönt kalkkläde» af Magister Christiernus Alsinus, son till kyrkoherden Henricus Matthiæ. 1655 skänktes ett kalkkläde af Grefvinnan Karin Oxenstierna (jfr. s. 152 not 1).

Foto. A. T. A. 1880.

Fig. 145. Alsike. Kalkkläde, orientaliskt arbete. Deponerad i Uppsala domkyrka.

Kelchtuch aus Musslin, orientalische Arbeit.

Kalkkläde af siden, å ena sidan ljusblått, å andra sidan halmfärgadt, med broderi i guldtråd, genomgående. Utefter sidorna och i hörnen bladslingor med blommor. I midten en strålgloria omgifvande I H S. Vid ena kanten broderadt med guldtråd: I: Thegner. Anno 1699 A:C:AS. (= Anna Catharina Adler-Sköld; jfr. s. 157 not 1). Storlek: 55 × 53 cm.

Klädesel till kudde. Framsidans botten af röd, fin silkesammet (ludden nu afsliten). Rikt broderi af guld- och silfvertråd i upphöjdt arbete: i midten en liggande hjort, omgifven å ena sidan af tvänne mot hvarandra resta lejon och å den andra

af tvänne fåglar med utslagna vingar. Ofvanför och nedanför detta midtstycke rika, stilerade växtmotiv; 1600-talsarbete. Ryggen af purpursammet. Storlek 50×56 cm.

Brudpäll af rödviolett siden med invädda blommor i guldtråd. På ena sidan är applicerad ett dekoreradt midtfält, bestående af 9 kvadratiske fält, omväxlande af grönt siden och af stilerade ornament i knutet arbete af silke och silfvertråd. Midtfältet omgifves af en silfverspets. I pällens kant och öfver sömmarne å bottentyget guldspetsar. Storlek 180×130 cm.

Håf af gråbrun sidendamast af samma sort som antependiet af 1703, med silfvergalon delad i 4 fält. Skaffet, svartbetsadt, har närmast håfven en mässingsholk med märkla för klocka. Antagligen gåfva liksom ofvannämnda antependium.

Skärp(?), möjligen användt att sammanhålla mässkjortan, af groft, hvitt ylle med en smal svart rand utmed kanterna; hopsydd af 2 smala band; ändarna avslutade med enkla fransar. L. 205 cm. B. 4,5 cm. Hittades under sakristians golf, då detta uppbröts vid 1911 års reparation.

Utom de ofvan nämnda textilierna känner man genom arkivalierna äfven andra, nu förlorade textilier. Sålunda funnos 1615 antependium och mässhake »af pappekoiegröndhitt durdumdy». 1660 skänkte kyrkoherden Widman ett kläde öfver kalken utaf rödt taftt med guldknytning.

»Säker Wäg och Himmels Stega Til then ewiga Jubel-Frögden som - - - - - Andra gången firades den 17 Martii 1721 Til Ihugkommelse af den rena Evangeliska Lärans begynnelse och förkunnande här i Norden För Tuhundrade Åhr sedan - - - » Åminneskrift inom rik, kalligrafisk omramning, stucken i koppar af Ambrosius Hedengran, Enkel, svart listram. H. 88 cm. B. 57 cm. — »För Jubeltaflan till Flincken (soldat och snickare) betaldt 2 dl. 16». (Räkensk. 1734).

Af Hedengrans stick har kyrkan ägt åtminstone ännu två. Ty 1695 betalas 3 dl. 44 för »Jubeltaflan» (100-årsminnet 1693 af Uppsala möte), 1709 betalas för »en tafla om Religionsfreden i Schlesien» (1707) med ram »4 Carl.»

I golfvet under predikstolen ligger en medeltida grafhäll af grå kalksten. L. 215 cm. B. i öfre ändan 96 cm., i nedre ändan 82 cm. I midten är graverad en sköld med bomärke. Kring kanterna en inskrift: » + ANNO: DNI: M: CCC: IX: OBIT: GERIKA :

KOPPARSTICK.

GRAFSTENAR.

DICT[US]: BRAND: ET: VXOR: EI[US]: GRETA» (=år 1309 dog Gerika Brand och hans hustru Greta). H. Hildebrand skriver därom i en reseberättelse 1867 (A. T. A.): »I Sv. Dipl. nr 1433 nämnes en dominus Geriko Brand som vittne till ett i Sigtuna 12 juli 1304 utfärdadt gåfvobref. Att brevets och grafstenens Geriko Brand äro samma person, torde vara tämligen säkert. Stenen är märklig, emedan han är en af de äldsta, som finnes i behåll, samt måhända i någon mån emedan han visar det tidiga bruket af Margaretanamnets förkortade form». Att Hildebrands antagande är riktigt, bestyrkes däraf, att ifrågavarande grafsten ursprungligen legat i Sigtuna Mariakyrka, ty såväl Aschaneus som Peringskiöld (jfr. källförteckningen) omtala stenen liggande i Mariakyrkans golf samt angifva inskriften. Peringskiölds uppgift är icke afskrift af Aschaneus, ty de gifva båda något olika läsningar af inskriften. Enligt Aschaneus låg stenen midt för Mariakyrkans stora dörr. Huru stenen kommit till Alsike, är icke kändt. Då Hildebrand 1867 upptäckte densamma, läg den på Alsike kyrkogård. Har sedermera stått upprest mot väggen i norra korsarmen, men blef vid 1910—11 års restaurering — oriktigt nog, då den icke hör till någon kyrkans graf — nedlagd i golfvet, dock på en mot nötning skyddad plats.

I den östligaste travéens golf ligga 3 enkla grafstenar utan någon ornering:

En af grå kalksten med inskrift: »HER LIGGER BEGRAVEN | SALIGE HVSTRV KARIN | HANS DÅTTER BIÖREN | VÅSTGÖTE HVILKEN AFSÅ | MNADE I HERRANOM ANNO | 1606.» — L. 155 cm. B. 83 cm. Ligger icke på ursprunglig plats.

En af röd kalksten med inskrift: »SUB HOC SAXO CONDUNTUR OSSA | OLIM HUIJUS(?) ECCLESIAE WIC. PASTORIS P L | R. D. JOHANNIS E: WIDEMANS UT ET | ILLIUS BEATÆ CONIUGIS ELISAB. | N. SCHUTES CUM NONNULLORUM | SUORUM PIGNORUM CINERE | A. D. 1679». L. 183 cm. B. 134. Tillhör Johan Erics Widman, kyrkoherde i Alsike 1654—1680. (Jfr. ofvan ljusarmar).

En af grå kalksten med inskrift: H. I. (=hic iacet) | PASTOR IN ALSIKE | LAUR. I. WALLENIUS | NAT. 1717 | DEN. (=denatus) 1783 | CUM CONIUGE | MARGRETA ENEBOM | NAT. 1720 | DEN. 1781». — L. 168 cm. B. 114 cm. Kyrkoherde i Alsike 1767—1783.

Utvändigt på vapenhusets västra vägg är fästad en grafsten af grå kalksten med inskrift: »HÄR HVILAR | KYRKOHERDE | HUSTRUN | CATHERINA AMNELIA | NE DE RAHM | A:O 17(39?)». 39 är otydligt. L. 180 cm. B. 115 cm. Hon var gift med Joachim Amnelius, kyrkoherde i Alsike 1708—1744.

Utvändigt å korets norra vägg är fästad en grafhäll af grå kalksten. Inskrift: »UNDER DENNA STEN | FÖRVARAS FÖR-
GÄNGLIGA DELEN | AF | I LIFSTIDEN ORDIN. KONGL. HOF-
PREDIKANTEN | PROSTEN OCH KYRKOHERDEN | UTI ALSIKE
OCH KNIFSTA FÖRSAMLINGAR | MAGISTER JOH. VALLENT.
MERCHEL | FÖDD D. 10 MAJ 1749 | DÖD D. 13 SEPT. 1798». Vidare bibelspråket Esaj: 57: v 2. — L. 183 cm. B. 117 cm. Kyrkoherde i Alsike 1784—1798.

Fyra enkla grafkors af smidesjärn förvaras nu i kyrkan, två GRAFKORS. i frih. Emanuel Cederströms samling å Krusenbergl. De hafva fordom stått på kyrkogården. Vackra prof på allmogekonst. H. c:a 90 cm.

Kista af smidt järn med vackert, drifvet nyckelbeslag står i KISTA. sakristian. L. 95 cm. H. 48 cm. B. 52 cm. Är antagligen densamma, som enligt kyrkoböckerna inköptes i Uppsala af pastor 1708: »en kyrkkista med 2:ne lås och allt öfver jernbeslagen».

Ett gotiskt nyckelbeslag af smidt järn, defekt, förvaras i NYCKELBE-
SLAG. frih. Emanuel Cederströms samling. H. c:a 20 cm. Har tillhört Alsike kyrkoport, hvilken förstördes vid reparationen 1859—60.

En bit glas med glasmålning af medeltida karaktär blef GLASMÅL-
NINGSFRA-
GMENT. funnen vid uppbrytning af sakristians golf 1911.

En länstol af valnöt i sakristian, klädd med grönt kläde. MÖBLER M. M. H. 132 cm. Engelsk typ, 1600-talets slut.

Två taburetter af trä, med raka, svarfvade ben. Enkla, hvitmålade, af typ, vanlig mot 1600-talets slut. H. 59 cm. Användas såsom kyrkvärdsplatser i kyrkans kor.

En liten spegel i sakristian med enkelt ornerad, förgylld ram. H. 32 cm. B. 26 cm. — År 1709 anskaffas »En liten spegel — 30 öre».

Sammanfattning af Alsike kyrkas konsthistoria.

I. En enkel, rektangulär kyrka utan utbyggnad (fig. 121, period a), uppförd af fogstruket tegel med förkroppningar i hörnen samt ett vitkalkadt »strömskift» under takfoten. Högt sadeltak. I det inre oputsade, fogstrukna tegelväggar med invigningskors på putsuppläggningar; troligen platt trätak. Portalens läge ovisst, sannolikt dock på södra sidan (jfr. s. 138). Byggnaden antagligen uppförd under senare hälften af 1200-talet under starkt inflytande af de närbelägna tegelkyrkorna i Sigtuna och Sko, båda uppförda under 1200-talet och föregångsarbeten inom tegelbyggnadskonsten i denna del af Mälardalen. Den enda bevarade byggnadsdetaljen från Alsike kyrkas ällsta anläggning, den lilla rombiska gluggen i östra gafvelröstet, visar mot samma ursprung. — Af inventarier från denna tid känna vi blott den nu förstörda dopfunten.

II. Torn, sakristia och vapenhus tillbyggas af gråsten och tegel (fig. 121, period b). Den inbördes ordningsföljden dem emellan kan ej bestämmas. De torde hafva uppförts under loppet af 1300- och 1400-talen, sakristian före 1400-talets midt (jfr. s. 144).

III. Ribbhvalf inslås i långhuset (fig. 121, period c); väggar och hvalf putsas och dekoreras med kalkmålning. Omkring midten af 1400-talet. — Under denna period anskaffas triumfkrucifixet och något senare det nu förstörda altarskåpet.

IV. Under kyrkoherden Henricus Matthiæ's tid (1615—1632) iståndsättes kyrkan grundligt. Kyrkans yttre rappas och hvitmenas. Nya ribblösa hvalf inslås, hvilka dekoreras med målning 1631. — Klockstapel bygges 1616—1618. Bogårdsmur och yttertak repareras. Korskrank, bokstol, predikstol och bänkar tillkomma under denna tid, delvis bekostade af kyrkoherden. — Under 1600-talets senare del tillkomma, till största delen genom gåfvor, altarsilfver, textilier, ljuskronor, ljusplåtar och stakar.

V. Under 1700-talet blifva hvalfven åter omslagna 1767 och 1773. Tornets bottenvåning hvälfves och sättes genom förstoring af bågen i bättre förbindelse med långhuset. Dörr upptages i väster 1767. Fönstren förstoras, nya upptages 1759. Läktare uppföres först 1725 af frih. Thegner, sedermera 1767 af församlingen. 1760 anskaffas en predikstol, sannolikt äfven en altaruppställning, från Magnus Granlund. — Tennstakar tillkomma.

VI. Tornets höga spira nedtages och ersättes med nuvarande lanterninhuf 1799. Klockorna flyttas från stapeln till tornet.

VII. Ombyggnad enligt ritningar af ark. A. R. Pettersson, stadfästade gn. Kgl. bref 30 okt. 1857. Arbetet utfördt 1859—60. Korsarmar och kor tillbyggas. Vapenhuset utvidgas (fig. 121, period d); golfvet omlägges. Läktare, orgel, predikstol och altaranordning göras nya. Äldre inventarier förstöras.

VIII. Restaurering enligt ritningar af ark. S. Curman, stadfästade genom Kgl. bref 14 okt. 1910. Arbetet, som utförts 1910—1911, omfattade grundförstärkning, yttre putsens vattrifning, delvis omläggning af spåntaket, anordning för värmeledning i vapenhuset (fig. 121, period e), omläggning af golfvet, konservering af äldre målningsrester, ny målningsdekorerings af väggar och hvalf m. m. af artisten Filip Månsson, samt af förändring af läktare, bänkar, dörrar m. m. Samtliga äldre inventarier hafva därvid blifvit uppsatta i kyrkan. — Stora donationer tillkommo därvid kyrkan: måladt korfönster efter kartong af artisten Gunnar Hallström, silfverkrucifix, ljuskrona m. m.

Résumé.

Die ursprüngliche Kirchenanlage hatte einen einfachen rektangulären Grundriss (Fig. 121, Periode a). Die Kirche war ganz aus gefügtem Backstein aufgeführt mit Verkröpfungen an den Ecken (vgl. Fig. 122). Die inneren Wände waren aus ungeputztem Backstein mit gemalten Konsekrationskreuzen auf besonderen aufgelegten Putzflächen. Die Kirche hatte wahrscheinlich eine flache Holzdecke. Diese Kirche ist in der letzten Hälfte d. 13. Jhts. unter starken Einflüssen der beiden nahegelegenen backsteinernen Klosterkirchen in Sigtuna und Sko entstanden. Diese letztgenannten Kirchen, wahrscheinlich unter direkten ausländischen Einflüssen entstanden, gehören zu den ältesten Backsteinbauten dieser Gegend und wurden im 13. Jht. aufgeführt. — Später wurden während des 14. u. 15. Jhts. Turm, Sakristei und Vorhalle (vapenhus) aus Granit und Backstein zugebaut (Fig. 121, Periode b). Um die Mitte des 15. Jhts. wurde das Langhaus mit Rippengewölben überdeckt; das ganze Innere wurde geputzt und mit Kalkmalereien geschmückt (vgl. Fig. 131 u. 132). Im Beginn des 17. Jhts. wurden die Fassaden geputzt. Während des 16. und 17. Jhts. wurden die Gewölbe mehrmals umgebaut, die Fenster wurden vergrößert und die innere Einrichtung verändert. So wurde um 1631 u. a. ein Chorgitter aufgesetzt. Gleichzeitig bekam die Kirche als Geschenke silberne Altargegenstände, Kronleuchter und eine bemerkenswerte Sammlung von Textilien, die jetzt im Dome

zu Uppsala aufbewahrt werden. — Um 1799 wurde die ältere hohe Turmspitze durch den jetzigen Laternenhelm (Fig. 120) ersetzt. 1859—60 wurde die Kirche bedeutend vergrößert. Die beiden Kreuzarme und der Chor (Fig. 121, Periode d) wurden zugebaut, die innere Einrichtung wurde umgestaltet. Eine Anzahl interessanter älterer Gegenstände, wie ein mittelalterlicher Schnitzaltar, ein romanischer Taufstein (vgl. Fig. 136) u. a. wurden dabei zerstört. In den Jahren 1910—1911 ist die Kirche restauriert worden. Die noch vorhandenen kleinen Reste mittelalterlicher Kalkmalerei wurden konserviert und unberührt gelassen. Im Übrigen wurde das Innere mit modernen Kalkmalereien in der Art geschmückt, dass die alten Reste nicht davon beeinträchtigt wurden. Eine neue Glasmosaik wurde in das Chorfenster eingesetzt (Fig. 134). Die frühere innere Einrichtung wurde mit kleineren Modificationen beibehalten, unter teilweiser Verwendung der älteren Kirchengegenstände. Neue Geschenke kamen dabei hinzu, u. a. ein Kruzifix aus Silber, Ebenholz und Schildpatt (Fig. 138), italienische Arbeit aus d. Ende d. 16. Jht., 1911 in Venedig eingekauft.

Fig. 146. Alsike. Inskriptionstafla
angående kyrkans historia
utförd vid kyrkans
restaurering.
1911.

Foto. H. Cornell 1911.

Fig. 147. Vassunda kyrka från söder.
Kirche und Kirchhofportal von Süden.

VASSUNDA KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, ERLINGHUNDRA HÄRAD.
UPPSALA ÄRKESTIFT, ERLINGHUNDRA KONTRAKT.

Beskrifningen utförd af RAGNAR JOSEPHSON.

Tryckta källor: KLINGSFOR i U. F. T. I, s. 75. — SVERIGE IV, s. 621. — C. R. AF UGGLAS, Mäster Magnus Granlund i KULT och KONST 1905, s. 76 o. 94. — M. BL. 1880, s. 124. — DIPL. SUEC. II, s. 400, n:o 1410; i ett bref af 2 Nov. 1303 omtalas »domini laurencij de uadsundum». D:o III, s. 147, n:o 1946; Vassunda betalade den s. k. sexårsgården 1314.

Handskrifna källor och afbildningssamlingar: IHRFORS innehåller utdrag ur en äldre inventarieförteckning och ur protokoll, en planritning af 1804 samt ofullständigt inventarium. — AFRITNINGAR II, 115: en perspektivisk bild af kyrkan från söder, jämte ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstiernas vapen och

vapnet Tre kronor. — PERINGSKIÖLD, Monumenta II, fol. 182, kopia af bilden i »Afritningar», teckning af medeltida grafsten jämte kort anteckning om kyrkan. — A. T. A.: kopia af teckningarne hos Peringskiöld, 1 blyertsskiss af tornet fr. NW, 1 exteriörfoto och 1 interiörfoto. Afskrift ur Peringskiöld; inventarium af 1829. — Ö. I. Å.: 3 blad ritningar till reparation och ombyggnad 1804 (plan, fasad fr. S. flere ex., osign.); 3 blad kopior af uppmätningssritningar 1910 af ark. Ekholm (plan, S. o. Ö. fasaden, tvärsektion mot W.)

Vassunda kyrkas arkivalier. I LANDSARKIVET, UPPSALA: de konsthistoriskt intressanta uppgifterna förekomma i volymerna, märkta K I, 1; L I, 1—3; N, 2. Därbland finnas inventarieförteckningar från 1596, 1638, 1639, 1671, 1696, 1735, 1754 och 1778. I KYRKAN förvaras handlingarna från 1800-talet. Inventarieförteckningen från 1596 aftryckes här in extenso:

»Kyrkiones Inväntarium. Messehaka af swartt sameett gamell med sench kors på både sidor. — Messe haka blomerat samett gamall medh sencht kors. — Messe haka af brunt samett blomerat medh twerdubbelt senchte lister — Gammal dalmatica af rysse wärk damast grön tilhopa, 3 st. — Brudepäll af rysse wärk — Lÿckepäll af blomerat rÿsse wärk. — Altar kläde till altar täckie. — Wäffwt altar kläde af spansk wäff. — Antependium för altaret medh en gamall list. — Gamall fotekläde, 2 st. — Gamull randott wepa. — Altar örnegåt af rÿsse wärk, 2 st. — Litet örnegåt. — Nytt hÿiende. — Gamble hÿiender, 3 st. — Messe serkier $\frac{1}{2}$ slitne, 3 st. — Utgamble messe serckier 2 st. — Hoffwuudt liner, 2 st. — Uthslitit altar klädhe — Gamall altar list. — gamall altar duk af lerefftt. — Handkläder insömade, 2 st. — g: Handkläder af lerifftt, 3 st. — Gamall hörne list. — uttslititne handkläder, 2 st. — Kåpparstakar, 2 st. — Handklocka. — Gammall Eeldkättill. — Litet eldkar af kåppar. — Funt Kättill väger 1 fl . — Förgÿlt messe kalk. — Liten messe kalk hwÿt. — Kalke kläde. — Förgÿlt pateen. — Handbook. — Thenflaska. — Then stenika. — Tiärukättill. — Klocke klepp.»

Den kände Johan Skytte hyste intresse för Vassunda en tid. I ett protokoll för 1626 läser man: »Item förährte oss V. B. herr Johan Skytte mz sin fru Maria En gammal Messhaka och antependium med blått och hwÿt. Efter En lijten tijd läffade hans Kära fru, V. B. fru Maria Näff willia förbättra mz altar Dugar. ähr intz fram komit. En tijd thereafter tog hoon till sigh En gammall swart sammetz messehake med itt stoort sängt gull + och all Evangelisterne att sättia thet på annat tyg, intz Efterkomit.»

Johan Skytte godtgjorde emellertid fru Skyttes för kyrkan ganska dyrbara intresse. Han skänkte nämligen 1639 följande märkliga »Messhake af Blommerat taft ny. Korset på ryggen af banden gullborder och stola det man binder i kors (af) samma slagh.» Kyrkan hade otur än en gång. 1639 ägde den ett »Antependium af swart taft medh tryckte namn och Skottska wapner». Såväl detta som en brudpäll af swart taft tog »Per Larsson leutnant på Ale till Länss att göra Spensarnass wapn efter som war der på sticket medh sölfwerne-trådder . . . är icke heller igenfätt.»

I kyrkan förvaras i glas och ram en ritning (plan och fasad) till 1804 års reparation af ark. A. Sundström.

Kyrkogården, klockstapel, boden.

Kyrkogården är omgifven af en kyrkogårdsmur af gråsten, c:a 1½ m. hög. Mellan stenarna finnas kvar rester af murbruk. På södra muren äro järnringar fästade, i hvilka kyrkobesökarnas hästar skola bindas. Muren har tvenne ingångar, en i väster, som öppnades 1806, och en i söder försedd med stiglucka. Den innan och utan hvitrappade stigluckan, som är byggd i förband med bogårdsmuren, är uppförd af tegelsten på gråstensgrund och försedd med ett brädbeslaget sadeltak. Den har fordom varit högre, hvilket synes å de afskurna tegelörneringarna; dessa utgöras åt söder af ett kors på ett horisontalt band, åt norr af ett enkelt tvärband. Portöppningen är åt norr rundbågig, åt söder spetsbågig (fig. 147). Den är täckt af ett krysshvalf med trekantiga ribbor.

En liknande stiglucka, som fanns i väster, nedrefs år 1806.

Bogårdsmuren har fordom varit täckt af ett spåntak, hvilket framgår af protokoll från 1713, 1741 och 1755. Hur bogårdsmurens lagning tillgick, berättar ett visitationsprotokoll från 1717: »Om Bogårdsmurens uprettelse der till giöres i morgon een begynnelse af trenne i Edby och så fortan följande rotar». År 1806 tillkallades dalkarlar, hvilket flera gånger förekommer i kyrkans annaler, för att laga den bristfälliga västra muren och nybygga den östra från grunden.

Före år 1804 hängde klockorna i en klockstapel. 1737 om- talas, att den »är nu så bofällig så att ringningen skier med största fara för klockorna». 1738 uppsätter man därför en ny klockstapel i »Backen uti Edeby giärdet», hvilken nedtogs 1804. Klockorna flyttades då till kyrktornet.

Kyrkans knuttimrade, brädbeslagna, rödmålade bod, som förut befann sig i sydvästra hörnet, ridande på bogårdsmuren, flyttades 1807 till sydöstra hörnet.

Kyrkobyggnaden.

Kyrkan (plan se fig. 149) är hufvudsakligen uppförd af gråsten; tegel förekommer synligt endast i tornet ofvanför tornluggarne samt öfverst å kormuren. Murarne äro utan och innan rappade. Golfvet är af trä utom vid portar och dörrar, där tegel är användt; dessutom äro nedanför altaret och på torngolfvet grafstenar inlagda.

Innertaket är ett platt tunnhalv af putsadt trä. Det spåntäckta yttertaket öfver långhus och kor hvilat på takstolar, som till större delen torde vara medeltida. Remstyckena å långhusmurarnes yttre kanter hafva ett särskildt ålderdomligt utseende: de äro försedda med en fals liksom i Norrsunda och Husby-Erlinghundra (jfr. fig. 10). Murarne synas f. ö. å innersidan varit putsade ända upp till de inre kanternas remstycken, hvaraf kan förmodas, att kyrkan ursprungligen haft ett inre trätak.

Kor. Till den medeltida kyrkan hörde icke det nuvarande koret. På vinden märkes mellan kor och långhus en tydlig skarv. Att

Fig. 148. Vassunda kyrka från söder år 1682.
Efter »Afritningar».

Die Kirche von Süden im J. 1682. Handzeichnung.

det är koret, som är yngre, bevisas bl. a. af den teckning från 1682, som finnes i »Afritningar» och där kyrkan är rakt afslutad (fig. 148). Koret har alltså tillkommit efter denna tid; den exakta dateringen är svår att göra, då protokoll och räkenskaper ej lämna upplysning därom. Det kan ej ha tillkommit vid den stora reparationen 1804, ty de mycket utförliga protokollen, som medtaga en mängd oväsentligheter, nämna ej något om denna viktiga sak. Att det tresidiga koret redan fanns före 1804, därför talar den 1767 uppsatta altartaflan, som så precis passar till korets fondvägg. En lucka i protokollen finnes mellan åren 1671—1696. Räkenskaperna börja först att föras år 1696 och fortsätta därefter utan lucka till närvarande tid. I dessa förekommer ingen utgift för korbygget. Vi ha alltså skäl att förlägga korets byggande just till tiden 1682—1696. — Koret är tresidigt utvändigt, halfrundt invändigt. I de yttre hörnen stå stråfpelare, hvilka icke nå upp till takfoten. På en »dessein», som

gjordes 1804 af ark. Sundström, föreslogs pelarnas påbyggande, hvilket dock aldrig blef verkställt. Däremot torde den halfrunda, inre planformen, fönstrens form och det nuvarande putsade inner-taket i koret stamma från reparationen 1804 (se nedan). Huru koret tidigare varit öfvertäckt, är icke bekant. Sannolikt hade det tegelhvalf i anslutning till långhusets.

Det nuvarande långhuset visar sig vid närmare granskning vara uppfördt i två perioder. På vinden iakttages vid linjen A å planen (fig. 149) en tydlig skarv å långhusmurarne, utvisande, att delen öster om linjen A är senare tillbyggd. Äfven takstolarne, som synas vara medeltida, äro af olika konstruktion å ömse sidor af skarfven. Den ällsta delen af långhuset (fig. 149, period a) ligger icke i förband med tornets murar, hvilka sålunda äro uppförda senare än det ällsta långhuset. Huruvida detta ällsta långhus i öster haft ett smalare kor med eller utan absid, låter sig endast afgöras genom gräfningsundersökning under nuvarande golf. Det är dock möjligt, att vi här ursprungligen haft en enkel, rektangulär kyrka utan utbyggnader. Att döma af smärre, ännu kvarsittande putsrester å murarnes innersidor, synliga på vinden, har detta ällsta långhus ursprungligen haft ett trätak. Detta synes äfven, af samma skäl, hafva varit fallet med den östra tillbyggnaden. Om detta trätaks form kan numera intet närmare angifvas. Det förlängda långhuset täcktes sedermera med hvalf, hvars utseende man numera icke känner, emedan det nedrefs 1804 (se nedan). Dessa hvalf måste hafva tillkommit före eller vid 1400-talets midt, ty under ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstiernas tid (1448—1468) blefvo hvalf och väggar dekorerade med kalkmålningar. Peringskiöld, på hvars tid hvalfven ännu voro kvar, har i sin Monumenta II, s. 182 därom en anteckning: »Hon (Wassunda kyrka) är fordom målat i Erchi Biskop Jöns Bengtsons tijdh som hans wapn på norrsidan och 3 Chronor på sudersidan utwisa». Dessa vapen finnas äfven återgifna å bilden i »Afritningar» (fig. 148).

Sitt nuvarande utseende har långhuset fått genom den stora reparation, som gjordes under den driftige pastor Kösters tid år 1804. Den fattiga församlingen hade under långa tider tänkt att förändra den i dess ögon mörka och bofälliga kyrka, som »Afritningar» visar oss. Särskildt den norra kyrkomuren tycktes vara mycket klen. 1735 var »kyrkiomuhren så fördärfvad i synnerligen på den norra sidan där många stenar redan utfallit», att en reparation ansågs nödvändig och äfven verkställdes 1736. Men redan

1757 »besiktigade Socknemännen norra Kiörkiomuren och fann honom behöfva en pelare till mot wärn efter han gifver sig ut och derfor blef beslutit att i nästa winter kiöra fram steen och sand till dess uppsättande i nästa sommar, gud will.»

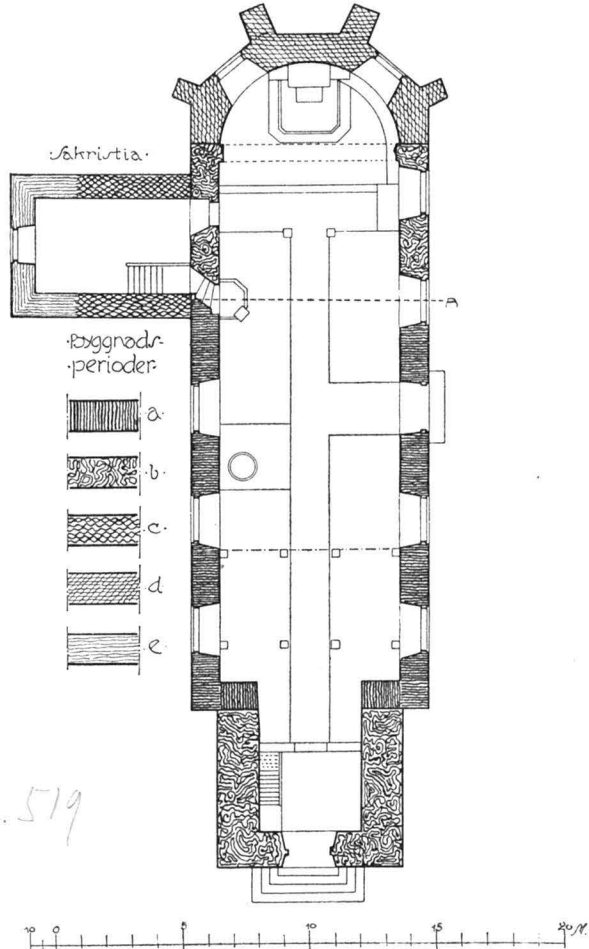

Fig. 149. Vassunda kyrkas plan.
Omritad efter uppmätning af ark. Ekholm 1910.
Grundriss.

1758 upprepas detta omdöme om den norra muren. Först vid reparationen 1804 blef denna brist verkligt afhjälpt.

Denna reparation föregicks af fleråriga, heta debatter. Särskild förbittring väckte det, när man nedtog kyrkans hvalf.

Reparationen verkställdes af »Provincial Architecten Anders Andersson Sundström» enligt ritningar från Ö. I. Ä. I kyrkoherde Kösters ödmjukaste Memorial af 1805 framgår, hvad som blef gjordt. Vapenhuset, synligt å »Afritingen», nedtogs¹; sakristians nordmur nybyggdes från grunden. Det bräckliga kyrkohvalfvet »af gotisk structur» samt pelarna vid murarna, nedtogos. Murarna botades så fullständigt »att $\frac{5}{6}$ te delar (säkert en öfverdrift) däraf kan anses såsom nymurade». Dessutom flera mindre förändringar såsom murens genombrytning från sakristian till predikstolen.

Sakristian säges år 1804 blifvit »nybyggd ifrån grunden». Emellertid visar ett studium af de för år 1804 års reparation uppgjorda planerna, att nybyggnaden inskränker sig till en utvidgning norrut med det å fig. 149 såsom period e angifna partiet. Den förut befintliga sakristians murar (fig. 149, period c) torde sannolikt vara från medeltidens slut. I alla händelser fanns sakristian i slutet af 1500-talet, ty ett af kyrkans ällsta bibehållna protokoll, nämligen från 1598, omtalar, att två tjufvar stulo silfver ur sakristian. 1786 säges sakristian vara i godt stånd »allenast en spricka på norra väggen».

SAKRISTIA.

Tornets medeltida gråstensmurar ligga icke i regelbundna skift. De ligga icke i förband med långhusets gafvel, hvilket tydligt kan iakttagas i första tornvåningen, där murarne äro oputsade. Tornet är sålunda senare uppfördt än långhusets västra gafvelmur. I denna upptogs emellertid en bågöppning, spetsbågig (pilhöjd 270 cm. B. 410 cm.). Under kalklagret å tornbågen synas målningar, gulbruna slingor och blågröna drufklasar af 1400-talstyp. Dessa målningar äro sannolikt rester af de ofvan omtalade målningarne. De visa i så fall, att tornet blifvit tillbyggt före 1400-talets mitt. Någon direkt dateringsgräns bakåt i tiden finnes icke här.

TORN.

Ofvanför ljudluggarne (fig. 147) upphör gråstensmuren, jämnt afplanad, och tegelsten i munkförband vidtager. Vid denna öfvergång ligga i samma plan 24 bjälkhål, 6 å hvar mur, så att deras undersida utgöres af gråsten, de öfriga sidorna af tegelsten. Bjälkhålen, som äro 31 cm. höga och 25 cm. breda, befinna sig i genomsnitt på 63 cm. afstånd ifrån hvarandra; de ligga fullständigt i horisontalplan, men gå i sådana vinklar mot murarna, att deras

¹ Detta skedde antagligen till efterlefnad af Kgl. Cirkulärbrevet af den 28 aug. 1764, som bl. a. säger: »Så böra tjenlige föreställningar, til afskaffande af slike Wapne-hus göras Församlingarnes Inwånare wid de tilfällen, då deras Kyrkor antingen skola ånyo byggas eller ock utwidgas på Södra sidan».

riktningslinjer mötas ungefärligen i tornets centrum. De torde hafva gått helt igenom muren, men äro nu tilltäppta utåt. Man

Foto. H. Cornell 1911.

Fig. 150. Vassunda kyrkas inre mot koret.
Innenansicht gegen Osten.

brukar förklara dylika hål såsom kanaler för bjälkar, hvilka vid behof skötes ut igenom dem och bildade stöd för en rundt tornet löpande skyttbalkong. Likartade anordningar voro vanliga å me-

deltida borgtorn, och kyrktornen hafva ofta tagits i anspråk för krigiska ändamål.¹

Två tegelskift ofvanför balkongbjälkhålen ligga längs nord- och sydmuren två grofva bjälkar väl inmurade; på dessa hvila 5 grofva bjälkar paralella med västmuren. När tornet skulle användas till försvar, belades dessa bjälkar med bräder, och försvararna hade ett fast golf innanför murarna i nivå med skyttbalkongen. Man kom ut till denna genom en nu igenmurad, stickbågig öppning (H. 110 cm. B. 51 cm.), som befinner sig på sydväggen strax ofvanför detta golf. Den synes å fig. 148.

Vid det omtalade bjälklaget äro i tornets fyra hörn fästade nästan vertikala bjälkar, nu upptill afhuggna, förut möjligen ingående i resningen åt en huf. Dessa bjälkars sidor äro omsorgsfullt urtagna på de ställen, där de skulle varit i vägen för balkongbjälkarna. De förefalla alltså vara medeltida. Om den medeltida hufven var af samma form som den å fig. 148 synliga, kan numera icke afgöras.

Denna sistnämnda huf var spånklädd. Nya spån behöfde ibland läggas, hvilket var för församlingsborna en dyr och besvärlig sak. En präst, förtviffad öfver dessas lättja, skrifver i ett protokoll från anno 1623: »Wart och bewilliat thå, thet Anders Larsson i Bergha skulle beställa ifrån skogsbygden för Socknens skull spån; thett the skulle sedan sielff betala alla tillhopa och sethan uppå toornet bygga, thetta wart inte Efterkommit. Ack hwilken skam». Men under en eldsvåda strax före år 1696 brann hufven ned, hvarför man, för att det ej skulle bli för kostsamt, vid en visitation detta år föreslog, att man »allenast upprättade ett litet torn hvar uppå kunde sättas en Mässings flag».

Denna tydligen rätt provisoriska tornhuf fick stå under hela 1700-talet.

Den nuvarande tornhufven uppsattes 1804 och fick sitt tilltryckta utseende på grund af att man på en socknestämman 1802 erinrade om Kgl. Brevet d. 22 Mars 1759, där det bland annat heter, att stentornen »ej böra vara höga och spitsiga, utan med medelmåttiga hufvar» (jfr. s. 134 not 1).

Då upptogs äfven i västra tornmuren en port; likaså upptogs de nuvarande ljudgluggarna strax ofvanför långhusets takås, en å hvar vägg med i puts gjorda sidopilastrar.

¹ Jfr. litteraturhänvisningarne för Husby-Erlinghundra och Norrsunda, där denna fråga är behandlad.

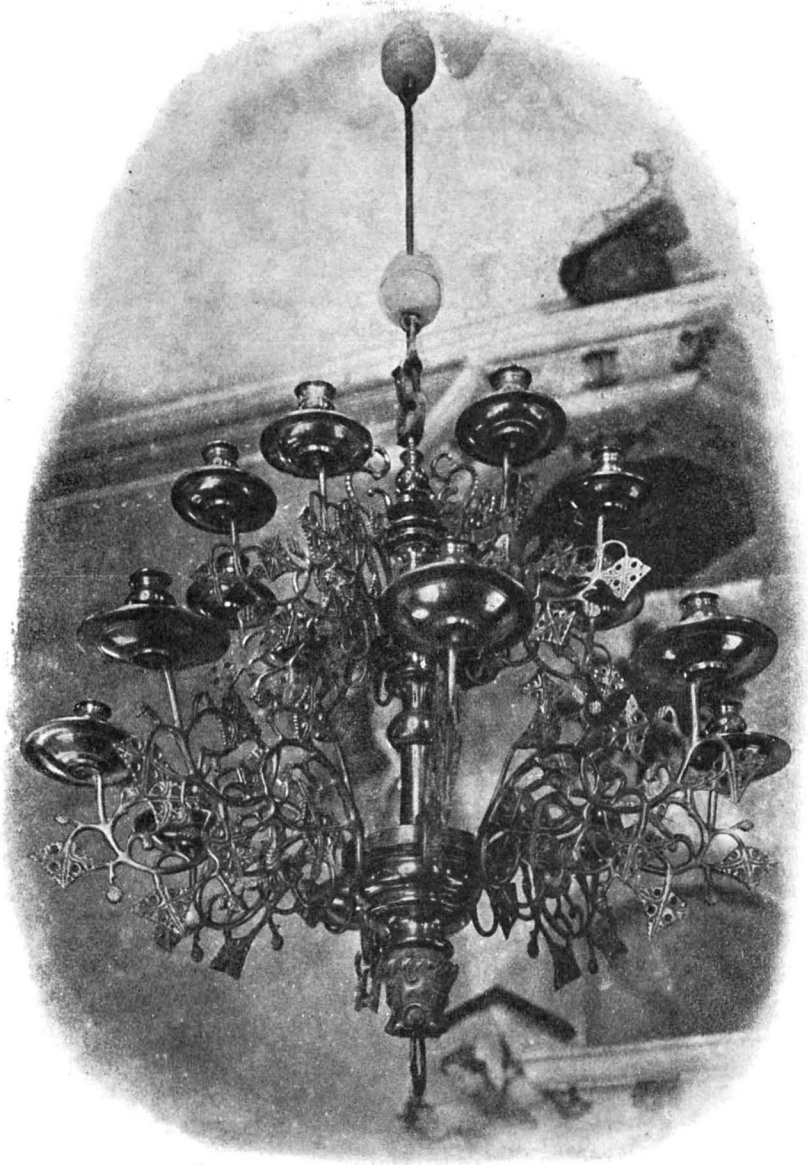

Foto. H. Cornell 1911.

Fig. 151. Vassunda. Gotisk mässingskrona.
Gotischer Kronleuchter.

Vid reparationen år 1804 blef tornet, »hvilket i mannaminne icke hyst klockor, ifrån grunden botad till dess murar . . . och klockorna där uppsatta d. 10 Dec. 1804». Klockstolen är alltså från detta år, men till densamma användes gamla bjälkar, hvilket synes af uthuggningar på omotiverade ställen samt 9 stora, jämna borrhål i en bjälke.

Klockorna äro gjutna den ena 1752, den andra 1836. KLOCKOR.

Kyrkan uppvärmes genom en stor järnkamin vid norra väg- UPPVÄRMNING.
gen i långhuset. Värmeledningsanläggning med värmekammare under koret är 1911 beslutad till utförande.

Inredning och lösa inventarier.

Bakom den murade altardisken reser sig en arkitektonisk ALTARE.
altarprydnad (se fig. 150) af den art, som samtidens dekoratörer kallade ett »altare alla romana» d. v. s. efter romerska smaken. Den Korsfästes träsnidade bild inramas af två pilastrar, som bära en öfverbyggnad. På sidorna stå två kvinnostatyer, Tron och Hop-
pet. Dylika sidofigurer betecknades som »profilörer». Färgerna äro hvitt och guld. Nedanför Kristusbilden en trärelief, framstäl-
lande nattvarden.

Dessa skulpturer äro utförda af mästern Magnus Granlund och uppsatta 1767. Hans förebild var Uppsala domkyrkas dåvarande altare.

Predikstolen (synlig å fig. 150), formad i anslutning till Stor- PREDIKSTOL.
kyrkans i Stockholm, är af furu, hvitmålad med förgyllningar. Den blef beställd år 1708 af »Bildthuggaren Mester Jochim Lut-
ken Schwager i Stockholm», men levererades och uppsattes först 1716. År 1757 uppsattes på predikstolen ett timglas i förgylldt TIMGLAS.
och snidadt stativ i rococostil, som numera dock förvaras i sak-
ristian.

Kyrkans enkla, slutna, nu brunmålade bänkar (jfr. fig. 150) BÄNKAR.
äro från 1798.

Läktaren i väster hvilar på 8 fyrkantiga, grönmålade pe- LÄKTARE.
lare. Uppbyggd 1745.

Orgeln med fasaden hvitmålad med förgyllningar förfärdi- ORGEL.
gades 1852 af orgelnisten Cederberg. Att kyrkan ägt såväl orgel som läktare på 1600-talet, framgår af ett protokoll från 1634:
»Item Torndörren igen stängias för ungdomens skalckhets skull så framt någon wille ståå på åhurgläkte».

KRUCIFIX.

Triumfkrucifix af trä, från 1300-talet, 1880 såldt till friherre E. Cederströms samling på Krusenbergs. H. 213 cm.

TAFLOR.

Porträtt af prosten O. Tibelius, kyrkoherde i Vassunda 1752. Oljemålning på väf. H. 70 cm. B. 55 cm. På baksidan står: »Föd 1702. Död 1776. Pinxit Gabriel Ahlrot». — Liten tafla föreställande Maria och Jesusbarnet. Oljemålning på väf, 1800-talet. H. 42 cm. B. 28 cm. Skänkt af pastor Rogberg (f. 1789, † 1834).

SILFVER.

Kyrkans silfver är från 1800-talets senare del. Såsom framgår af protokoll från 1853, förlorade kyrkan genom inbrott alla sina heliga kärl. Till att börja med anskaffade man då sådana af glas, tills man genom inköp och gåfvor fick en ny uppsättning. Enligt en uppgift hos Peringskiöld fanns på 1600-talet i kyrkan en kalk »uthi Seculo 12° giord» som »hafwer denna skrift uppå sig: Guntrud' Germundi Haqvonsson dedit istum calicem ecclesiae Vazundhæ» (afskrift i A. T. A.).

LJUSREDSKAP.

Foto. H. Cornell 1911.

Fig. 152. Vassunda. S. Mikael. Fragment af medeltida broderi. Fragment einer mittelalterlichen Stickerei.

Ljusredskap af mässing, närmast altaret. H. 90 cm. B. 76 cm. 6+6 ljusarmar. Öfverst en vildman i harnesk, nederst ett djurhufvud med ring i munnen. Skänkt till kyrkan från Ala gård före 1638. — Ljusredskap af mässing. H. 135 cm. B. 102 cm. 8+8 ljusarmar. Rikt, gotiskt bladornament, nederst djurhufvud med ring i munnen; från medeltidens slut (fig. 151). — Ljusredskap af mässing. H. 64 cm. B. 64 cm. 8 ljusarmar. Å kulan följande inskrift: »Till Gudz nams ähra och Wassunda Kiörria till prydnad är denna crono förärt aff Inspectoren And. Öhrman och des Kiäre Macka A:o 1728 den 24 december». Denna krona är tillverkad af »svärdfällaren i Upsala». — Ljusredskap af mässing. H. 61 cm. B. 68 cm. 8 ljusarmar. Öfverst en trehöfdad örn. Finnes i inventarieförteckningen för år 1696. — 1 par ljusarmar i form af en hand,

som håller en blomsterslinga med två pipor; af mässing. L. 40 cm. B. 29 cm. Fästade på predikstolen. Den ena fanns 1696, den andra eftergjordes och skänktes till kyrkan af fru Årman omkring 1754.

Mässhake af svart sammet med årtalet 1801 i silfvergaloner. — Antependium af svartgrön sammet, kantadt med silfvergaloner och med IHS i silfvergaloner. L. 335 cm. B. 105 cm. 1800-talets början. — Antependium, L. 184 cm. B. 107 cm. Röda sidenbårder med blomstermotiv och ornamentala stjätkar i silfvertråd (dessa kanske af äldre datum än duken för öfrigt) dela

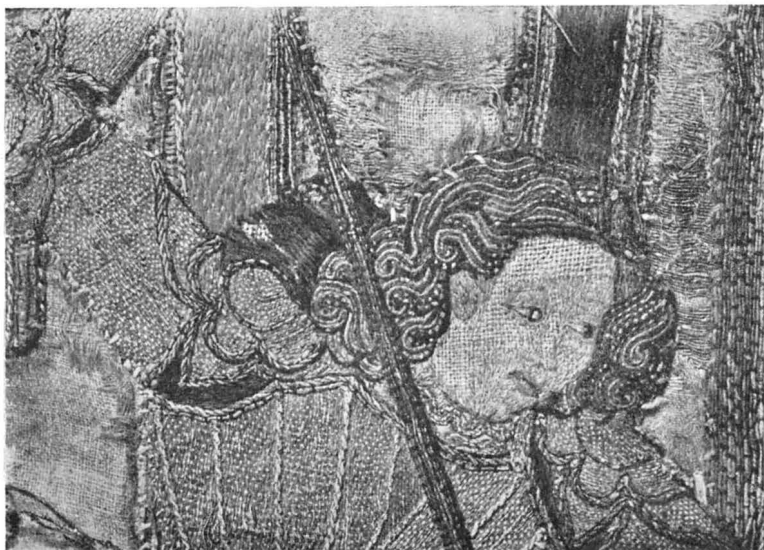

Foto. H. Cornell 1911.

Fig. 153. Vassunda. Detalj af broderiet å fig. 152.

Detail der Stickerei Fig. 152.

antependiet i två fält af hvit sidenrips; på dessa applicerade bladkransar i blekt grönt, rödt och blått siden och sammet; därinnanför en sköld af svart sammet, omramad af silfvertråd och med bokstäfver och siffror i guldgaloner; i den ena skölden står: $\overset{C}{17} \overset{O}{S}$ i den andra $\overset{W}{42} \overset{M}{F}$. Antependiet skänktes år 1742 till kyrkan af grefvinnan Wendela Magnona Fleming till Ekhamn, gift med öfverstelöjtnanten greffe Carl OxenStierna. — Rest af medeltida broderi i guld och färger (fig. 152 o. 153). H. 63 cm. B. 28 cm. Nu uppfodrad på lärft och upphängd under antependiet. Broderiet är ett fragment och har fortsatt åt höger. Det fram-

ställer S. Göran eller snarare S. Mikael (på grund af det röda korset, fästadt i pannbandet), iklädd gråblå, enkelt refflad rustning, med en brun lans nedstickande den gula draken; gruppen är intecknad under en baldakin. Omkr. 1500. Måhända afses detta föremål i 1596 års inventariums uttryck: »antependium för altaret med gamäl list».

MEDELTIDA
GRAFSTEN.

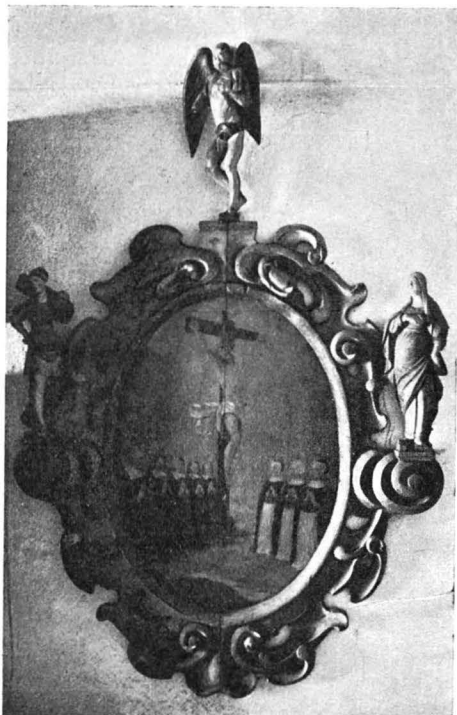

Fig. 154. Vassunda. Prästepitafium
fr. 1600-talet.

[Epitaphium eines Priesters, 17. Jht.

En håf af svart sammet, silfvergalonerad.

Vid altaret, till hälften dold af altartappan, ligger en grafsten af den fyrkantiga, åt ena kortsidan afsmalnande form, som utmärker de äldre medeltida grafstenarne. Stenen är längs kanterna försedd med följande inskrift i majuskler: - - - STVM SUPRA PATREM SV - - - L. 177 cm. Peringskiöld har antecknat den på hans tid bättre läsliga inskriften: »Ragvaldus emebat lapidem istum supra patrem suum Sigvadum». (Afskrift i A. T. A.).

Epitafium af trä öfver en präst från förra hälften eller midten af 1600-talet (fig. 154). H. 160 cm. Broskornamen-

tet är måladt i blått och guld, den ena kvinnan är klädd i röd och grön, den andra i brun och gul mantel med guldbårder. Hänger i sakristian.

VOTIVSKEPP. Förr ägde kyrkan ett mindre votivskepp fr. 1700-talet; såldes 1880 till frih. E. Cederströms samling å Krusenbergl. L. 63 cm.

KOPPARSTICK O. DYL. Fyra »åminnelsekrifter» med rik kalligrafisk inramning, stuckna i koppar af Ambrosius Hedengran, hänga i enkla trärammar i sakristian. De äro stuckna till åminnelse af konung Karl

H. 1 dot. 85
Vassunda kyrkogård
Denne man har en
på en sten.
Inskriften är
Benedictus Gregorius
de Skrumston can
onasterius Christi
herstansdotter et
suum patris regis
ant in pace
EPIITAFIUM.

MS. ej ortografiskt
Knut Olafsson

1111
1894

XI, af slaget vid Narva 1700, af religionsfrihetens införande i Schlesien 1707, af jubelfesten öfver »Augsburgiska Confessionen» den 25 juni 1730.

Gustaf III:s tal (2 st.) och Karl XIII:s tal (2 st.), samtliga i förgyllda, gustavianska rammar, hänga i kyrkans östra del.

Sammanfattning af Vassunda kyrkas konsthistoria.

I. En rektangulär gråstenskyrka, innantill putsad, försedd med trätak. (plan = fig. 149, period a). Huruvida denna kyrka haft utbyggt, smalare kor, kan nu ej afgöras. Troligen 1200-talet.

II. Kyrkan förlänges österut till en långsmal, rektangulär kyrka (fig. 149, period b). Kyrkan har fortfarande trätak invändigt. 1300-talet. — Till denna tid hör äfven triumfkrucifixet.

III. I väster tillbygges ett torn af gråsten, upptill muradt med tegel i munkförband och rundt om försedd med en rad bjälkhål, sannolikt för skyttebalkong. Tornets bottenvåning förenas med långhuset genom en svagt spetsbågig öppning. — Sannolikt 1300-talets slut eller 1400-talets början.

IV. Kyrkan hvalfslås och målas innantill under ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstiernas tid, 1448—68. Den krysshvalfda stigluckan med sina rika profileringar och tegelorneringar af sen typ uppbygges. Till samma tid hör troligen vapenhusets och sakristians uppförande. — Till medeltidens slut höra medeltidsbroderiet och den gotiska kronan.

V. Det polygonala koret tillbygges mellan 1682 och 1696 (fig. 149, period d). Den förut befintliga, spetsiga tornhufven ersättes efter en brand med en låg huf 1696. — Något senare, 1708—1716 tillkommer predikstolen och inpå midten af 1700-talet altaranordningen af Granlund, timglas, 1700-talsantependium.

VI. Vapenhus och klockstapel rifvas. Klockorna hängas i tornet, som förses med nya ljudluggar och ny, låg huf. Sakristian utvidgas norrut (fig. 149, period e), och kyrkans murar repareras utan och innan. Fönstren upphuggas. Medeltidshvalfven rifvas, och ett putsadt trähvalf uppsättes. Västra stigluckan nedrifves. Arbetet utföres under arkitekt A. Sundströms ledning år 1804.

Résumé.

Die Kirche, hauptsächlich aus unbehauenenem Granit aufgeführt, ist innen und aussen geputzt; die Decke (Flachtonne) ist aus geputztem Holz. Das Dach ist mit Schindeln bedeckt. — Der westlichste Theil des Langhauses (Grundriss Fig. 149, Periode a) ist die älteste Partie, wahrscheinlich aus d. 13. Jht. Ob diese älteste Anlage einen ausgebauten Chor gehabt hat, kann jetzt nicht entschieden werden. Diese Kirche hatte wahrscheinlich eine flache Holzdecke. Sie wurde später (im 14. Jht.?) östlich verlängert, mit geradem Schluss (Fig. 149, Periode b, östlich). Ein Westturm wurde auch zugebaut. Der oberste Theil des Turmes ist von Backstein in mittelalterlichem Verbaude gebaut und mit grossen, durchlaufenden Balkenlöchern versehen, die wahrscheinlich auf Herstellung eines hölzernen Wehrganges hindeuten. Sakristei (Fig. 149, Periode c) und südliche Vorhalle (vapehus) wurden zugebaut. Schliesslich wurde die Kirche mit Backstein gewölbt und mit Kalkmalereien versehen (in der Z. 1448—1468).

Ihr Aussehen gegen Ende des Mittelalters hat die Kirche bis Ende d. 17. Jhts. fast völlig beibehalten (vgl. Fig. 148). Zwischen den Jahren 1682 und 1696 wurde ein polygonaler Chor zugebaut (Fig. 149, Periode d). Der hohe, wahrscheinlich mittelalterliche Turmhelm (vgl. Fig. 148) brannte um 1696 ab. 1804 wurde die Kirche gänzlich umgestaltet. Die mittelalterlichen Gewölbe, die südliche Vorhalle und die Nordmauer der Sakristei wurden abgetragen. Der Turm bekam sein jetziges Aussehen. Die Glocken, welche früher in einem freistehenden, hölzernen Glockenturm hingen, wurden in den Westturm übertragen. Die jetzige Holzdecke des Langhauses wurde ausgeführt u. s. w.

Von der Ausstattung ist zu bemerken: ein gotischer Kronleuchter aus Messing (Fig. 151) und ein Fragment einer mittelalterlichen Stickerei (Fig. 152). Kanzel (1716) von dem Stockholmer Meister Jochim Lutken Schwager.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 155. Haga kyrka från sydväst.
Die Kirche von Südwesten.

HAGA KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, ERLINGHUNDRA HÄRAD.

UPPSALA ÄRKESTIFT, ERLINGHUNDRA KONTRAKT.

ANNEX TILL VASSUNDA.

Beskrifningen utförd af ANDERS BILLOW.

Tryckta källor: KLINGSPOR i U. F. T. I, h. 1, s. 33. — H. HILDEBRAND, Sveriges Medeltid, III, s. 304, med afb. af Mariaskåpet. — MBL. XXV (1896), s. 65, träsnitt af ett ljusstafskrön. — DIPL. SUEC. III, s. 429, n:o 2218, nämner »hagha» bland 1303 visiterade församlingar.

Handskrifna källor och afbildningssamlingar: IHRFORS, diverse utdrag ur kyrkans arkiv, två exteriörer, en plan samt funten, alla skematiska. — AFRITNINGAR II, s. 117, exteriör från sydost; på lös lapp en skiss till samma ritning (se fig. 3). — PERINGSKIÖLD, Monumenta III, fol. 180, en liknande ritning. — A. T. A.: Kopia af teckningen hos Peringskiöld, exteriör i pennskiss af K. Arosenius. 5 foto., hvaraf 2 exteriörer, 2 interiörer mot koret, samt en af Mariaskåpet; inventarium af 1829. — Ö. I. Å.: 1 exteriör, 1 interiörfotografi.

Kyrkans arkivalier. I LANDSARKIVET, UPPSALA: ett band innehåller sockenstämmoprotokoll (K. I. 1) ända från 1596 intill 1827 samt inventarieförteckningar från 1596, 1671 och 1696. Räkenskaperna för 1696—1800 (L. I. 1 o. 2) innehålla uppgifter företrädesvis om kyrkans inredning. I kyrkans eget arkiv (förvaras i prästgården): handlingar från senare delen af 1800-talet.

Kyrkogården, klockstapel, boden.

KYRKOGÅRD.

Kyrkogården, som omgifver kyrkan, ligger på sydvästra sluttningen af en svag förhöjning i terrängen. Den omslutes af en gråstensmur och har ingångar i väster och norr. Den västra är försedd med två gamla, gjutna järngrindar på nya stenstolpar, den norras järngrind med likadana stolpar är från 1909. Af kyrkans handlingar framgår, att muren fordom varit försedd med »stigluckport» i söder. 1756 blifver denna reparerad. År 1785, då bogårdsmurens reparation var fullbordad, stodo tvenne ingångar öppna utan portar eller grindar, hvarför man beslutar, att grindar skulle förfärdigas och sättas i stället för de portar, som nu voro därifrån tagna och försålda. I protokoll från 1834 är antecknadt, att på grund af kyrkobodens flyttning en del af kyrkogården är ohägnad, och föreslås därför en omläggning från det nordvästra hörnet till ingången från klockargården i norr. Kyrkans bod flyttades till platsen strax norr om klockstapel för att ändras till sockenmagasin.

Foto. J. Roosval 1909.

Fig. 156. Haga klockstapel.
Glockenturm.

BOD.

KLOCKSTAPEL.

Något högre än kyrkan, NNO. om densamma och utanför kyrkogårdsmuren står den rödfärgade klockstapel, (fig. 156), som i hufvudsak liknar stapeln i Husby-Erlinghundra. De tre lodräta stolpar, mellan hvilka klockorna hänga, äro till större delen spånklädda, hvaraf sluttes, att stapeln förut varit öppen. Sitt nuvarande utseende har den fått år 1727, efter hvad som framgår af räkenskaperna. Efter hundra år är den mycket bofällig, men det dröjer ända till 1838, förrän man reparerar den, ty enligt en

författning af 1759 (jfr. s. 134, not 1) borde man ersätta den med torn, hvilket församlingens dåliga ekonomi lyckligtvis icke tillät. Bland utgifterna 1830 upptages: »För Ritning och förslag till Torn å Haga kyrka enl. Räkning af d. $25\frac{1}{2}$ 1830 10—R:d». Klockorna KLOCKOR. äro bägge omgjutna, den mindre 1754 och den större 1840.

Kyrkobyggnaden.

Kyrkans plan visar ett rektangulärt långhus med två hvalf, PLAN. ett kor med åt norr utskjutande sakristia samt en tillbyggnad i väster betydligt smalare än långhuset.

Alla murar äro uppförda af naturlig sten (i hur pass regel- MATERIAL. bundna skift, kan på grund af putsbeklädningen ej afgöras). Gafvelrösten, hvalf, bågar och omfattningar kring dörrar och fönster äro af tegel med öfverallt ungefär samma dimensioner, (28—29 × 13—14 × 8—9 cm.).

Långhushvalfven (se fig. 158) hvilat direkt på murarna, och LÅNGHUS. alla ribbor utspringa oförmedladt från väggen. Det östliga, stjärnhvalfvet, är i det närmaste kvadratisk, under det att det västliga, krysshvalfvet, bildar en betydligt smalare rektangel. Hvalfven hafva en gemensam gördelbåge. Mellan denna och stjärnhvalfvets kupa är en tydlig skarf. I öster hvilat stjärnhvalfvet på en sköldbåge och stöder sig mot en i oregelbundet förband, dock medeltida, uppförd tegelmur, som rider på den smala triumfbågen. Denna stödmur är ej byggd i samband med triumfbågen, ty det putslager, som täcker korhvalfvets öfversida, fortsätter in under muren. Stjärnhvalfvet har enkla, rektangulära ribbor af en halfstens bredd, med tvärband. Krysshvalfvet har rektangulära ribbor af en helstens bredd, utan tvärband. Detta senare hvalf stöder i väster direkt mot den spetsiga bågen mellan långhuset och den tillbyggda, västra travéen. Vederlaget för denna båge, som är lika grof som muren, består ända från grunden af tegel.

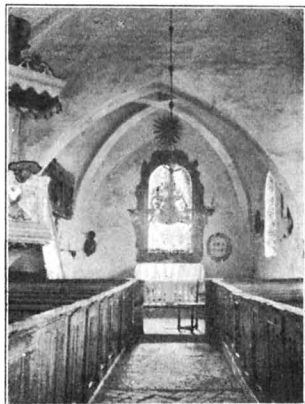

Foto. J. Roosval 1909.

Fig. 157. Haga. Interiör mot öster.

Innenbild gegen Osten.

Långhusets takstolar äro af två typer. Den ena, typen A (fig. 159), företrädes af endast fyra exemplar (se sektionen fig. 158). Alla öfriga äro af typen B. A lämnar ej tillräckligt utrymme för hvalfven och har därför, då dessa slogas, blifvit ändrad till B. Infällningarna efter tillståndet A, som återfinnas på alla takstolar

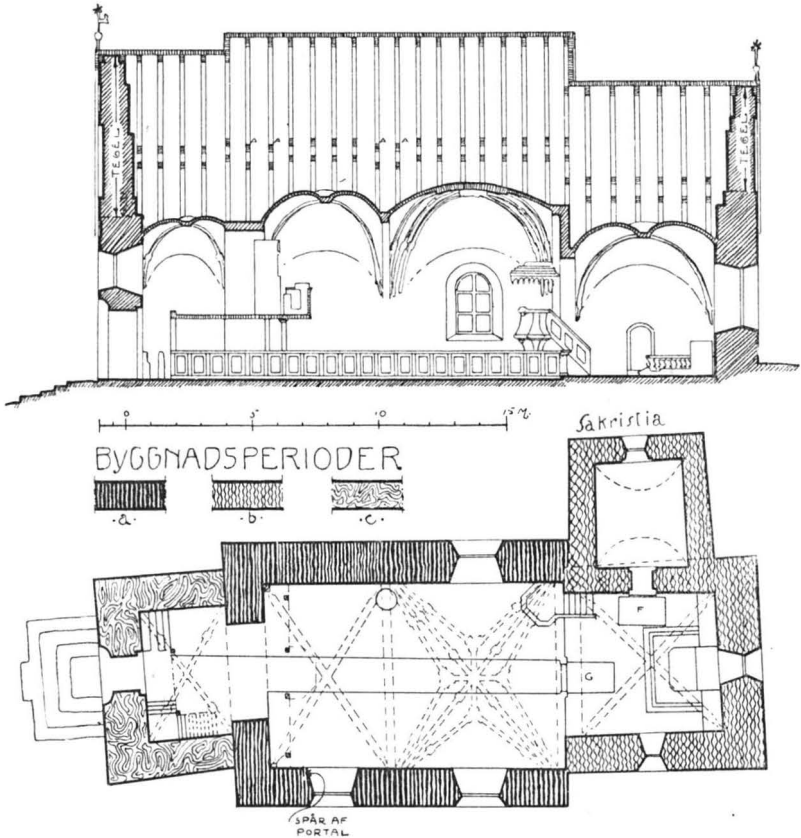

Fig. 158. Haga. Plan och längdgenomsnitt mot norr.
Uppmätning af ark. F. Bensow 1911.
Grundriss und Längenschnitt.

af B-typ, (å fig. 159 B markerade med ×), bevisa detta. I långhusets nordvästra, yttre hörn iakttages nedre delen af en takstol, afsedd att sammanhålla takpanelen utanför ett röste. Den är skyddad af en mycket stor vindbräda och synes härstamma från den tid, då alla takstolar voro af typen A.

Koret äger ej förband med långhuset. På södra sidan bildas KOR. ett hörn af endast ett par decimeters tjocklek. På den norra är hörnet visserligen tjockare, men något förband är ej gärna möjligt. Korets krysshvalf är likt långhusets, ehuru kvadratisk och med något högre kupor. Den spetsade triumfbågens kant mot koret är jämn i motsats till den mot långhuset, hvilken är ojämn, liksom afbilad. Ingången till sakristian är stickbågig och ensprångig. Takstolarna äro medeltida och i sitt ursprungliga skick. De äro af samma typ som fig. 159 B. Röstet på östgafveln består

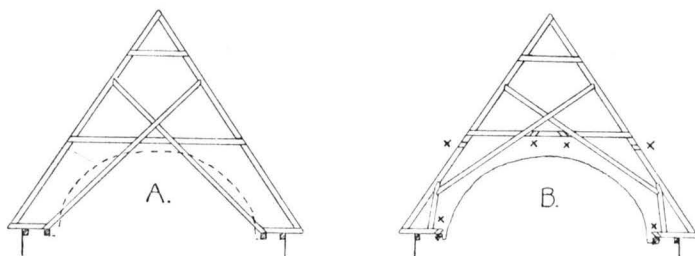

Fig. 159. Haga. Långhusets takstolar. A ursprunglig,
B ändrad för hvalfven.

Dachstühle des Langhauses, A ursprünglich,
B für die spätere Gewölbe verändert.

ett stycke från basen och till spetsen af tegel och förtunnas uppåt genom flera språng på insidan. Det är på yttersidan dekoreradt med ett insänkt kors, flankeradt af två rektangulära nischer samt af ett strömskift ofvanför korset, det hela af allt för små dimensioner för att kunna sägas vara väl afvägd i förhållande till röstets yta.

Sakristian äger åtminstone genom sin östra murlänga förband SAKRISTIA. med koret. Den är täckt af ett tunnvalf, som skjuter ett stycke in under kormuren, hvilken är tunnare under än öfver hvalfvet. Ofvanför hvalfvet, där den döljes af sakristians yttertak, är kormuren anmärkningsvärdt rå och har väl där aldrig varit afsedd att synas. Takstolarna äro medeltida af en typ, enklare än korets. Röstet är ända från basen af tegel och har en dekorering bestående af kors och tvenne nischer liksom korröstet.

Tillbyggnaden i väster är icke i förband med långhuset. Dess TILLBYGGNAD
I VÄSTER. murar ligga stumt an mot detsamma och skjuta så mycket högre upp än långhusmurarna, att yttertaken på norra sidan ligga i samma plan. Hvalfvet är ett krysshvalf med ribbor såsom stjärnhvalfvet. Takstolarna äro medeltida, af samma konstruktion som

korets. En är till sina nedre delar inmurad i röstet. Detta är helt af tegel med aftrappningar på insidan och på utsidan dekoreradt med trenne spetsbågiga nischer (se fig. 155), af samma djup som de öfriga gafflarnas kors, samt med ett grundare kors ofvanför och ett lika grundt band nederst, hvilka törhända blott äro utsparade i putsen utan motsvarighet i teglet. Vindbrädorna äro enkelt fasonerade, möjligtvis medeltida eller kopior af dylika.

VAPENHUS.

Enligt teckningen i »Afritningar» (se fig. 3) fanns förr ett vapenhus framför den västra delen af långhusets sydfasad. Vid prostvisitation 1781 d. 9 Sept. antecknas i protokollet: »I år är kyrkan reparerad i så motto, at Wapenhuset på södra sidan beläget, som war remnadt och förfallet, aldeles blifwit borttagit och dörr i det stället på västra gaffeln upbruten» (jfr. s. 175, not 1). Liksom kyrkans alla öfriga väggar torde vapenhusets varit af gråsten, hvilket bestyrkes af ett protokoll från en sockenstämma 1782, där man talar om att betjäna sig af stenarna till bogårdsmurens iståndsättande.

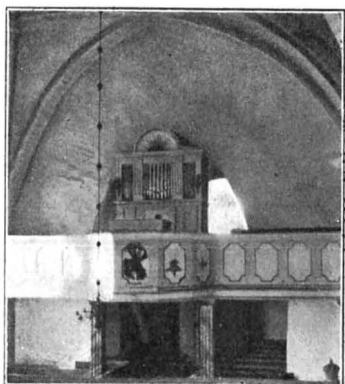

Foto. J. Roosval 1909.

Fig. 160. Haga. Interiör mot väster.

Innenbild gegen Westen.

vapenhuset blef så behändigt »borttagit», och då några märken efter detsamma ej förefinnas på långhusmuren, kan det ej gärna ha ägt förband med denna. Dess enda efterlämnade, påtagliga minne iakttages snedt under det nuvarande sydvästliga fönstret inuti kyrkan, där ett stycke puts bortfallit, och utgöres af en lodrät skarv, med tegel å ömse sidor, där den igenmurade portalen haft sin västra innerpost (se fig. 158).

BYGGNADENS
MEDELTIDA
UTVECKLING.

Kyrkans byggnadshistoria har icke kunnat med säkerhet utredas. I den korta beskrifningen här ofvan äro visserligen framlagda tillräckliga bevis för riktigheten af att koret med sin sakristia, den västra travéen och det år 1781 rifna vapenhuset icke äro byggda samtidigt med långhuset, men det onaturliga sätt, hvarpå koret fogar sig till långhusmurarna, den västliga travéens

plan, som tyder på att man ämnat bygga ett torn, och de olikartade hvalfven i långhuset äro fakta, som för närvarande endast kunna förklaras genom att inpassas i en hypotetisk byggnadshistoria. I det följande skall ett försök göras att framställa en sådan. — Visshet eller åtminstone säkrare utgångspunkter för byggnadshistorien torde endast kunna vinnas genom gräfningar i kyrkan och undersökning af murarne genom putsafknackning.

Från början bestod kyrkan endast af det nuvarande långhuset. Öst- och västgaflarna buro rösten, möjligen af naturlig sten. Innertaket var af trä, troligtvis platt, ty takstolen, hvaraf flere exemplar finnas kvar (fig. 159 A), bär inga spår efter påspikad panel eller skelett för trähvalf. Yttertaket hade samma fall som det nuvarande, därom vittna takstolarna A och vindbrädan i nordvästra hörnet. Något fönster fanns icke åt norr (det nuvarande upptogs på 1700-talet). Ingången var förmodligen på södra sidan. Omkring år 1300 torde denna kyrka hafva byggts. (Jfr. Knifsta s. 129).

På 1400-talet planerades och utfördes en stor tillökning och förändring af kyrkan. Kor med sakristia tillbyggdes i öster, och den forna gafveln refs till större delen och ersattes af en bred triumfbåge i flykt med kormurarna. I väster lades grunden till ett torn, gafveln refs och en tornbåge på vederlag af tegel spändes mellan de kvarstående murresterna. Kyrkan hvälfdes med tegel. Koret fick ett kvadratisk krysshvalf, sakristian tunnvalf och långhuset tvenne lika stora, rektangulära krysshvalf. För hvällningen i långhuset måste takstolarna ändras. Kyrkans plan hade då ungefär det utseende, som rekonstruerats i fig. 161. Framför ingången i söder byggdes vidare ett vapenhus. Planen att bygga torn frångicks. Man fortsatte i stället med ett tegelröste såsom på kor och sakristia.

Sedermera torde möjligen ett ras eller något dylikt hafva inträffat, som nödvändiggjort ombyggnad af det östra långhushvalfvet. Man slog då stjärnhvalfvet, men lät det spänna öfver ett betydligt större rum än det förutvarande. Man ref nämligen bort,

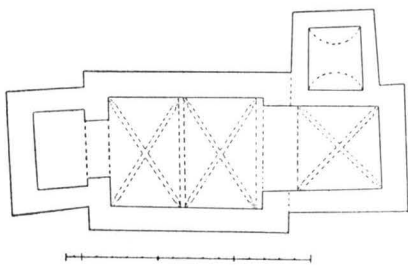

Fig. 161. Haga. Rekonstruktion af antagen tidigare plan och hvalfsystem.

Rekonstruktion des früheren Grundrisses und Gewölbesystems.

hvad som ännu fanns kvar af östgafveln, så att långhusmurarnas inre lif fortsatte rakt ända till kormuren. Triumfbågen afbildades, och på den smala resten af densamma, som utspringer från kormurarna, uppfördes stjärnhvalfvets stödmur. Samtidigt inslogs det alldeles likartade krysshvalfvet öfver västra tillbyggnadens rum.

FÖRÄNDRINGAR UNDER NYARE TID.

Under nyare tid har kyrkan endast undergått smärre förändringar, bortsedt från vapenhusets nedrivande.

Ytterväggarna stänkraprades 1717 troligtvis för första gången, ty förslag förelåg äfven att blott fogstryka. — Det nuvarande te-

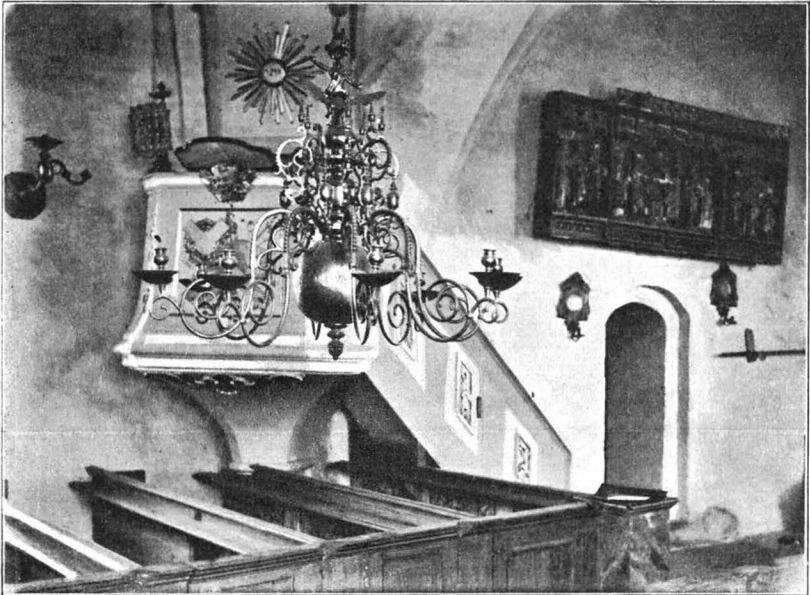

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 162. Haga kyrka. Interiör med predikstolen, altarskåpet och ingången till sakristian m. m.

Das Innere der Kirche mit Kanzel, Schnitzaltar, Eingang zu die Sakristei etc.

gelgolfvet inlades 1781. Kyrkans fönster äro alla enligt räkenskaperna nyupptagna eller utvidgade. 1757 finnes en post »för en fönsterlufts upphuggning på västra gafveln», 1763 är det en marmästare, som »upphuggit 3:ne st. fönster», antagligen korets bågge och det södra i stjärnhvalfstravéen, ty, då 1769 »dett stora nya fönstret» upphugges, menas tydligen det åt norr. Sydfasadens västligaste fönster tillkommer 1781 i samband med vapenhusets slopande. Vid besiktning 1787 af den nyreparerade sakristian konstateras: »Ett stort och prydligt fenster på norra sidan af gaf-

velväggen war insatt i stället för den lilla på östra sidan, och nu mera igenmurade gluggen». Detta fönster är, i likhet med fönstret ofvan västportalen, kvar i sitt ursprungliga skick med små, blyinfattade rutor och järnspröjsar. Öfriga fönster hafva träbågar och stora rutor. I fönstret bakom altaret hafva under 1800-talets senare del blifvit insatta några enkla, röda och blå rutor, hvilka verka synnerligen tarfligt och smaklöst. — Den tvåledade kyrkdörren från 1781 har en vacker nyckelskylt (se slutvignetten) och en ring med drakhufvud; den senare är från 1600-talet. — Den plåtbeklädda sakristidörren af obekant ålder bär enkla järnbeslag (medeltida?). — Yttertaket, uppburet af minst 400 år gamla takstolar, täcktes 1907 med dubbelkupigt, rödt taktegel, lagdt ofvanpå de från 1790-talet härstammande träspånen. »2:ne Flöylar med knappar och stjärnor» anskaffades 1738. Detta årtal återfinnes på den tretungade flöjeln öfver västgafveln.

Kyrkan uppvärms af en vid norra väggen i långhuset stående UPPVÄRMNING: kamin. Sakristian försågs 1787 med kakelugn, men denna är numera rifven och ersatt med kamin.

Inredning och lösa inventarier.

Altarets disk är af furu, hvit, med två kvadratiska, blå fält på fasaden, hvaruti äro målade i gult och brunt t. v. Kristus på korset och t. h. Johannes Döparen inom en palmkrans i samma färger, tarfligt 1800-talsarbete. — Altarprydnaden består af ett snidadt, genombrutet ramverk af furu, omslutande fönstret (se fig. 157). Förgyllda akantus- och musselornament utbreda sig öfver en gråblå, marmorerad botten. Enligt räkenskaperna betalades 1763 »Till Bilthuggaren Biörk i Stockholm för altare Taflan» 820 dal. k. mt. — Altarringen, målad i hvitt, skärt och guld med sockeln marmorerad i brunt och gröngult, är densamma, som i räkenskaperna omnämnas nygjord 1756.

Altarprydnaden har förmodligen i äldre tider utgjorts af det medeltida altarskåp, som nu är upphängdt å korets norra vägg. Troligen svenskt arbete från slutet af 1400-talet. H. 125 cm. total B. 275 cm. (fig. 163). Figurerna framställa i ordning från vänster: en apostel, S. Paulus(?), S. Olof, en helig biskop, Jungfru Maria med barnet, Nådstolen (d. v. s. Gud Fader med den korsfäste sonen; den heliga Andes dufva brukar äfven höra

ALTARE.

MEDELTIDA
ALTARSKÅP.

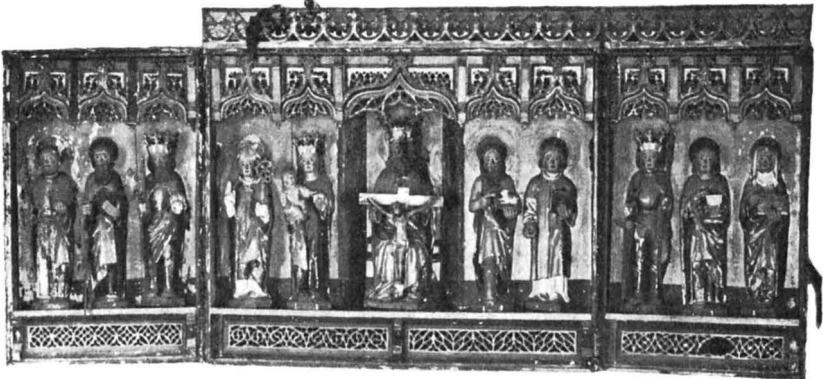

Foto. J. Roosen 1911.

Fig. 163. Haga. Altarskåp från slutet af 1400-talet.

Schnitzaltar, schwedische Arbeit, Ende 15. Jht.

till dylika grupper, men saknas här), Johannes döparen pekande på Guds lam, S. Laurentius, S. Erik, S. Johannes evangelisten, S. Birgitta(?). Dörrarnes yttersidor hafva rester af målningar på kritgrund. Sannolikt Marie kröning med Maria å vänstra och Kristus å högra dörren.

PREDIKSTOL.

Predikstolen (fig. 162) är ett af den uppländske 1700-talsbildhuggaren Magnus Granlunds¹ enklare arbeten. Trappan saknar dörr, ornamenten äro få och schablonmässiga. Lister och ramar äro målade i skärt, fälten äro hvita och sniderierna förgyllda. Baldakinens undersida är blå, likaså molnen, som omsväfva korset på dess tak. Predikstolens ursprungliga färg har varit betydligt mörkare; en grågrön marmorering iakttages, där öfvermålningen bortfallit. Bland kyrkans utgifter 1759—1760 märkes »Till Bildhuggaren Hr. Granlund i förlag till nya Predikstolen, som han kall bygga färdig till midsommar 200: —». Utom det att församlingen själf måste bekosta diverse materialier, fick den betala ytterligare 400 dal. k. mt. för sin nya predikstol. På predikstolen är fästad en obeliskformad ståndare, som uppbär en ställning med timglas; ett snidadt och förgylldt arbete, inköpt 1757 »i st. för det gamla, som är ofärdigt och odugeligt».

BÄNKINREDNING.

Nuvarande slutna bänkar utfördes 1763. År 1756 hade nämligen föreslagits »att församlingen ville bygga in sina Bänkar efter thet ser så illa ut att somliga äro inbygda och somliga intet». Rester af den äldre bänkinredningens dekoration återfinnas ännu

¹ Jfr. s. 17, not 1.

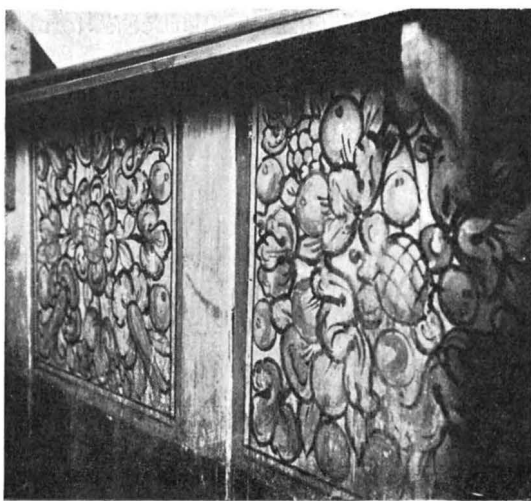

Foto J. Roosval 1911.

Fig. 164. Haga. Bänkskråmar på norra sidan af gången; inre sidan med gamla målningar.

Dekoration auf der Innenseite des jetzigen Gestühls.

å insidan af skärmarna till norra sidans tvänne främsta bänkar (fig. 164) samt, till större delen öfvermålad, å den främsta på södra sidan (troligtvis herrskapens bänkar, som redan före 1763 voro slutna). Målningen, utförd i rödbrunt, grått och gult med grofva svarta konturer på hvit botten, är sannolikt från 1600-talet. — Plintar för de pyramider, som fordom markerat gränsen mellan kor och församlingsrum, finnas ännu kvar. Pyramider anskaffades 1763, men borttogos 1831; nu helt försvunna. 1831 beslöts äfven, att bänkarna »skola målas med s. k. cederfärg», hvilken numera döljer den ursprungliga hvita. En vacker, blågrå färg återfinnes under pyramidplintarnas bruna och gröngula marmorering.

Orgelläktaren är troligen uppförd någon gång mellan 1781 och 1786, enligt protokoll vid prostvisitationer nämnda år. Den hvilar på fyrkantiga, refflade träpelare, marmorerade i brunt och gröngult. Dess bröstning, som förr varit grågrön, är numera målad i samma ljusa färgskala som altare och predikstol och bl. a. prydd med en målad musikinstruments-trofé med signaturen »B. Frökenberg 1797».

LÄKTARE.

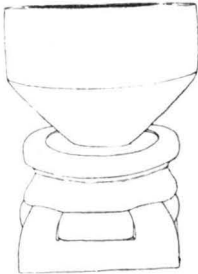
Nuvarande orgel (se fig. 160) inköptes 1819 från Närtuna kyrka. Fasaden hade fordom rikare förgyllning, tillkommen 1831, men denna döljes af den nuvarande hvita och skära färgen. I

ORGEL.

sammanhang med orgelns uppsättande på läktaren tillsattes sannolikt det af bräder utförda, falska bågpartiet å »tornbågens» norra sida för symetriens skull (se fig. 160).

DOPFUNT.

En dopfunt af sandsten, romansk typ, är uppställd i parken till egendomen Torslunda, 1 km. från kyrkan (fig. 165). H. 75 cm., kuppans yttre diam. 62 cm., inre diam. 48 cm. och Dj. 28

A. Billow delin. 1911.
Fig. 165. Haga
kyrkas dopfunt.
Nu å Torslunda
gård.
Taufstein.

MARIASKÅP.

cm.; genomgående hål i botten för dopvatnens urtappande. I inventariet från 1596 förekommer en »Fundkätill» och 1671 nämnes ett »Messings becken i Funten så widt som Funten är». I 1753 års inventarium är det fortfarande upptaget, men en parentes upplyser, att det blef »bort-såldt på auktion den 5 Martii 1761». I Statens Historiska Museum förvaras ett Maria-skåp och två ljusstafskrön, hvilket allt inköptes från församlingen år 1895 (inv. n:o 10157). Mariaskåpet (fig. 166), med målade framställningar å dörrarnas yttersidor af S. Katarina af Alexandria och S. Barbara, bär på predellan inskriften »S: MARIA. firgine» (=Jungfru Maria). Skriftsättet firgine i st. f. virgine tyder på en tysktalande tillverkare. Arbetet öfverensstämmer eljest med svenska arbeten från tiden omkring 1500. H. 160 cm. Dess plats i kyrkan före inköpet till muséet var på väggen söder om triumfbågen.

LJUSSTAFS-
KRÖN.

Ljusstafskrönen (fig. 167), som äro hvarandras spegelbild, ha ursprungligen suttit på höga stafvar. På änglarnas pelare har ett vaxljus varit fästadt (talrika vaxdroppar vittna därom), och den rörliga underarmen har måhända hållit en pinglande liten klocka, som ljöd, då ljusstafven bars i procession. Nuvarande höjd omkr. 87 cm.

MEDELTIDA
SKULPTUR-
FRAGMENT.

I västra portalens yttre hålkäl är vid hjässan inmuradt ett manligt hufvud med skägg och krona. Rest af medeltida träskulptur. H. 25 cm.

TAFLOR.

På norra långhusväggen hänga tvänne oljemålningar på duk inom svarta träramar. Veronika hållande svetteduken med Kristusansiktet. Spännram saknas; duken illa spikad direkt på ramen. H. 102 cm. B. 83 cm. 1600- eller 1700-talet — Kristus på korsset. Vid korssets fot sex personer, bland hvilka märkes en man i 1600-talets prästräkt. H. 103 cm. B. 75 cm.

Porträtt i olja af prosten Olaus Tibelius (1702—1776, blef församlingens kyrkoherde 1752). På baksidan står: »Olaus Tibelius. Natus 1702. Pinxit 1766». Likt porträttet af samme prost

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 166. Haga. Mariaskäp, nu i Statens Hist. Museum.
Maria im Schrank. Um 1500. Deutsche Arbeit (?).

i Vassunda kyrka, ehuru bättre bibehållet (jfr. s. 180). Den enkelt ornerade, förgyllda ramen är ursprunglig. Porträttet hängde förut i sakristian, den vanliga och naturliga platsen för prästporträtten, men intager nu den tomma platsen efter Mariaskäpet.

Gustaf III:s tal 1771 och 1772, på södra långhusväggen, fingo förgyllda ramar med sköld upptill, det ena 1772 och det andra 1799. — I koret hänga Karl XIII:s tal 1810 och 1817, likaledes inom förgyllda ramar.

SILFVER.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 167. Haga. Ljusstafskrön.
nu i Statens Historiska Museum.
Tragleuchter.

Kyrkans silfver förvaras hos en af kyrkovårdarna i en liten järnbandad, rosmålad träkista. En silfverkalk med förgylld, gustaviansk lagerkrans kring foten är stämplad E. Ericson och har årsbokstafven K 2 (= 1792) samt upplandsvapnet. H. 42 cm. Den är tillverkad delvis af material från en gammal »Sölfkalck förgylldh innom», som köptes i Laurentius Botheniensis tid (1638 — 1670) för kyrkans medel, men som 1791 befanns för liten. — Tillhörande patén af silfver, öfversidan förgylld, har i midten ett ingraveradt hjulkors. Diam. 16 cm. — En rektangulär oblatask af silfver på fyra lejonassar har samma mästarestämpel, som kalken. I botten är graveradt: »Gifven Från Torslunda 1795». Enligt årsbokstafven N 2 tillverkad detta år. L. 11,5 cm. — Silfverkanna, stämplad med A Ö (= Andreas Öhrman) och årsbokstafven W (= 1757). H. 24 cm. Den köptes i Stockholm år 1757 efter

beslut af församlingen att för en silfverskål, en söndrig kalk m. m. tillbyta sig en silfverkanna att användas i st. för det »krögarstop», man hade. — Brudkrona af förgylldt silfver med hvita, blå och röda stenar. Är förmodligen densamma, som enligt räkenskaperna inropades på en auktion i Bromsta 1779. H. 8,5 cm. Diam. nedtill 9,5 cm., upptill 14,5 cm.

Tvåne gjutna mässingskronor hänga i långhuset. Om den större heter det i inventariet från 1696: »Een Liuscrona af 8 pipor A:o 1678 d. 19 Jan. skjänkt af Högw: Fru Anna Rolamb». Den mindre likaledes med 8 pipor, omtalas i sockenstämmoprotokoll d. 19 Dec. 1762 sålunda: »1:o Upwistes den nya Cronan, om någon hade något emot henne och som alle woro nöjde med henne, så blef hon köpt för körkans penningar, och uppsettes till Juhlehögtiden». Den kostade 400 dal. k. mt. På kulan är den signerad: »Anno 1762. Gord i Upsala d. 8 decem. Carl Edberg».

På väggen bredvid predikstolen hänger en ljusarm af mässing, hvars småarmar nu äro defekta och nedtagna. Det är förmodligen den i 1671 års inventarium nämnda »Liuss arm i predikstoln skänkt af Nils Andersson i Berga efter hans fader, medh 3 pijpor». L. 75 cm., väggbucklans diam. 30 cm.

Fem par ljusplåtar äro uthängda i kor och långhus. Ett par af drifven mässing med fyrkantig reflektor är från slutet af 1600-talet (fig. 168). H. 73

cm. — Ett annat par likaledes af drifven mässing, men enklare, är märkt »1773 A. U. S.» (fig. 169). Då 1753 års inventarium upp-tager fyra stycken plåtar af mässing är det möjligt att dessa senare medräknas, hvilket skulle bekräftas af att årtalet och bokstäfverna tyckas senare intryckta. — De tre öfriga paren af pressad och försilfrad kopparplåt äro skänkta af Cancellie Rådinnan v. Ihre omkr. 1800. — Orgelfasaden prydes af tvåne gustavian-ska, 2-pipiga ljusarmar af mässing, gjutna och ciselerade (fig. 171). H. 42 cm.

Foto. J. Roosval 1911.

Fig. 168. Haga. Ljusplåt från 1600-talet.
Wandleuchter, 17. Jht.

Ljusstakar af tenn finnas tre par. Två par äro af samma typ som fig. 143 D, vanlig omkr. 1700. H. 28 cm. Det ena har

Foto. J. Roosdal 1911.
Fig. 169. Haga.
Ljusplåt från
1700-talet.
Wandlenscher.
18. Jht.

en engelsk tennstämpel från 1600-talets slut (fig. 170). På det andra är inristadt »Lars Ström A:o 1757». Ett inventarium meddelar, att »År 1760 är 2:ne stora Thenstakar förärdt och skiänkta till altaret med 2:ne stora waxljus af rådmannen i Uppsala Ström på Bodaholm». Det tredje paret, tvåarmade, är förmodligen detsamma, som enligt räkenskaperna omgjordes i Uppsala 1785. Armarna och fotens undersida äro stämplade med upplandsvapnet, bokstäfverna J, E, S och A B samt tre kronor på refflad botten. De omgjorda stakarna äro troligen identiska med i 1671 års inventarium nämnda »2 Teenstakar», hvilka 1696 omtalas ss. »2 wakkra tenstakar». 1735 finnas »fyra tenstakar». De nytillkomna torde vara de förstnämnda med engelsk stämpel.

TEXTILIER.

Under 1600- och 1700-talet var stor omsättning på mässhakar. 1696 års inventarium upptager ej mindre än fem. 1763 d. 1 Januari skänkte Olaus Tibelius en ny »af Carmose Siden Droyet med wit lystring till kors på ryggen och mitt uppå bröstet samt gäll gula galoner omkring». Denna finnes ännu kvar. — Den nu i bruk varande, af svart sammet med silfvergaloner, inköptes 1795.

Till kyrkans skrud höra äfven: ett kalkkläde af skärt siden med hård af blommig silfvergaz, kantad med silfverspets, en bokkudde af skärt siden, broderad med silfver i plattsöm och pålagda silfvertrådar, båda från 1700-talet, samt håf af svart sammet med silfvergaloner och fransar, nämnd i 1778 års inventarium. — I inventariet från 1696 upptages en »Pung wirkat af silke med en grön käpp A:o 1678 d. 1 Febr. skjänkt af Högwälborna Fru Anna Rolamb». Den gröna kappen är det enda, som finnes i behåll.

Fig. 170.
Haga. Tenn-
stämpel.
Zinnenstempel.

MANIPEL OCH STOLA M. M.

I 1596 års inventarium nämnes en »manipulus» och inventariet 1696 upptager tvänne stolor »een af rödt sammet, och 1 blå som man nu brukar att binda kring messarken» (= mässkjortan). Dessa intressanta föremål äro numera försvunna.

Bland utgifter 1794 märkes en post »För kläde, med dess tillbehör, till kyrkvaktarens kappräck». Ej bevarad.

I sakristian förvaras ett rökelsekar af malm, förmodligen det »Eldkar», som omnämnes i inventariet från 1596. — Vidare ett krusifix af gul metall. På baksidan af korset står »Hit skienkt af Lars Ström och Anna Greta Dahlberg 1763». Det är stämpladt I. W. H. 40 cm. — Åttkantig tennflaska för vin, på locket en sköldformig stämpel med springande hjort. H. 28 cm.

Foto. A. Billow 1911.
Fig. 171. Haga.
Gustaviansk
ljusarm.

Wandarm. Ende 18. Jht.

RÖKELSEKAR
M. M.

Bland möbler i sakristian märkas: en enkel ekstol med furusits af en typ, vanlig under 1600-talets senare hälft (se fig. 157), ett klädskaip inköpt 1777 samt en stor, enkelt järnbeslagen kista från 1765.

I koret finnas tvänne grafstenar (å planen fig. 158 utmärkta med F och G). Den ena, framför ingången till sakristian, ligger öfver Christina Widman († 1722), den andra, midt för stora gången, öfver Maria Catharina von Witten († 1781). Inskriften på den senare med dödsåret ej inhugget, hvilket visar, att stenen varit färdig dessförinnan, är karaktäristisk och återgifves därför:

»DENNA. GRIFT. TIL. HÖRER. EN. AF. GUD. BEPRÖFVAD. I. TRONE. STÅNDAKTIG. SIÄL. HVAR. NAMN. ALTID. LYST. AF. GUDSFRUCKTAN. WISJET. OCH. DYGD.

BÖR. ICKE. AF. EFTER. WERLDEN. GLÖMMAS. SALIG. CAMMAR. REVISIONS. RÅD: VÄLB: HER: NILS. LAGERSTOLPES. ENKE. FRU. WÄLBORNA. FRU. MARIA. CATH: VON WITTEN.

FÖDD. D: 30. JUNI 1700. DÖD. D:

DESS. WAHL. SPRÅK. WAR. CHRISTUS. ÄR. MIT: LIF. OCH. DÖDEN.
ÄR. MIN. WINNING. PHILIP: C: 1 V: 27.»

MÖBLER.

GRAFSTENAR:

Sammanfattning af Haga kyrkas konsthistoria.

I. Omkr. 1300 bygges en kyrka, endast bestående af det nuv. långhuset. Innertak af trä. — Dopfunten tillhör detta skede.

II. Under 1400-talet tillbygges kor med sakristia samt vapenhus och en västlig travée, från början afsedd till torn. Hela kyrkan utom »torntravéen» hvälfves med tegel. Vid ett senare tillfälle utbytes det östra långhushvalvet mot ett större stjärnhvalf,

hvarvid äfven »torltravéen» förses med tegelhalf. I denna sålunda förstörade kyrka installeras vid 1400-talets slut ett altarskåp och ett Mariaskåp.

III. Omkring 1700 utökas inventariet genom gåfvor såsom ljusredskap, mässkläder m. m. Målad bänkdekoration i de främsta, slutna bänkarna.

IV. I prosten Olaus Tibelii tid, 1752—76, anskaffas altarprydnad och predikstol (af Granlund) samt utföres den nuvarande, slutna bänkinredningen.

V. 1781 rifves vapenhuset och kyrkans ingång förlägges till västfasaden.

VI. 1819 inköpes ett orgelverk från Närtuna församling.

VII. 1907 täckes det gamla spåntaket med tegel.

Résumé.

Die kleine Kirche ist aus Granit gebaut; nur die oberen Teile der Giebel und die Gewölbe sind aus Backstein. Die Geschichte des Baues der Kirche im Mittelalter ist nicht ganz klargelegt. Wahrscheinlich wurde die Kirche um 1300 mit einfachem, rektangulärem Grundriss (Fig. 158, Periode a) und flacher Holzdecke aufgeführt (vgl. Knifsta. S. 130). Später wurden Chor und Sakristei zugebaut; ein Westturm wurde begonnen, aber nur bis zum ersten Stockwerke erbaut. In derselben Zeit wurde die Kirche warsch. so eingewölbt wie Fig. 161 es zeigt. Aus Gründen, die jetzt nicht mehr festzustellen sind, wurde später, aber noch im Mittelalter, dem Triumphbogen und dem östlichen Langhausgewölbe das jetzige Aussehen verliehen (Fig. 158; man bemerke die südöstliche Ecke des Langhauses). Vor dem ursprünglichen südlichen Portale wurde gegen Ende des Mittelalters eine Vorhalle (vapenhus) aufgeführt.

Diese wurde um 1781 abgebrochen, und ein neues Portal im Westen aufgenommen. Die jetzigen Fenster sind im 18. Jht. vergrößert

oder neu aufgenommen. Neben der Kirche steht ein hölzerner Glockenturm aus d. J. 1727. Von der Ein-

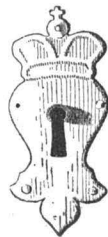
richtung zu bemerken: Maria im Schrank,

um 1500 (Fig. 166). Die Inschrift auf

der Predella »S: MARIA. firsine»

deutet auf einen deutschred-

enden Meister hin.

ERLINGHUNDRA HÄRAD

ERLINGHUNDRA HÄRADS KYRKO-
BESKRIVNINGAR ÄRO FÖRFATTADE
UNDER MEDVERKAN AV MEDLEM-
MAR AV UPPSALA UNIVERSITETS
KONSTHISTORISKA SEMINARIUM
SAMT TRYCKTA I UNIVERSITETETS
ÅBSSKRIFT 1912

TRYCKT
I UPPSALA 1912
HOS AKAD. BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING

TITELN TRYCKT 1920 Å KUNGL. HÖFBOKTRYCKERI IDUNS TRYCKERI A.-B.

